

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE İHRACAT VE DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLARIN KADIN İSTİHDAMINA
ETKİSİ**

**Gamze BALIK
205011036**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ahmet AYDIN**

Bandırma 2024

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’DE İHRACAT VE DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLARIN KADIN İSTİHDAMINA
ETKİSİ

Gamze BALIK
205011036

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ahmet AYDIN

Bandırma 2024

ETİK BEYAN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (08/02/2024)

Gamze BALIK

ÖZET

TÜRKİYE’DE İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KADIN İSTİHDAMINA ETKİSİ

Gamze BALIK

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin büyümeleri ve refah seviyelerini artırabilmeleri için mevcut istihdam düzeylerini yükseltmeleri gerekmektedir. İstihdam düzeyinin yükseltilmesi için öncelikle çalışma hayatındaki cinsiyet ayrımcılığını aşmak gerekmektedir. Küreselleşmeyle birlikte ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların hızlanması yeni istihdam alanları yaratsa da kadın istihdamını artırmak için yeterli düzeye ulaşamamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamına etkisi incelenmektedir. Bu doğrultuda 2006Q1-2022Q4 dönemindeki verilerden faydalanılarak ARDL analizi yapılmıştır. Ampirik bulgulara göre, ihracat kadın istihdamını uzun dönemde negatif etkilerken, doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde kadın istihdamı üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre; Türkiye ekonomisinde ihracatın kadın istihdamının üzerindeki etkisinin artması ve kadınların işgücünde katma değer yaratabilmeleri için ihracatın ithalata bağlı olan yapısı azaltılmalıdır. Bununla birlikte ihracatın büyümesine yardımcı olan sektörler desteklenmeli ve iş alanlarında cinsiyet ayrımı yapılmadan kadın istihdamının desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca Türkiye’ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların şirket birleşmeleri ya da şirket satın almaları yerine yeni yatırım olarak gerçekleşmesinin kadınların istihdama katılmalarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kadın İstihdamı, İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, ARDL Analizi, Türkiye.

ABSTRACT

THE IMPACT OF EXPORT AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON WOMEN'S EMPLOYMENT IN TURKEY

Gamze BALIK

Developing countries such as Turkey need to increase their current employment levels in order to grow and increase their welfare levels. In order to increase the employment level, it is primarily necessary to overcome gender discrimination in work life. Even though the acceleration of export and foreign direct investment along with globalization has created new employment areas, it has not reached a sufficient level to increase women's employment.

In this study, the impact of export and foreign direct investment on women's employment in Turkey is examined. In this regard, ARDL analysis was carried out using data from the period 2006Q1-2022Q4. According to empirical findings, it has been determined that export negatively affects women's employment in the long term, while foreign direct investment have no effect on women's employment in the long term. According to these results; In order to increase the impact of export on women's employment in the Turkish economy and to enable women to create added value in the workforce, the import-dependent structure of export should be reduced. Moreover, it is thought that sectors that help export growth should be supported and women's employment should be supported without gender discrimination in business areas. In addition, it is thought that direct foreign investment in Turkey as new investment instead of company mergers or acquisitions will have a positive impact on women's participation in employment.

Keywords: Women's Employment, Export, Foreign Direct Investment, ARDL Analysis, Turkey.

ÖNSÖZ

Ekonomik büyüme ve kalkınma için kadınların istihdama dahil olmaları önemli bir unsurdur. Kadınların çalışma hayatında yer almaları toplum tarafından kabul görmüş cinsiyet kalıplarının önüne geçilmesine olanak sağlarken ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarında etkili olur ve kendilerine olan özgüvenlerini artırır. Küreselleşmenin etkisiyle hız kazanan ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar kadın istihdamı açısından iki önemli faktördür. Fakat bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeyine, ekonomik yapısına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Çalışmada Türkiye ekonomisinde ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamına etkisi 2006-2022 dönemine ait çeyreklik verilerle ekonometrik analiz yapılarak araştırılmıştır.

Çalışmamda süreç boyunca bana yol gösteren ve kıymetli zamanını ayıran danışmanım Prof. Dr. Ahmet AYDIN'a teşekkürü borç bilirim. Katkıları için saygıdeğer hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Rüya ATAKLI YAVUZ'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Tüm hayatım boyunca yanımda olan, bana hep inanan ve beni hep destekleyen sevgili babam Muammer BALIK'a, sevgili annem Vahide BALIK'a ve sevgili kardeşim Gökhan BALIK'a teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisansa başlamam için bana cesaret veren ve hep yanımda olan sevgili dostum Umutcan MEMO'ya ve sevgili dostum Melike Nur KURBAN'a teşekkür ederim. Bununla birlikte yüksek lisans sürecim boyunca bana kolaylık sağlayan, benden moral ve desteklerini esirgemeyen sevgili Yeşim SEZDİRMEZ'e, sevgili dostum Yağmur GÜNER'e, sevgili dostum Hanife KOÇ'a ve sevgili dostum Merve AKMAN'a teşekkür ederim. Son olarak zorlu bir süreçten geçmeme rağmen asla pes etmeyip tez çalışmamı tamamlayabildiğim için en çok da kendime teşekkür ederim.

Gamze BALIK

Bandırma 2024

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	x
ŞEKİLLER	xi
GRAFİKLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	4
1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kavramı ve Önemi	4
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri	7
1.2.1. Tekelci Rekabet Üstünlüğü Teorisi.....	7
1.2.2. OLI Modeli Teorisi (Eklektik Paradigma).....	8
1.2.3. İçselleştirme Teorisi	9
1.2.4. Oligopolcü Tepki (Lideri İzle Teorisi).....	9
1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler.....	10
1.3.1. Pazar Hacmi	11
1.3.2. İşgücü Maliyetleri	11
1.3.3. Döviz Kuru.....	12
1.3.4. Ticari Dışa Açıklık.....	13
1.3.5. Vergi.....	13
1.3.6. Enflasyon	13
1.3.7. Ekonomik ve Siyasi İstikrar	14
2. İHRACAT	14
2.1. İhracat Kavramı ve Önemi	14
2.2. İhracat Çeşitleri	17

2.2.1. Bedelsiz İhracat	17
2.2.2. Ön İzne Bağlı İhracat	17
2.2.3. Kayda Bağlı İhracat.....	17
2.2.4. Konsinye İhracat	17
2.2.5. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım ve İhracat	18
2.2.6. İthal Edilmiş Malın İhracı	18
2.2.7. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat	18
2.3. İhracatı Etkileyen Faktörler	18
2.3.1. İhracat ve Döviz Kuru İlişkisi	18
2.3.2. İhracat ve Ar-Ge İlişkisi.....	19
2.3.3. İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisi	19
2.3.4. İhracat ve Enflasyon İlişkisi.....	20
2.4. Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı	21
3. İSTİHDAM	23
3.1. İstihdam Kavramı.....	23
3.2. İstihdam Türleri.....	23
3.2.1. Tam İstihdam	23
3.2.2. Eksik İstihdam.....	24
3.2.3. Aşırı İstihdam.....	24
3.2.4. Kayıt Dışı İstihdam	25
3.3. İstihdam Politikaları	26
3.4. İstihdamı Etkileyen Faktörler.....	28
3.4.1. Ekonomik Büyüme	28
3.4.2. Teknoloji	29
3.4.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	30
3.4.4. Reel Ücretler	31
3.4.5. Verimlilik	31
3.4.6. Cinsiyet	33
3.5. Kadın İstihdamının Önemi	35

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI

1. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI.....	37
1.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi	37

1.2. Dünyada İhracatın Gelişimi	43
1.3. Dünyada Kadın İstihdamın Gelişimi.....	54
2. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI.....	63
2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi	63
2.2. Türkiye’de İhracatın Gelişimi	68
2.3. Türkiye’de Kadın İstihdamın Gelişimi	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

1. LİTERATÜR TARAMASI.....	81
2. VERİ SETİ VE MODEL	89
3. EKONOMETRİK ANALİZ YÖNTEMLERİ	90
3.1. Durağanlık Analizi.....	91
3.2. Birim Kök Testleri	91
3.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Testi ve Phillips ve Perron (PP) Testi	91
3.3. Eşbütünleşme Analizi: ARDL (AutoRegressive Distributed Lag) Sınır Testi Yaklaşımı	93
4. EKONOMETRİK ANALİZ SONUÇLARI.....	96
4.1. Birim Kök Testlerinin Sonuçları.....	96
4.2. ARDL Analiz Sonuçları.....	98
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	108

TABLÖLAR

Tablo 1.1. : Aktif ve Pasif İstihdam Politikaları	28
Tablo 2.1. : Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (1970-1980) (Milyon, ABD Doları)	39
Tablo 2.2. : Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (1990-2001) (Milyon, ABD Doları)	41
Tablo 2.3. : Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (2002-2022) (Milyon, ABD Doları)	42
Tablo 2.4. : Dünya ve Başlıca Bölgelerdeki İhracat Rakamları (1870-1950).....	45
Tablo 2.5. : Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (2020-2022) (Milyon, ABD Doları).....	53
Tablo 2.6. : İstihdam Edilebilir Yaştaki Tüm Kadınların Yüzdesi Olarak Çalışan Kadınlar (Fransa ve İngiltere: 15+ Yaş; Almanya: 15/16-60 Yaş).....	56
Tablo 2.7. : Seçili Ülkelerde Sivil Kadın İstihdamı (%) (1975-1986)	57
Tablo 2.8. : Kadın İşgücüne Katılım Oranları (1990 ve 2000) (15-64 Yaş).....	59
Tablo 2.9. : İstihdamın Nüfusa Oranı, (2017-2022) (15-64 Yaş, Kadın %)	62
Tablo 2.10. : Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (1980-2021) (Bop, Cari ABD Doları)	66
Tablo 2.11. : Yurt Dışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (2005-2022) (Milyon, ABD Doları)	68
Tablo 2.12. : Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (1930-1939) (Bin, ABD Doları)	69
Tablo 2.13. : Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (1980-1990) (Bin, ABD Doları)	71
Tablo 2.14. : Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (2000-2010) (Bin, ABD Doları)	71
Tablo 2.15. : Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (2010-2019) (Bin, ABD Doları)	72
Tablo 2.16. : Kurumsal Olmayan Kadın Nüfusunun Dönemlere Göre İşgücü Durumu (1988-1999) (15+ Yaş).....	76
Tablo 2.17. : Kurumsal Olmayan Kadın Nüfusunun Yıllara Göre İşgücü Durumu (2000-2013) (15+ Yaş)	78
Tablo 3.1. : Çalışmada Kullanılan Değişkenler	90
Tablo 3.2. : Genişletilmiş Dickey – Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testlerinin Sonuçları	96
Tablo 3.3. : Sınır Testi Sonuçları	99
Tablo 3.4. : ARDL (6,10,11,10) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları ..	100
Tablo 3.5. : ARDL (6,10,11,10) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları - Hata Düzeltme Modeli	101

ŞEKİLLER

Şekil 3.1. : Akaike Bilgi Kriterine Göre En Uygun 20 Model	99
Şekil 3.2. : Tahmin Edilen ARDL (6,10,11,10) Modeline İlişkin CUSUM Testi Sonucu	103
Şekil 3.3. : Tahmin Edilen ARDL (6,10,11,10) Modeline İlişkin CUSUMSQ Testi Sonucu.....	103

GRAFİKLER

Grafik 1.1. : Türkiye’de Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı (Üretilen İhracatın Yüzdesi) (2007-2021).....	22
Grafik 2.1. : Mal Ticareti İhracat Değeri (1950-1960) (Milyon, ABD Doları).....	47
Grafik 2.2. : Ülkelerin Dünya İhracatının İçindeki Payları (1950-1981)	48
Grafik 2.3. : Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (1980-1990) (Milyon, ABD Doları).....	50
Grafik 2.4. : Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (2000-2010) (Milyon, ABD Doları).....	51
Grafik 2.5. : Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (2011-2019) (Milyon, ABD Doları).....	52
Grafik 2.6. : Dünyada İşgücüne Katılım Oranları (2000-2009) (15+ Yaş)	60
Grafik 2.7. : Dünyada İşgücüne Katılım Oranları (2010-2022) (15+ Yaş)	62
Grafik 2.8. : Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (1970-1980) (Bop, Cari ABD Doları)	65
Grafik 2.9. : Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat (2019-2022) (Bin, ABD Doları)	74
Grafik 2.10.: Kadın İşgücü Göstergeleri (2014-2022) (15+ Yaş)	80

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
BEC	: Geniş Ekonomik Kategorilere Göre Sınıflandırma
BOP	: Ödemeler Dengesi
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
ÇÜİ	: Çok Uluslu İşletmeler
ÇÜŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ECM	: Hata Düzeltme Katsayısı
EPU	: Avrupa Ödemeler Birliği
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
G-20	: 20'ler Grubu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IHR	: İhracat
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Formu
İŞKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
İTKİB	: İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri
KADİM	: Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele
KIST	: Kadın İstihdamı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
PP	: Phillips Perron
SADC	: Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİM	: Türkiye İhracatçıları Meclisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UECM	: Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
VAR	: Vektör Otoregresyon

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması için kadınların işgücünde olmaları ve istihdama katılmaları önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kadınların işgücünde etkin bir şekilde yer almaları hanenin gelirinin artmasına, yaşam koşulunun iyileşmesine, ev içi şiddetin azalmasına ve kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanarak kaybettikleri özgüvenlerinin geri gelmesine yardımcı olmaktadır.

Türkiye’de küreselleşme öncesinde tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, 1950’lerden sonra köyden kente geçişle birlikte işgücü piyasasına dahil olmuşlardır. Kente göçün etkisiyle bireylerdeki zihniyet değişikliği kadınların eğitim almasını sağlamış ve böylelikle kadınlar farklı sektörlerde çalışmaya başlamışlardır. Tarım sektöründen uzaklaşan kadın işgücü sanayi ve hizmet sektörüne geçiş yapmıştır. Ancak yine de toplumdaki kalıplaşmış olan ataerkil düşünceyle birlikte kadınların çalışma alanlarına sınırlar konulmuştur ve işlere göre erkek işi-kadın işi gibi ayrıştırılan tanımlamalar ortaya çıkmıştır.

1980’lerde yaşanan küreselleşmenin etkisiyle oluşan üretimdeki esnekleşme aracılığıyla gelişmiş ya da gelişmekte olan dünya ülkelerinde kadın istihdamında farklılıklar yaşanmıştır. Kadın bireyler toplumdaki algılar, ev içi sorumluluklar gibi nedenlerden dolayı tam zamanlı bir şekilde çalışma hayatında kendilerine yer bulamamaları bile esnek üretimle birlikte yarı zamanlı ya da geçici de olsa işgücüne dahil olmaya başlamışlardır. 2001 ve 2008 krizlerinin görüldüğü yıllarda erkek işgücünde azalma görülürken kadınların işgücüne katılmalarında artış yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni, erkek çalışanların ikamesi olarak kadın çalışanların görülmesidir. Çünkü bu dönemlerde kadınlar güvencesiz olarak ve düşük ücretlerle erkek işgücünün yerini doldurmaktadır.

Kadın istihdamı günümüze kadar artış gösterse bile istenilen düzeye ulaşamamıştır ve çalışma hayatında erkek bireylerle aralarında hala fark vardır. Eğitim oranlarının artması, kadın bireylerin bilinçlenmesi ve hayat şartlarının zorlaşması gibi nedenlerden dolayı kadınlar ne kadar çalışma hayatında kendilerine yer edinseler de toplum tarafından asıl görevlerinin ücretsiz ev işçiliği ve annelik olarak görülmesini

ortaya koyan cinsiyete bağılı eşitsizliklere maruz kalmaları işgücüne dahil olamamalarına neden olmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte değişime uğrayan, güç kazanan ve serbestleşen ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar işgücü verimliliğini artırma, yeni istihdam alanları yaratma, ülke ekonomisinin büyümesine ve kalkınmasına yardımcı olma, teknoloji transferi gibi yollarla ülkelere olumlu yönde katkı sağlamaktadır. İhracatın esnekleşmesiyle birlikte ülkelerin birbirleriyle olan rekabeti artmıştır ve bu sebeple ülkeler, üretim faktör fiyatlarını düşük seviyede tutmak istemişlerdir. Bu doğrultuda ucuz emek diye düşünülen kadın istihdamına olan talep artsa da kadınlar düşük ücretlerle vasıfsız ve güvencesiz olarak işgücüne dahil olmuşlardır. Gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar kurtarıcı olarak görülmektedir. Bunun nedeni, ülkeye yapılacak olan yeni yatırımların üretim kapasitesini artırmasıyla birlikte yeni istihdam alanları yaratması ve işsizliği azaltmasıdır. Fakat doğrudan yabancı yatırımların istihdam artırıcı etkisinin ortaya çıkması yapılan yatırımın şekline ya da ülkeye göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımların şekline bakıldığında ülkedeki bir şirketle birleşme ya da var olan bir şirketi satın alma olarak gerçekleşmesi halinde istihdamda beklenen değişiklik yaşanmayacaktır. Buna rağmen ülkeye yapılacak olan doğrudan yabancı yatırım yeni bir fabrika kurma, şirket açma şeklinde gerçekleşirse bu sefer yatırım yapılan ülke istihdamını olumlu bir şekilde etkileyecektir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye özelinde ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerindeki etkisinin nasıl olduğunu ortaya koymaktır. Dolayısıyla ülkedeki ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar incelenmiş ve ikisinin de kadın istihdamı üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam kavramsal olarak ele alınmış ve kadın istihdamının öneminden bahsedilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların teorilerine değinilirken doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler anlatılmıştır. Ardından ihracat çeşitleri incelenmiştir ve ihracatı etkileyen faktörler belirtilmiştir. Ayrıca yüksek teknolojik ürün ihracatına da yer verilmiştir. Son olarak istihdam türleri ve politikaları açıklanırken istihdamı etkileyen faktörlere ve kadın istihdamının önemine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle dünyada doğrudan yabancı yatırımların, ihracatın ve kadın istihdamının gelişimi tarihsel olarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu gelişim süreci grafikler ve tablolarla desteklenmiştir. Sonrasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların, ihracatın ve kadın istihdamının gelişimi grafikler ve tablolarla desteklenerek tarihsel olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de 2006Q1-2022Q4 dönemleri verilerini kapsayan süreçte ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamına olan etkisi analiz edilmiştir. Konuyla ilgili literatürdeki çalışmalardan bahsedilmiştir ve sonrasında analize dahil olan değişkenler hakkında bilgi verilip ekonometrik yöntem açıklanmıştır. İhracat ve doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerindeki etkisi için yapılan analizde öncelikle birim kök testleri (ADF, PP) ardından ARDL sınır testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise yapılan analiz sonuçları değerlendirilmiştir ve önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın ilk bölümünde doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve istihdam kavramları genel bir çerçevede incelenecektir.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Bu bölümde doğrudan yabancı yatırımlar kavramı açıklanarak bu kavramın öneminden bahsedilecektir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırım teorilerine ve doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörlere değinilecektir.

1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kavramı ve Önemi

Literatüre bakıldığında doğrudan yabancı yatırım (DYY) kavramının birçok tanımı olduğu görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) göre; yatırılabilir kaynakların farklı bir ülkeye şahıs ve kuruluşlar aracılığıyla taşınmasına yabancı yatırımlar denir (DPT, 2000: 1). Çok uluslu olan bir şirketin, merkezinin bulunduğu ülke sınırları dışına çıkarak farklı bir ülkede ortaklar ya da tek başına şirket kurmak ya da kurulu olan yerli bir firmanın sermayesine gelir sağlayarak kendine bağımlı hale getirmesi doğrudan yabancı yatırım olarak tanımlanır (Kurtaran, 2007: 367).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) doğrudan yabancı yatırımları, uzun vadeli olarak yapılan ve yatırımcının kendi bulunduğu ülke ekonomisi dışında farklı bir ülke ekonomisindeki şirketin üstünde söz sahibi olması ya da yatırım yaptığı bu şirketin yönetimini kendi denetimi altında bulundurması şeklinde tanımlamaktadır (TCMB, 2021). Bir ülkeye bulunduğu sınırlar dışından gelen yatırımcı, uzun vadeli olarak o ülkeye şirket kurabiliyorsa, ilgili ülkeden bir şirketi satın alıp ya da bir şirkete ortak olup yatırımcıya o şirket üzerinden yönetim hakkı veriliyorsa buna doğrudan yabancı yatırımlar denir (Eğilmez, 2016). Bir yatırımın doğrudan yabancı yatırım olması için yabancı bir yatırımcının farklı bir ülkedeki firmaya ortak olması, farklı bir ülkede firma kurması ya da o ülkeden firma satın almasıyla birlikte uluslararası sermaye akışının ortaya çıkması gerekmektedir (Çinko, 2009: 118).

Başka bir tanıma göre; yatırımcının kendi ülkesi dışında farklı bir ülkede, uzun vadeli olarak ve kâr güdüsüyle var olan bir işletmeye yatırım yapmasına doğrudan yabancı yatırım adı verilir. Yatırımcı, yatırım yaptığı işletme üzerinde söz hakkına ve

yönetim yetkisine sahiptir. Gerçek kişiler aracılığıyla yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, ticari kuruluşlar aracılığıyla da yapılabilir (UNCTAD, 2005: 297).

Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) tanımına göre; doğrudan yabancı yatırım, yatırımcı tarafından, kendi ülkesi haricinde başka bir ülkedeki işletmeye yatırım yapması durumunda bu yatırımdan menfaat sağlaması demektir. Farklı bir ülkedeki işletmeye kâr amacı güderek yatırım yapan yatırımcının üretim faktörlerinin tümüne sahip olması gerekmemektedir. Yatırımcının yatırım yaptığı şirket üzerinde oy hakimiyetinin en az %10'una sahip olması yeterlidir (Görmezöz, 2007: 16; OECD, 2008: 17). Dolayısıyla ev sahibi ülkede var olan bir işletmeyi satın almayı ya da mevcut olan bir işletmenin yönetimine katılmayı, o işletmeye ortak olmayı ve ev sahibi ülkede tamamen yeni bir işletme kurmayı içeren doğrudan yabancı yatırımlar, yönetimde olmadan kâr elde etmeyi amaçlayan portföy yatırımlarından farklıdır (Komiya ve Wakasugi, 1991: 49; Çinko, 2009: 118).

Sermaye, ülkeler için önemli bir kavramdır. Gelişmekte olan ülkeler, yeterli miktarda sermayeye sahip olmadıkları için yani gelirleri düşük olduğundan tasarrufa eğilim gösteremezler ve yatırım yapamazlar. İktisadi açıdan gelişmiş ülkelerin seviyelerine ulaşabilmek için, sermaye birikimine ihtiyaç duyarlar ve bu ülkelerin iktisadi olarak kalkınabilmeleri, ekonomilerinin büyümeleri için ülkelere yapılacak yeni yatırımların devamlılığı zorunludur. Bu nedenle ülkeye gelen doğrudan yabancı sermayenin bu duruma katkı sağlayacağı öne sürülmektedir. Sermayenin sadece fiziki değil beşerî sermaye olarak ülkeye gelmesi de gelişmekte olan ülkeler açısından önem arz etmektedir (Kar ve Tatlısöz, 2008: 437).

Yatırımcı ülkenin kendi bulunduğu ülke sınırları dışında birçok ülkede tesis kurarak o tesislerin yönetim ve denetimlerinde söz hakkı olan kurumsal birliğe çok uluslu şirket denir ve genelde çok uluslu şirketler doğrudan yabancı yatırımları gerçekleştirir. Yatırım yapılan ülke, yatırımcının teknolojisinden, ticaretteki unvanlarından, yönetim bilgisinden yararlanırken, yatırım yapan şirket ise kâr maksimizasyonunu gerçekleştirmektedir. Yatırımcı yatırımını bazen döviz transfer ederek gerçekleştirirken bazen de yatırım yapılan ülkeye makine, teçhizat gibi fiziki araçlarıyla da yapmaktadır (Seyidoğlu, 2020: 655-656).

Doğrudan yabancı yatırımlar, üretim amacıyla yapılan ve ülkeler için risk oranının en düşük olduğu fiziki yatırımlardır. Ev sahibi olan ülkenin ekonomisine teknolojik yönden yenilikler getirerek pozitif yönde katkı sağlarken, sözü geçen ev sahibi ülkenin ekonomisine hayat verir ve ekonomik büyümesine önemli katkı sağlar (Emir ve Kutlu, 2015: 270). Ayrıca ev sahibi olan ülkeler, bu yatırımlardan istihdam yaratma, teknolojik ve yönetim olarak bilgi aktarımı, ülkenin doğal kaynaklarını verimli bir şekilde kullanma, ithalatı azaltıp ihracatı çoğaltma, ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlayacak faydayı yatırımcıdan beklemektedirler. Yabancı yatırımcı ise yatırım yapacağı zaman düşük maliyetli girdiye, siyasi, hukuki ve ekonomik yapıdaki güvene ve sağlayacağı maksimum kazanca odaklanır (Karagöz, 2007).

Doğrudan yabancı yatırımlar, sosyalizmden kapitalizme geçiş süreciyle Doğu ve Merkez’de olan Avrupa ülkelerinde küresel entegrasyon açısından önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımlar, ülke büyümesinin hızlanmasında, işletmelerin yapılarının düzeltilmesinde ve işletmelere teknik olarak yenilenme sağlanmasında öncülük etmiştir (Bevan ve Estrin, 2000: 1). Kalkınmalarını hızlandırmak isteyen ve sermaye kıtlığı çeken gelişmekte olan ülkeler, tasarrufa yönelerek yatırım hacimlerini genişletmeye çalışırlar ve bu nedenle sermayeye ihtiyaç duyarlar. Tasarruf yapmak zorlu ve uzun bir süreçtir. Bu yüzden gelişmekte olan ülke, gelişmiş ülkeyi kendi ülkesine yatırım yapma amacıyla çektiği zaman ülke kalkınmasına pozitif destek verir. Bunun sonucunda gelişmekte olan ülkeye doğrudan yabancı yatırımlarla birlikte sermaye aktarımı olur (Özen ve Kıdemli, 2020: 660).

Ekonomik ve siyasi olarak birçok sorunla baş etmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerin hem ekonomik kalkınma ve büyümeyi hem de ülkedeki yaşam standartlarını artırabilmek için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaçları vardır. Bu yatırımlar, gelişmekte olan ülkelere oluşan tasarruf ve yatırım boşluğunun dolmasına yardımcı olur. Dolayısıyla yatırımlarla birlikte ortaya çıkan yeni iş fırsatları istihdama katkı sağlarken, ev sahibi ülkedeki işletmelere bilgi ve teknoloji aktarımı da sağlanmaktadır. Sonuç olarak oluşan bu gelişmeler göz önünde bulundurularak doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyüme ve refah artışı yaratmaktadır yorumu yapılabilir (Azam, İbrahim ve Bakhtyar, 2014: 59).

Gelişmişliği ne derece olursa olsun tüm ülkeler doğrudan yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekmek için büyük uğraş vermektedirler. Doğrudan yabancı yatırımlarla birlikte ülkeye ek olarak dış kaynak girmektedir. Dış kaynaklar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yatırım yapılarak bu ülkelerin üretim kapasitelerinin artmasına fayda sağlamaktadır. Bu yüzden doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkeler açısından önemli bir yere sahiptir. Ev sahibi ülkeler açısından, çok uluslu şirketler tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımların dezavantajlarına bakıldığında, piyasada monopol bir güç oluşturduklarından dolayı buradan elde edilen kârın aktarımında sorun yaşarlar, ülkede yerleşik olan şirketler yapılan yabancı yatırımlarla rekabet edemezler ve bu yüzden de yerli yatırımcı piyasadan çekilmek zorunda kalır. Yabancı yatırımcı bu ülkeye yüksek teknoloji getireceği için bu durum teknolojik bağımlılığa yol açar ve bunun sonucu olarak ödemeler bilançosunda baskı yaşanır. Ayrıca yabancı yatırımcının yatırım yaptığı ülke ekonomisi üzerinde kontrolü artar (Bal ve Göz, 2010: 451; Nur ve Dilber, 2017: 20).

1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri

1950'lerin sonlarına doğru dünya üzerinde yaygınlaşan ve klasik ya da neoklasik iktisatçılar tarafından pek ilgi görmeyen doğrudan yabancı yatırımların incelenmesi, yeni kuşak iktisatçılara kalmıştır. Doğrudan yabancı yatırım teorilerinin özellikle şu soruları cevaplaması gerekir; Yatırımcı neden farklı ülkelere yatırım yapar, yabancı yatırımcı nasıl oluyor da ev sahibi ülkenin kendi firmalarıyla rekabet edebiliyor, yatırımcılar ihracat yerine neden başka ülkelere yatırım yaparlar? (Seyidoğlu, 2020: 665-666). Bu bağlamda geliştirilen bazı teorilere, aşağıda değinilecektir.

1.2.1. Tekelci Rekabet Üstünlüğü Teorisi

Doğrudan yabancı yatırımlar, önceleri portföy yatırım teorisinin içinde kabul edilirken, Stephen Hymer'la birlikte 1960 yılında portföy yatırımlarından ayrılmıştır. Sermaye getirisi üzerinde duran ve bu sebeple yabancı yatırım yapan portföy yatırım teorisinin aksine Hymer'e göre; doğrudan yabancı yatırımlar hem sermaye getirisi sağlamaktadır hem de yatırımcı ülke ev sahibi ülke üzerinde yönetim gücüne sahip olmaktadır. Hymer'in asıl vurguladığı, ev sahibi ülke üzerindeki kontrol ve yönetim gücüdür (Kaparova, 2009: 12).

Hymer, doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili şu sorulara cevap vermiştir; firmalar neden yatırım için başka ülkeleri tercih ediyor, yabancı yatırımcı yatırım yaptığı ev sahibi ülkede nasıl kendine yer edinip rekabet edebilir, yatırımcı yönetim gücünü almayı neden istiyor? Hymer'a göre; uluslararası firmalar eksik rekabet koşullarında faaliyet gösterirler ve bunun sonucunda yabancı yatırımcı ev sahibi ülkede tekeli veya oligopolistik avantajlara sahip olmaktadır. Hymer'in düşüncesine göre; ev sahibi ve yabancı yatırımcı arasında yapılacak olan lisanslama ve sözleşme anlaşmaları, yabancı yatırımcının kendisini koruması ve ev sahibi ülke üzerinde kontrol gücünü rahatça kullanması için önemli bir yere sahiptir. Hymer'in bir diğer görüşüne göre, firmalar ölçek ekonomilerini düşündükleri için başka ülkelere yatırım yaparlar (Kuşluvan, 1998: 169).

Tekeli rekabet üstünlüğü teorisini Hymer'den sonra Kindleberger geliştirmiştir. Hymer ve Kindleberger'e göre; firma eğer yabancı bir ülkeye yatırım yapmak istiyorsa, bu durumda karşılaşacağı riskleri göz önünde bulundurarak yatırım yaptığı yabancı ülkede kendi ülkesinden daha fazla kazanması gerekmektedir. Yabancı yatırımcının bu kazancı, ev sahibi ülkedeki yerli firmalardan daha fazla olmalıdır ki, buradaki piyasayı kendi hakimiyetine alıp piyasada tekel üstünlüğü elde edebilsin. Böylelikle ev sahibi ülkedeki yerli firmalar, yatırımcı olan yabancı firmalara karşı bir üstünlük sağlayamayacaklardır. Bu sebeple yatırımcı, ev sahibi ülkedeki eksik rekabet koşullarına bakarak yatırım yapmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla ev sahibi ülkede tekeli avantajlara ulaşmaktadır (Karluk, 1977: 192).

1.2.2. OLI Modeli Teorisi (Eklektik Paradigma)

1976 yılında ilk defa John H. Dunning tarafından eklektik paradigma ortaya atılmıştır ve içselleştirme teorisinden farklıdır (Dunning, 1995: 465). Çok uluslu işletmeler (ÇÜİ), kendi ülkelerinin dışında diğer ülkelerde yatırım yapmaktadır. Ülkeler arasında ticaret yapan şirketlere benzer olarak, kendi ülkeleri dışında işlemler yaparlar ve ticaret şirketlerinden farkı ise, başka ülkede yatırım yapıp o yatırım tesisinde söz hakları bulunur. Ev sahibi ülkede bulunan çok sayıda üretim tesisine sahip olan yerli firmalara benzer olarak çok uluslu işletmelerde üretim tesisi fazladır ama en az olacak şekilde bir tane tesisi kendi ülkesi dışında başka bir ülkede bulunmaktadır ve içselleştirilen genelde yabancı ülkede bulunan tesistir (Dunning, 1988: 21).

Eklektik paradigmanın etkileri üç kavramla açıklanır. Birinci olarak, firmaların mülkiyet (ownership) avantajı kavramına göre hem kendi ülkelerinde hem de ev sahibi ülkede bulunan firmalarının arasında yapılan işlemlerdeki maliyetler azaltılmalı ve firmaların birbirlerinden elde ettikleri faydalar artırılmalıdır. İkinci olarak, firmaların konum (location) avantajı kavramıdır. Çok uluslu firmalar, coğrafi konumu dikkate alarak transfer edilemeyen veya taşınamayan varlıkların aynı alanda bulunması nedeniyle ulaşımın ortaya çıkaracağı maliyet avantajından faydalanma ve sürekli değişim içinde olan ekonomik faaliyetlerin mekân açısından uyuma yönelik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yatırım yapmalıdır. Üçüncü olarak, firmaların içselleştirme (internalization) avantajı kavramıdır. Firmalar yaptıkları işlemlerden kaynaklı ortaya çıkan maliyetlerin minimum düzeyde kalması için ara piyasaları içselleştirirler. Buradaki amaç, firmaların kaynak dağılımı sağlarken pazarın işleyişini kullanmayı tercih etmek yerine kendi maliyetlerini kendi içlerinde kontrol etme istekleridir (Dunning, 1995: 473).

1.2.3. İçselleştirme Teorisi

İlk olarak Coase tarafından içselleştirme teorisi ortaya atılmıştır. 1976 yılında P. J. Buckley ve M. Casson tarafından geliştirilen bu teori, çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki önemini vurgulamaktadır (Divrik ve Baykal, 2022: 1848).

İçselleştirme teorisinin temeli, çok uluslu şirketlerin yabancı pazarlarda tüm üretim süreçleri boyunca düzensizlik ve riskler yaratan pazarları ortadan kaldırarak kendi arz hareketleriyle alakası bulunan pazarları içselleştirmesine dayanır. Dolayısıyla yatırım yapmak istenen uluslararası pazarlarda karşılaşılabilecek aksaklıklarının yarattığı verimsizlikleri ortadan kaldırmış olurlar (Kurtaran, 2007: 370). Yani içselleştirme teorisi, yatırımcı konumundaki yabancı firmanın, yatırım alacak olan ülke piyasasındaki düzensizlikleri önceden görüp bu durumu kendi firma çıkarları için kullanması demektir (Arık, Akay ve Zambak, 2014: 100).

1.2.4. Oligopolcü Tepki (Lideri İzle Teorisi)

Knickerbocker'in 1973 yılında ABD'deki 187 çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) üzerinde yaptığı analizde, çok uluslu şirketler kendi konumlarını piyasada korumak ve birbirlerinin yapacağı yabancı yatırımları engellemek için neler yaptıklarını araştırmıştır ve bu analize ABD şirketlerine ait 23 ülkedeki yeni yapılmış olan yatırımları dahil

etmiştir. Araştırma sonucunda firmaların, satıcıların az olduğu yere odaklanmaktansa satıcının daha çok bulunduğu ve tercih edilen endüstrilere odaklanarak savunma stratejisiyle yatırım yaptıkları görülmüştür. Ürün çeşitliliğinin az olduğu firmalarda yabancı herhangi bir rakip, yatırımcıya karşı kolaylıkla tepki vermektedir. Bunun nedeni ise; ürün çeşitliliği az olduğu için seçenekleri de azdır. Buna karşılık, ürün çeşitliliğinin fazla olduğu firmalar ise, uluslararası pazarları kullanabildikleri için oligopolcü tepki vermek için uğraşmazlar (Knickerbocker, 1973: 7-8).

Knickerbocker'in bu teorisine göre, yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkede kendi piyasa payını artırmak için yatırım yapıyorsa bu duruma karşılık olarak oligopolcü durumunda olan firmalar ev sahibi ülkedeki piyasa konumlarını korumak için, bu ülkeye yatırım yapmaya maruz bırakılırlar (Çiftçi, 2015: 176).

1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörler

Doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler ikiye ayrılır. Bunlardan ilki pazar arayan yatırımlardır. Dışardan gelen yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkede üretim yaparak yine o ülkenin pazarında ürettiği malları satmaktadır. Dolayısıyla pazar arayan yatırımcı, ev sahibi ülkenin kendi pazarına hizmet ederek, iç pazardan gelen talepler doğrultusunda mallar üretir ve bu durum zengin ülkelerde görülmektedir. İkinci faktör ise, pazar aramayan yatırımlardır. Bu yatırımlarda mal üretimi pazar arayan yatırımlarla aynı şekilde gerçekleşirken, üretilen mallar iç pazarda satılmak yerine başka ülkelere ihraç edilmektedir (Asiedu, 2022: 109).

Doğrudan yabancı yatırım yapan yatırımcının ilk hedefi, sermayesini yatıracağı ülkeden en yüksek verimi alarak kâr sağlamaktır. Yabancı yatırımcının, kendi ülkesi dışında başka bir ülkede yatırım yaptığına dikkat ettiği bir diğer husus ise ev sahibi ülkeden kazandığı kazancı ve kârı kendi ülkesine rahat bir şekilde ulaştırabilmesidir. Eğer bu kârı transfer edecek bir ortam yoksa, doğrudan yabancı yatırım yapmasının bir önemi kalmaz (Çiftçi, 2015: 181). Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkeler kadar yatırım yapan ülke içinde önemlidir. Bu yüzden ev sahibi ülkenin talep ettiği yatırımcıyı ülkesine çekmesi için çekici faktörlere sahip olması gerekmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlarda arz tarafında bulunan yatırımcının ise itici faktörlere sahip olması gerekmektedir. Kaynak olan yani yatırımcı için ülkenin en önemli itici faktörü kârlılık seviyesidir ama kârlılık seviyesi yatırımcı için yeterli olacak tek faktör değildir. Bunun

yanında, ekonomik ve siyasi belirleyicileri gibi ev sahibi ülkenin sahip olduğu çekici faktörlerine de bağlıdır (Candemir, 2009: 660).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülke ekonomilerinin gelişimi ve büyümesi için önemli bir yere sahip olduğundan dolayı ev sahibi ülkeler bu yatırımları kendi ülkelerine çekebilmeleri için, yatırımcı ülkeye siyasi ve ekonomik olarak güvence sağlamaları gerekmektedir. Çünkü ev sahibi ülkenin beklentileri olan istihdam oluşturma, teknoloji ve yönetim bilgisi, sermaye artırımı gibi ihtiyaçlar doğrudan yabancı yatırımlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden ev sahibi ülke tarafından gerekli olan ekonomik ve hukuki ortam sağlanarak doğrudan yabancı yatırımlar ülkeye çekilmelidir (Kurtaran, 2007: 367-368).

1.3.1. Pazar Hacmi

Doğrudan yabancı yatırımların yapılması için en önemli ekonomik faktörlerden birisi ev sahibi ülkenin pazar hacmidir. Pazar hacminin cazibesi için en önemli etken, yatırım yapılan ülkedeki pazara olan talep miktarıdır. Pazara ne kadar yüksek talep varsa, yabancı yatırımcının sağlayacağı gelir o kadar yüksek olur. Talep miktarı yani pazarın hacmi, ülkenin gayrisafi yurt içi hasılası (GSYİH) ile belirlenmektedir (Çinko, 2009: 118). Yapılan yatırımlarla birlikte yatırımcı yeni talep alanlarına, piyasalara ulaşmayı hedeflemektedir. Bu yüzden de iç pazarın hacmi doğrudan yabancı yatırımları pozitif yönde etkilemektedir. Büyük pazar hacmine sahip olan ekonomiler, üretimleri arttıkça ortalama maliyetleri azaldığı için yani ülkenin ölçek ekonomisi sebebiyle rekabet edecek güçleri de artmaktadır (Bal ve Akça, 2016: 95).

1.3.2. İşgücü Maliyetleri

İşgücü maliyetleri ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif bir ilişki vardır. Ev sahibi ülkedeki işgücü maliyetinin düşük olması o ülkedeki doğrudan yabancı yatırımları artırırken, işgücü maliyetinin yüksek olması daha düşük oranda doğrudan yabancı yatırıma neden olabilmektedir. Düşük işgücü maliyeti demek, düşük ücret demektir. Ev sahibi ülkede ücretler ne kadar düşük olursa, bu üretilen malın fiyatına o kadar yansımaktadır. Bu yüzden düşük ücrete sahip olan ev sahibi ülkelerde rekabet ortamı daha fazladır. Dolayısıyla yatırımcı, ihracat güdüsüyle hareket ederek bu ülkeye yatırımını yapar. Bir ülkedeki işgücü maliyetinin artması durumunda yatırımcı, işgücü maliyetinin düşük olduğu diğer ülkeleri tercih etmektedir (Chakrabarti, 2003: 161).

1970'lere gelindiğinde yabancı yatırımcıyı, ev sahibi konumunda bulunan gelişmekte olan ülkelere yönlendiren nedenlerden biri de ucuz işgücüdür. Bu ülkelerde nüfus artışının fazla olmasıyla birlikte ortaya çıkan ucuz işgücü, üretim maliyetlerini düşürürken doğrudan yabancı yatırımların bu ülkelere yönelmesini sağlamaktadır. Çok uluslu şirketler, pazardaki paylarını rekabet ortamından korumak ya da pazar hacimlerini genişletmek için emeğin bol olduğu ucuz işgücü olan ülkelere yatırım yapmaktadırlar. Bir ülkedeki ücret düzeyinin fazlalığı o ülkedeki tüm fiyatların da yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sebeple bu ürünler uluslararası ya da yurt içindeki pazarlarda rekabetçi ortamı azaltmaktadır (Açıkalın, Gül ve Yaşar, 2006: 272-273).

Emek-yoğun üretim yapan ülkelerde, işgücü maliyetlerinin artması durumunda, üretilen mallarda fiyat artışı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla mallara olan talep azalmaktadır. Bu durum rekabet gücünü düşürürken yatırımcının ülkeye yatırım yapmasını engellemektedir. Farklı ülkelerde daha düşük ücret verilerek düşük maliyetlerle üretim yapılması durumunda ise, üretilen mallara yansıyan fiyat düşük olacağından dolayı yabancı yatırımcı için bir fırsat doğar ve yatırımcı bu yüzden düşük ücretli ülkeyi tercih etmektedir (Meyer, 1995: 70).

1.3.3. Döviz Kuru

Döviz kurları, doğrudan yabancı yatırımları etkileyen bir diğer değişkendir. Bir ülkenin parası, diğer ülkelerin paralarına göre daha değerliyse, parası değerli olan ülkede üretilen malın maliyetleri ve bu sebeple de mal fiyatlarının yüksek olması olası bir durumdur. Dolayısıyla yatırımcı, parasının değerinin diğer ülkeye göre düşük olduğu ülkelere yatırım yapmak için yönelecektir (Özağ, 1994: 66). Aliber (1970) kuramına göre; kendi ülke parasının değeri yüksek olan ülkelerin firmaları, yabancı yatırımcı konumundayken, kendi ülke parasının değeri düşük olan ülkelerin firmalarının ise, yabancı yatırımcı olacak konumda olmadığını varsaymaktadır. Bu nedenle, kendi parasının değeri düşük olan ülkeler ev sahibi konumunda bulunmaktadır (Ak, 2009: 38).

Bir ülkede döviz kurunun artması sonucunda o ülke parası değer kaybedecektir ve bu sebeple bu ülkeye doğrudan yabancı yatırımlar gelecektir. Yatırım yapıldıktan sonra döviz kuru düştüğünde yani ev sahibi ülkenin parası değer kazandığında kurlarda düzenlemeler yapılmadığı takdirde ev sahibi ülkede bulunan yabancı yatırımcı kazandığı parayı kendi ülkesine aktarmak istediği zaman kazancı öteki ülkelerin

paralarına göre değersiz olacaktır. Bu nedenle döviz kurlarının düşmesi her zaman doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkiye sahiptir denilemez (Bayar ve Öztürk, 2016: 63-64).

1.3.4. Ticari Dışa Açıklık

Ticari liberalizasyonla ortaya çıkan ticari dışa açıklık, dünya ülkelerinin birbirleriyle gerçekleştirdikleri mal ve hizmet alışverişlerinde ne kadar serbest oldukları ya da devlet müdahalesinin dünya ülkeleri üzerinde ne düzeyde olduğunun göstergesidir (Saçık, 2009: 526). Doğrudan yabancı yatırımların yapılabilmesi için, ev sahibi ülkenin ticari olarak rahat bir politikaya sahip olması durumu yatırımcıyı cesaretlendirmektedir. Dolayısıyla bu durum yatırım yapacak olan firmanın içselleştirme avantajından yararlanmasını sağlayabilir. Yatırımcı, firmaların başka ülkelerle arasında yapmış olduğu alım, satım ya da lisans anlaşmalarından kaynaklı ortaya çıkan işlem maliyetlerini, her türlü yaşanabilecek olan zamansal gecikmeleri ve belirsizlikleri önlemek için yabancı ülkedeki şirketi satın alır ve kendi üretimini yaparak piyasadaki sürecini içselleştirir. Böylelikle firma doğrudan yabancı yatırım yaparak içselleştirme avantajından faydalanmış olur. Çok uluslu şirketlerin çoğu bu durumdan yararlanarak ihracata yönelmektedir. Bu yüzden yatırım yaptığı ülkeden başka ülkelere ihracat yapmak isteyen yatay (pazar arayan) yatırımcılar açısından ticari dışa açıklık mühim bir durumdur (Aydoğuş ve Demirtaş, 2005: 32-33; Özcan ve Arı, 2010: 66; Pekcan, 2022: 1441).

1.3.5. Vergi

Doğrudan yabancı yatırımları çekmek isteyen ev sahibi ülkeler, vergilerini düşük tuttuğu zaman bu durum yatırımcı için teşvik edici olmaktadır. Ayrıca ev sahibi ülkeler, yabancı yatırımcının gelmesiyle birlikte, ülkenin gelirinde artış olacağı için buna bağlı olarak vergi gelirlerinin de artacağını düşünüp ona göre hareket etmelidirler. Çünkü vergi indirimine giren ev sahibi ülke, yabancı yatırımcıyla birlikte bunu vergi geliri olarak geri kazanmaktadır (Çinko, 2009: 121).

1.3.6. Enflasyon

Ev sahibi ülkedeki enflasyon yüksekliği ekonomik belirsizliğe yol açtığı ve ekonomik olarak riskli olduğu için, yabancı yatırımcı karşılaştığı bu durumlar karşısında yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye

kaybı olmaması için enflasyonun düşük olduğu ülkelere yönelmektedir. Fakat yapılan yatırımlar sonucunda beklenen kâr elde edilirse, yatırımcı yüksek enflasyonu görmezden gelerek yatırımlarını gerçekleştirir (Candemir, 2009: 669).

1.3.7. Ekonomik ve Siyasi İstikrar

Yabancı yatırımcı için ev sahibi ülkenin ekonomik istikrarı önemli bir etkidir. Ekonominin istikrarlı olması demek, iyi yönetilen bir ekonomide dalgalanmaların olmaması demektir. Yabancı yatırımcı yatırım yapacağı ülke ekonomisinde belirsizlik gördüğü zaman o ülkeye yatırım yapmayı tercih etmez ve bazen de yerli yatırımcı da bu belirsizlik yüzünden başka ülkelere yatırım yapmayı tercih eder. Yabancı yatırımcının dikkat ettiği bir diğer etken de ev sahibi ülkenin siyasi istikrarıdır. Bir ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın olmadığını gören yabancı yatırımcı o ülkeye sermayesini yatırmak istemez. Yapılan yabancı yatırımdan kâr elde etmek uzun bir süreç olduğu için yatırımcı, yatırım yapacağı ülkeden uzun süreli ekonomik ve siyasi güven beklemektedir (Karaköy, 2006).

2. İHRACAT

Bu bölümde, ihracat kavramının tanımı ve öneminden bahsedilecektir. Bununla birlikte ihracat çeşitleri incelenerek, ihracatı etkileyen faktörler anlatılacaktır.

2.1. İhracat Kavramı ve Önemi

İnsanların temel ihtiyaçlarının karşılanması için takas yöntemiyle ortaya çıkan ticaret, teknolojinin ilerlemesi ve gelişmesiyle, ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin çoğalmasıyla birlikte çok gerekli bir hale gelmiştir. Mal veya hizmetin, ülke sınırları içerisinde üretildiği ve başka ülkelere satıldığı ya da yine aynı ülkenin farklı bir ülkede üretilen mal veya hizmeti satın alarak farklı bir ülkeye satmasına ihracat denilmektedir (Çıtak ve Kurt, 2020: 11).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı İhracat Yönetmeliği tanımına göre, “Bir malın, yürürlükteki ihracat mevzuatı ile gümrük mevzuatına uygun şekilde Türkiye gümrük bölgesi dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veyahut Müsteşarlıkça ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemleri” olarak ifade edilmiştir (İhracat Yönetmeliği, 2006).

Ülke sınırlarında üretilen mal ve hizmet satışına ihracat diyebilmek için gerekli özellikler şunlardır (Ekodialog, 2023):

- Üretilen mal ve hizmetin yabancı bir ülkeye satılması,
- Karşılıklı yapılan ticaret anlaşmalarına uyum mecburiyeti bulunması,
- Satışların yabancı bir parayla yapılması,
- Malın ihraç edileceği ülkenin vergi ve ithalat yükümlülüklerini yerine getirmesi,
- Malın ihraç edildiği ülkeden diğer ülkeye ulaşana kadar karşılaşılabileceği her türlü risk için sigorta yapılması,
- İhracatçı konumunda olan ülkenin desteklerden faydalanabilmesi sebebiyle karşısına çıkabilecek koşullara uyum sağlaması.

Liberalleşen ticaretle birlikte ülkelerin ihracatının artması işgücü piyasalarında yeni istihdam sahalarına olanak sağlarken, mevcut pazarlara da yeni işkollarının girmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca ihracat sayesinde ülkelerin kendileri tarafından üretilmeyen malların tedarik edilmesi kolaylaşmıştır (Sandalcılar ve Noyan Yalman, 2012: 50).

Ülkelerin ekonomileri ve firmaları açısından ihracat büyük önem taşımaktadır. Ülke ekonomisi açısından bakıldığında, yeterli sayıda ihraç edilebilecek ürün üretilmesi önemlidir. İhracat aracılığıyla ülkeye giren döviz sayesinde, ithalat giderleri karşılanır, yeni istihdam alanları oluşturulur, uzmanlaşma teşvik edilir ve ülkelerin teknolojilerindeki ilerleme ve gelişme hızlandırılır. Firmalar yönünden bakıldığında; ihracat, firmaların büyümesine katkı sağlarken, kârlılık oranlarını da artırır ve ihracat sayesinde dışa açılan firmalar kendilerini iç pazarlardaki rekabetten de korumaktadır (Kavas, 1983: 139). Firmaların ihracat yapmalarının birçok sebebi vardır. Yabancı piyasadaki alıcılardan gelen talepler, dış piyasadaki faydalar, firmanın diğer firmalara göre farklı bir mamul üretmesi, mal üretiminde atıl kapasitenin bulunması gibi faktörler etkili olmaktadır. Üretimi atıl kapasitede olan firma, kâr oranını artırmayı düşünüp buna göre hareket eder ve bu durumun ihracat için teşvik edici olduğu görülmüştür (Kavas, 1983: 144-145).

Bir ülkede serbest bir şekilde dolaşımda olan mal ve hizmetin kendi ülke sınırları dışında başka ülkelere satılması durumuna ihracat denir. Gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkeler, kendi çıkarlarına ve hedeflerine göre ihracata önem vermektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme sağlamak için milli gelirlerini artırmaları gerekmektedir. Bu nedenle sanayi sektörünün büyümesine ihtiyaç duyarlar ve sektörü büyütürken gerekli olan hammaddeyi satın alacak finansmanı da farklı ülkelere yapacakları ihracat gelirleriyle karşılamaktadırlar. Ayrıca ihracat sayesinde ülkenin döviz miktarı artar ve bu durumda ekonomik kalkınmaya yardımcı olur. Gelişmiş ülkeler ise, pazardaki yerlerini korumak, yeni ve farklı pazarlara girmek için ihracat yapmaktadır (Erdoğan, 2016: 1-2).

Ülkelerin kalkınması ve ekonomik yönden gelişmesi için gerekli olan durum, ihracatlarını artırmaktır. Dolayısıyla ülkeler, bu yönde politikalarını geliştirmeli ve uygulamaya koymalıdır. Bunun yanında dış ticaret için ortaya çıkacak maliyetlerin en aza indirilmesi hacim olarak dış ticaretin büyümesine yol açmaktadır. Ayrıca yapılacak olan ihracatla birlikte yeni pazarlara ulaşma fırsatı yakalarken ürün çeşitliliğine de ulaşabileceklerdir (Can, Alay ve Karaca, 2017). Dolaylı yönden ekonomik büyümeye pozitif olarak katkı sağlayan ihracat, kaynaklarının etkin kullanılmadığı ve ticarete etkin bir şekilde yer almayan sektörlerin ihracata yönelmesine yol açacak ve böylelikle kaynaklar aktif olarak kullanılmış olacaktır. İhracatın artması, ülkelerdeki rekabeti artıracak ve bunun sonucunda da ülkeler yeni teknoloji kanalları arayışına girecek, dış ülke pazarları hakkında bilgi edinecek, daha iyi yönetim ve Ar-Ge faaliyetlerine odaklanılacak ve böylelikle verimliliğin pozitif yönde etkilenmesine yol açacaktır. Sonuç olarak ihracatın artmasıyla birlikte ekonomik büyüme sağlanacaktır (Taştan, 2010: 88).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, beceri ve üretim açısından zorlamayacak ürünlerin ihracatını yapmaktadırlar. Ülkelerarası yapılan ticaretle birlikte gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere teknoloji yönünden aktarım yaparken bu durum piyasadaki kaliteli işgücünü de canlandırmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 120).

İhracat artışıyla birlikte ortaya çıkan ekonomik büyümenin ülkeye sağladığı faydalar şunlardır (Ekodialog, 2023):

-İhracata konu olan malların üretim maliyetleri düşer,

-İhracat sayesinde ÷lkeye girecek dövizle birlikte üretim mallarının dış alımı kolaylaşır,

-İhracat arttığından dolayı üretim de artar. Bu yüzden de ortalama maliyet düşer ve bu durumda ölçek ekonomisinde kazançlar artar,

-Ülkenin üretim faktör kaynakları daha aktif kullanılır yani faktörlerin verimliliklerinde yükselmeye karşılaşılr.

2.2. İhracat Çeşitleri

İhracat çeşitleri, bedelsiz ihracat, ön izne bağılı ihracat, kayda bağılı ihracat, konsinye ihracat, yurt dışı fuar ve sergilere katılım ve ihracat, ithal edilmiş malın ihracı, serbest bölgelere yapılacak ihracattır.

2.2.1. Bedelsiz İhracat

İhracata konu olan malın karşılığında bir bedel ödmeden yurt dışına gönderilmesine bedelsiz ihracat denir. Bu ihracat türünün geçerli olduğı süreç, bir yıldır ve bedel ödenmeyen ihracat türü, ihracat desteklerinden faydalanmamaktadır (İMMİB, 2023).

2.2.2. Ön İzne Bağılı İhracat

Ön izne bağılı ihraç edilecek mallar için gerekli makamlardan izin alındığı takdirde, ihracat için uygulanacak olan mevzuat hükümlerinin yerine getirilmesiyle birlikte oluşan ihracat türüdür (TİM, 2023).

2.2.3. Kayda Bağılı İhracat

İhracatta kayda bağılı olan mallar, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yayınlanan bildiri ile ortaya konulmaktadır. İhracatı yapılacak olan malların ihracatı yapılmadan önce gümrük beyannamelerinin kaydedilmesi zorunludur ve bu beyannamelerin onay verildiğı zamandan itibaren otuz gün içinde gümrük idarelerine verilme zorunluluğı vardır (İhracat Yönetmeliğı, 2006).

2.2.4. Konsinye İhracat

Yurtdışına mal gönderen ihracatçının, konusu geçen malın kesin satışını sonradan yapmasına konsinye ihracat adı verilmektedir. Dolayısıyla beyanname yapılır ve bir sene içerisinde malların hepsi teslim edilmek zorundadır. Bu zaman dilimi, gerekli makamların izin vermesi halinde iki yıl kadar uzatılabilir (İTKİB, 2023).

2.2.5. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım ve İhracat

Uluslararası yer alınacak fuar ve sergilere Müsteşarlık aracılığıyla karar verilir. Yurt dışında gerçekleşecek olan fuar ve sergiler için, yurt dışına gidecek olan ihracata konu olan malları gümrük idareleri ihracat mevzuatına göre kontrol etmektedir (İhracat Yönetmeliği, 2006).

2.2.6. İthal Edilmiş Malın İhracı

İthal edilen malın ihracatı, Gümrük mevzuatına bağlı olarak yapılmaktadır (İhracat Yönetmeliği, 2006).

2.2.7. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat

İhracat mevzuat kararlarına bağlı olan serbest bölgelere yapılan ihracatta, KDV gibi bazı uygulamalarında mevzuat hükümleri gizlidir (İhracat Yönetmeliği, 2006).

2.3. İhracatı Etkileyen Faktörler

Bu bölümde, döviz kuru, Ar-Ge çalışmaları, doğrudan yabancı yatırımlar ve enflasyonun ihracatla olan ilişkisi incelenecektir.

2.3.1. İhracat ve Döviz Kuru İlişkisi

Sabit döviz kuru sistemini içeren Bretton Woods'un çöküşünden sonra esnek kur sistemine geçen ekonomilerde belirsizlik ve oynaklık yaşanmıştır. Döviz kurunda ortaya çıkan bu dalgalanmalardan dolayı ihracat ve ithalatın durumu birçok araştırmaya konu olmuştur (Altın ve Süslü, 2017: 106).

Geleneksel görüş, ülke parası devalüasyona uğradığında yabancı para da yani döviz kurunda artış meydana gelecektir ve ülkenin ithal edeceği yabancı mal fiyatları artacağı için tüketici talepleri iç pazarlara yönelecektir. Böylelikle ucuzlayan ülke parasıyla birlikte ihracatı yapılan mallara karşı tüketici isteği artacaktır. Dolayısıyla ihracat artarken ülke ekonomisi genişleyecektir. Buna karşılık ihracatı yapılmayan mallar bu durumdan faydalanamayacağı için bu malların üretiminde düşüşler ortaya çıkmaktadır. Bazen bu düşüşler nedeniyle ülke ekonomisinde beklenen büyüme yaşanmayabilir (Ay, Şaylan ve Koçak, 2008: 362). Ayrıca ülkelerin ithalata ve ihracata konu olan mallarının döviz kuru artış ya da azalışlarından ne derece etkilenecekleri döviz kuruna olan esnekliklerine bağlıdır (Uslu, 2018: 313).

Döviz kurlarında görülen inişler ve çıkışlar, kurlarda belirsizliğe yol açmaktadır. İhracat yapacak ülke, uzun dönemde belirsizliklerin yarattığı risklerden korunmak için ihracatını azaltırken, kısa dönemde ise karşılaşılan bu belirsizliği görmezden gelerek ihracatına devam edecektir (Tarı ve Yıldırım, 2009).

2.3.2. İhracat ve Ar-Ge İlişkisi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler Ar-Ge etkinlikleri sayesinde üretimlerinde yenilikler yaratmaktadırlar. Mallarda ortaya çıkan bu yenilikler sadece ülkelerin iç pazarlarında değil yapılan ihracatla birlikte dış pazarlara da sunulmaktadır. Bunun sonucunda Ar-Ge’de ortaya çıkan birim maliyetlerde ucuzlama görülür ve Ar-Ge’deki maliyet düşüklükleri ülkeler için teşvik edici olmaktadır. Bu sebeple yüksek teknoloji içeren malların üretimini yapan firmalar, pazarda kendilerine tek el gücü yaratmış olurlar (Özer ve Çiftçi, 2009: 44).

İhracat performanslarını artırmak isteyen ülkelerin uluslararası pazarda rakiplerini elemek için üreteceği ürünlerde fark yaratabilmesi, yenilikler yaparak ürünlerin standartlarını farklılaştırması, pazardaki rekabet avantajını kendi himayesinde tutabilmesi için Ar-Ge harcamalarını artırmalıdır. Ar-Ge faaliyetlerine önem vererek farklılık ve yenilik yaratan ülkeler yaptıkları yeniliklerle ihracatta rekabet alanı oluştururlar ve bunun sonucunda pazar hakimiyetini elinde tutma imkanları yükselmiş olur. Dolayısıyla ihracat performansını genişletmeyi düşünen ülkelerin Ar-Ge faaliyetleri için daha fazla sermaye payı ayırmaları gerekmektedir (Coşkun ve Eygü, 2020: 234).

Bir ekonomide dış piyasalarda rekabeti belirleyen ve ihracatı etkileyen ileri teknoloji ve yenilik çalışmaları Ar-Ge harcamalarına bağlıdır. Ar-Ge harcamalarıyla birlikte teknolojik yenilik ortaya çıkar ve bununla birlikte piyasada yeni ürünler üretilir. Ayrıca Ar-Ge çalışmalarıyla ortaya çıkan yenilikler dış ticaretle birlikte başka ülke ve sektörlerle yayılmaktadır (Şahbaz, Yanar ve Adıgüzel, 2014: 49).

2.3.3. İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar İlişkisi

Yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkeye yapmış olduğu yatırımlarla birlikte bu ülkeye olan cazibeyi artırmaktadır ve böylelikle ülkenin kendi firmalarının ihracatlarının pozitif yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Ev sahibi ülkeye yapılan

doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla ülkenin edindiği bilgiler, yerel firmaların ihracatta karşılaşılabileceği maliyetleri azaltabilmekte ve ihracat performansını artırabilmektedir (Şeker ve Akpolat, 2022: 272).

Doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım yapılan ülkenin karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip olduğu, az maliyetle üretebileceği mala ait yatırım meydana getirerek ihracat performansını artırmaktadır. Ayrıca ihracat yapmayı özendirir. Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülke için önem arz eden sermaye kaynağıdır. Ev sahibi ülkenin bilgi, beceri kapasitesini genişletirken, ülkeye getirdiği teknolojik yenilikler sayesinde istihdam alanları yaratmaktadır. Ayrıca yüksek teknolojiye sahip olan yabancı yatırımcının üretmiş olduğu malların uluslararası pazarda tanınan markalar olması, yatırım alan ülkede ihracat üzerinden yapılan fiyatlar haricindeki rekabeti de çoğaltmaktadır (Delice ve Birol, 2011: 9-10)

2.3.4. İhracat ve Enflasyon İlişkisi

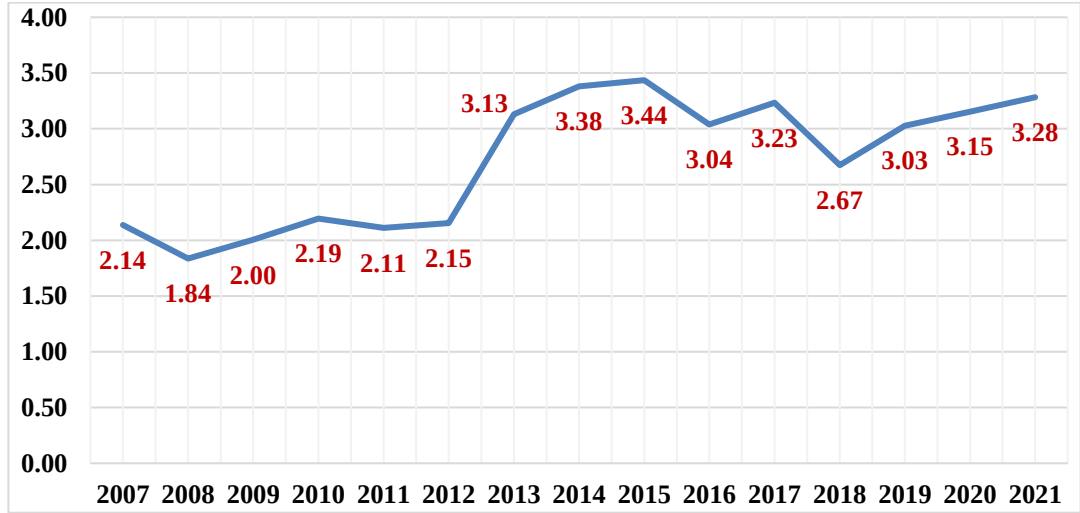
Ülkelerdeki ihracatın fazlalaşması sebebiyle ihracatı yapılan malların talebi yükselecektir. Ülke içinde üretilen malların ihracat sebebiyle yurtdışına gönderilmesinden dolayı da yurt içindeki tüketiciler için arz miktarı düşecektir ve böylelikle fiyatlar artış gösterecektir. Bu durum ihracattaki rekabeti olumsuz etkileyerek ihracatı azaltmaktadır. Bir başka yönden bakıldığında, üretilen malların artış göstermesi sonucunda üretime konu olan malların üretim maliyetleri azalabilecek, bunun sonunda üretim miktarı tekrardan artış gösterebilecektir. Ülkedeki üretim arttığından dolayı da fiyatlar azalacaktır (Göçer ve Gerede, 2016: 28).

Üretimin az olduğu ve buna bağlı olarak ihracat performansının da düşük kaldığı ülkelerde, üretim maliyetleri fazla olacağından dolayı bu durum yurt içindeki fiyatlara yansiyarak fiyatları artırmaktadır ve böylelikle enflasyon ortaya çıkmaktadır. Ya da üretimin fazla olduğu ve ihracat performansının çok olduğu ülkelerde, ölçek ekonomileri sebebiyle üretim giderleri azalacaktır ve bu durumda fiyatlar düşecektir. Sonuç olarak, ülkelerdeki fiyat artışı yani enflasyon, ihracatı azaltmaktadır (Şahin, 2018: 127).

2.4. Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı

Yüksek teknoloji ürünü, aynı zamanda ileri teknoloji ürünü olarak da adlandırılmaktadır. Bu ürünlerin yüksek katma değer getirisi vardır yani katkı marjı daha yüksek olmaktadır ve bu nedenle yüksek fiyatlandırmalara sahiptirler. Yüksek teknoloji ürün ihracatına gelişmiş olan ülkeler öncülük etmektedir ve yüksek teknoloji ürünlerinin katma değer açısından getirisinin yüksek olması, ihracata konu olan mallar olmaları nedeniyle ülkelerde ekonomik büyüme sağlayarak kalkınmayı destekler niteliktedirler. Dolayısıyla dünya üzerindeki ülkeler yüksek teknolojili ürün üretip bu ürünlerin ihracatını yapmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle de ülkelerarası rekabet ortamı artmıştır. Küreselleşmeyle birlikte bu ürünlere olan ihtiyaç daha da hissedilir olmuştur. Kendi teknolojik ürünlerini üretmesi ülkeler açısından incelendiğinde bir de bu ürünlerinin ihracatının yapılabilecek konumda olması gelişmişlik düzeyinin göstergesidir (Avdar ve Avdar, 2021).

1990'lı yıllarda dünya ülkelerinde yüksek teknolojili ürün ihracatı gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelerin oranının iki katı şeklindeydi. 1990'lardan sonra gelişmekte olan ülkelerde yüksek teknolojili ürün ihracatı artış göstermiştir ve bu ürünlerde çeşitlilik sağlanmıştır (The World Bank, 2014). 2012 yılında dünya ülkelerinin bazılarının ihracat içerisindeki yüksek teknolojili ürün ihracat yüzdeleri şu şekildedir; Japonya %18,20, Güney Kore %28,22, Birleşik Krallık %23,45, ABD %20,16, Norveç %21,12, İspanya %7,25 ve Türkiye %2,15'dir. 2022 yılında ise oranlar şu şekildedir; Japonya %13,37, Güney Kore %16,94, Birleşik Krallık %26,52, ABD %17,85, Norveç %23,16, İspanya %12,41 ve Türkiye %3,62'dir (The World Bank, 2023).

Grafik 1.1. Türkiye’de Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı (Üretilen İhracatın Yüzdesi) (2007-2021)

Kaynak: The World Bank verilerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2007-2021 yılları arasında Türkiye’nin yaptığı toplam ihracat içerisindeki yüksek teknoloji ürün ihracatı yüzdesi Grafik 1.1’de verilmiştir. Yüksek teknoloji ürün ihracatı toplam ihracat içerisinde dalgalanan bir seyir izlemektedir. 2007 yılından 2021 yılına kadar olan süreçteki yüksek teknoloji ürün ihracatı ortalama %2,72’dir. Türkiye’deki yüksek teknoloji ürün ihracatı yıllar bazında incelendiğinde, en yüksek oran 2015 yılında %3,44’tür ve 2008 yılında ise %1,84 ile en düşük orana sahiptir. 2007 yılında %2,14 olan yüksek teknoloji ürün ihracatı, 2021 yılında %3,28 olmuştur.

Ülkeler arasındaki rekabeti canlı tutmak için ülkelerin yapacakları üretimlerde yenilikçi olmaları gerekmektedir. Bu nedenle Ar-Ge çalışmaları ileriye taşınarak yüksek teknoloji ürünleri ortaya koyan ve bu ürünlerin ihracatını yapan ülkeler diğer sektörlerle de dolaylı yoldan canlılık katmaktadır. Ülkelerde yüksek teknoloji ürünlerin üretimi ve bu ürünlerin ihracatının yapılabilmesi için ülkelere girecek olan doğrudan yatırımlar önemli bir yere sahiptir (Güneş ve Akın, 2019: 14). Akyol ve Demez, (2020: 57-58)’in çalışmasına göre, inovasyon ve yüksek teknoloji ürün ihracatı birbirini destekler niteliktedir ve aralarında pozitif ilişki gözlenmektedir. Eğer bir ülke yüksek teknoloji ürünü üretmek ve bu üretilen ürünlerin ihracatını yapmak isterse fakat bunun için teknolojik açıdan yetersiz kalırsa, başka ülkelere teknoloji ithal eder ve bu yolla ürünlerin üretimini ve ihracatını yapabilir.

OECD'nin yüksek teknoloji ürünleri listesinde bakıldığında, havacılık ürünleri, kimyasal ve eczacılık ürünleri, silahlar gibi ürünler dikkat çekmektedir (Mani, 2000).

3. İSTİHDAM

Çalışmanın bu bölümünde istihdam kavramı açıklanacak, istihdam türleri ve politikaları anlatılacak ve bilhassa kadın istihdamının öneminden bahsedilecektir.

3.1. İstihdam Kavramı

Türk Dil Kurumu'na göre, istihdam; “Bir görevde, bir işte kullanma” anlamına gelmektedir (TDK, 2023). İstihdam olgusu, işgücü piyasalarının önemli bir göstergesidir. İstihdam, dar anlamda, üretim boyunca emeğin kullanılması iken yani sadece emek faktörünü içeriyorken, geniş anlamda üretim sürecinde bütün üretim faktörlerinin kullanılması demektir. İşveren açısından istihdam, çalışanların işgücünü maaş ya da ücret karşılığında satın almasıyken, çalışanlar açısından istihdam ise, maaş ya da ücret karşılığında işgüclerini işverene tahsis etmesi anlamına gelmektedir. İstihdam ve işsizlik olguları birbirlerinden ayrı düşünülemez. İstihdam hedeflenen bir olgu konumundayken, işsizlik ise kaçınılan tarafı oluşturmaktadır (Ay, 2012: 322).

Üretim yapmak isteyen girişimci, üretim faktörlerinden biri olan emeği üretim sürecine dahil ederken çalışana emeği karşılığında bir pay vermektedir. Emek piyasasında üretim faktörlerinin arasına dahil olarak emeğini arz eden kişi istihdamı meydana getirmektedir (Yıldırım, 2015: 7). Bir başka tanımda ise “İstihdam, üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimci ve doğal kaynakların optimal kullanılarak üretim sürecine katılmasını ifade etmektedir. Bu ifadede görüldüğü üzere, istihdam kavramının kapsamı oldukça geniştir. Sözlük anlamıyla, “hizmete alma, hizmette kullanma anlamına gelen istihdam”, en basit şekliyle, “insanların çalıştırılmaları, işe kabul edilmeleri” olarak tanımlanabilir.” (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 486).

3.2. İstihdam Türleri

Bu başlık altında istihdam türleri olan tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam ve kayıt dışı istihdam kavramlarından bahsedilecektir.

3.2.1. Tam İstihdam

Doğal kaynak, sermaye, emek ve girişimcinin yani ekonomideki tüm üretim faktörlerinin üretime katılmasıyla ve bu faktörlerin bütünüyle kullanılmasına tam

istihdam denir. Ekonomi tam istihdam durumundayken %2-3'lük oranda işsizlikle karşılaşılabilmesi olası bir durumdur ve buna doğal işsizlik oranı denir (Özsabuncuoğlu ve Direkçi, 2012: 4). Tam istihdam, bir ekonomide üretim sürecinde olması gereken tüm üretim faktörlerinin kullanılması ve ekonomideki üretimin azami duruma gelmesidir (Yıldız, 2011: 59).

Tam istihdam, ekonomide atıl olarak üretim faktörünün bulunmadığı, çalışmak isteyen insanların kolayca çalışabildiği ve iş bulmakta zorluk çekmediği, istihdamda olan kişinin mal ve hizmet yarattığı istihdam durumudur (Çolak ve Kara, 2017: 260).

3.2.2. Eksik İstihdam

Bir ülkede işgücüne katılmak isteyen herkesin iş bulması ve üretimde rol alarak mal ve hizmet üretmek istemesi her zaman karşılık bulmamaktadır. Bunun yanında üretim için gerekli olan tüm kaynakların bazılarının atıl halde bulunması eksik istihdam olarak tanımlanmaktadır (Çolak ve Kara, 2017: 260). Üretim faktörlerinin birinin ya da birkaçının mal ve hizmet üretim sürecinde etkin şekilde kullanılmamasına eksik istihdam denir. Bu durumda üretim faktörlerine konu olan kaynaklar atıl kalmaktadır (Özsabuncuoğlu ve Direkçi, 2012: 4).

Eksik istihdam durumunda olan kişi işsiz olarak adlandırılmaz. Çalışmak isteyen kişi eğer eğitimini aldığı mesleğin vasfı olarak altında kalan bir işte çalışırsa bu durum eksik istihdamı yaratır. Ayrıca çalışanın tam gün çalışmak istemesi ve buna gücü yettiği halde çalışma süresinin normale göre kısa olması da eksik istihdam durumudur. Örneğin; bir mühendisin vasfı gerektirmeyen bir işte çalışması eksik istihdamdır. Dolayısıyla çalışan kendi verimliliğinin altında bir işte çalışarak hem kazanacağı fazla geliri elde edemez hem de kendi sahip olduğu işi yapmadığı için yeterli verimliliği gösteremez (Kutal, 2015: 275). Dolayısıyla eksik istihdam durumu ekonomideki verimsizlik olarak adlandırılabilir.

3.2.3. Aşırı İstihdam

Aşırı istihdam, emek piyasasında istihdam edilecek kişi talebinin tam istihdam durumunu geçerek çalıştırılmak istenen iş gücünün artmasıdır ve emek gücüyle üretim yapan ülkeler için bu durum daha çok ortaya çıkmaktadır (Timur ve Doğan, 2015: 236).

Dolayısıyla üretim faktörlerinin kendi kapasitesinin üstünde talep edilip kullanılması durumudur ve bu sebeple eksik istihdamın tam tersidir yorumu yapılabilir.

3.2.4. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı ekonomi dar anlamda devletten vergi kaçırarak denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlanırken, geniş anlamda ise ekonomide olan mal ve hizmetlerin tüketilmesini, üretilmesini ya da dağıtılmasını belgelememek anlamına gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi, enformel ekonomi ya da yasa dışı ekonomi diye de adlandırılabilir (Çiftçi, 2018: 5).

Kayıt dışı istihdam, kendi işinde ya da başkasının işinde ücretli olarak yasal işlerde istihdam edilen kişilerin, yasa dışı olarak devlete bildirilmeden çalışmasıdır. Devletin ilgili kurum ve kuruluşlarına çalışanların ücreti ya da çalışma saati bildirilmemektedir ya da eksik bildirim yapılmaktadır (Yanici Erdal, 2019: 228). Mali yükümlülüklerini yerine getirmek istemeyen işveren konumunda olanlar, kendi işinde çalışanlar ve ücretli çalışanlar gerekli devlet kurumlarına bildirilmeden kayıt dışı olarak istihdam edilirler. Ayrıca yaşları çalışmak için yeterli olmayan çocuklar, ev işçisi konumunda olan kadınlar ve yoksul gruplar ülkedeki gelir dağılımı eşit olmadığı için kayıt dışı istihdama dâhil olarak kendilerine işgücü piyasasında yer edinmeye çalışırlar (İpek, 2014: 168).

Kayıt dışı istihdamda olanların çoğunluğu, çalışma hayatında en çok eşitsizlikle karşılaşan grubu oluşturmaktadır. Kayıt dışı çalışanların ücretlerinin az olması, sosyal haklardan yararlanamamaları ve işten çıkarılacakların içinde ilk sırada yer almaları bu eşitsizliklere örnek verilebilir. Toplumdaki cinsiyet ayrımları nedeniyle kadınlar erkeklere göre daha fazla bu eşitsizliklere maruz kalmaktadır (Candan ve Özalp Günal, 2013: 95).

1970'lerin başında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından Dünya İstihdam Programı'nın (The World Employment Programme) içerisinde bulunan Kenya Raporunda kayıt dışı istihdam kavramı “enformel sektör” olarak ifade edilmiştir (ILO, 2020: 6). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na (ÇSGB) 2006'da hazırlanan “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM) Projesi” genelgesine göre kayıt dışı istihdamın ortaya çıkma nedenleri şunlardır:

- Gelir dağılımının eşit olmaması
- Çalışanların işverenlere mali yönden (vergi) yük olması
- Ülkede işsizliğin çok olması
- Devlet kurumlarında denetimin ve iş birliğinin az olması
- SGK tarafından verilen hizmetlerin yeterli olmaması

3.3. İstihdam Politikaları

Devletlerin görevlerinden biri de kendi vatandaşlarının istihdam edilmelerini sağlamak ve onları işsizlikten korumaktır. Bu nedenle devlet, işsizliğin olumsuzluklarına müdahale ederek bu durumu gidermeye çalışır. Siyasi otorite işsizliğe müdahale ederken aktif ve/veya pasif politikalardan yararlanmaktadır. Uygulamaya konulan aktif istihdam politikalarıyla işsizliğin önüne geçilmeye çalışılırken, pasif istihdam politikaları ile de işsiz bireylerin ekonomik yükleri hafifletilmektedir (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 486). İstihdamı artırmak ve işsizliğe sebep olan nedenleri azaltmak için birden fazla politika birlikte uygulanmaktadır. İstihdam ve işsizliğe yönelik politikalar incelendiğinde; işsiz bireylere iş bulma ya da beceri kazandırmaya yönelik ortaya çıkan aktif istihdam politikalarının yanında gelir desteği sağlanarak var olan işsizliği düzeltmek için kullanılan pasif istihdam politikaları da bulunmaktadır (Ay, 2012: 330).

Aktif istihdam politikalarının hedefleri, bireylerin mesleki gelişimlerini sağlamak ve ekonomide büyüme ve gelişmeyi teşvik etmektir. Bu politikaların amaçları arasında ekonominin durağan olduğu zamanlarda istihdamı dengede tutmak ve ekonominin genişlediği zamanlarda ise emek piyasasındaki arz ve talep dengesizliklerini gidermek gösterilebilir (Koç, 2014: 10). Ayrıca bu politikalar, işini kaybetme riski bulunan çalışanları korurken, emek arz eden ve emek talep eden arasında aracı bir konum edinerek istihdamın alanını genişletmektedir. Pasif istihdam politikalarının aksine istihdam dışında kalanlara gelir desteğinde bulunmayarak istihdama katılmak isteyen bireylerin niteliklerini artırmayı amaçlamaktadır (Bayrakdar, 2019: 341).

Emek piyasasını temel alan bu aktif politikalar, işsiz kalanların çalışma yaşamlarına tekrar geri dönmelerini kolay bir şekilde sağlamayı amaçlamaktadır. Bu politikalar genel olarak istihdam kaybı yaşayan kişilere ve bölgelere yönelik

yapılmaktadır. Burada öncelik verilen grubun içerdği kitlenin, uzun dönem işsiz kalanların yanında, çalışma hayatına girmekte zorluk çeken kadınlar, göçmenler ve genç işsizler gibi iş bulmakta zorlanan bireylerden oluştuğu görülmektedir (Uçan, 2016: 6). İş bulma konusunda zorluk çeken dezavantajlı gruplar olarak görülen kadınları, iş deneyimi olmayan gençleri, uzun süre iş aramalarına rağmen iş bulamayan işsizleri ve engellileri odak noktası yapan aktif istihdam politikaları, girişimciliği özendirmek ya da işverenlerin parasal yönden destekleyerek yoğun işsizliği ortadan kaldırmak için İŞKUR aracılığıyla çözümler yaratmaktadır (Şentürk, 2017: 132).

Pasif istihdam politikaları, aktif istihdam politikalarının aksine işsizlere gelir desteğinde bulunarak bu kişilerin ekonomik açıdan güvencesini sağlamakla birlikte işsizliğin ortaya koyduğu ekonomik sorunları gidermeyi amaçlamaktadır. Pasif istihdam politikaları, istihdamı artırmayı amaçlamaz, bunun yerine işsiz kalan bireylere ekonomik destek sağlayarak işsizliğin bireyler ve toplumlar üzerinde yarattığı hasarı azaltmayı amaçlamaktadır. Bu politikalar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir ve işsizlere yeni istihdam olanakları yaratmamaktadır (Kocabaş ve Özgüler, 2019: 268). Ayrıca pasif istihdam politikaları, işsiz kalmış bireylere gelir sağladığı için onları tembelliğe alıştırmaktadır ve bu politikaların devlete yüklediği parasal sorumlulukta fazladır. Dolayısıyla aktif istihdam politikaları üretim için daha kalıcı bir çözüm olarak görülmektedir (Ay, 2012: 331). Aktif ve pasif istihdam politikalarının türleri tablo 1.1’de verilmiştir.

Tablo 1.1. Aktif ve Pasif İstihdam Politikaları

Kaynak: (Küpeli, 2014).

3.4. İstihdamı Etkileyen Faktörler

İstihdamı etkileyen faktörler ekonomik büyüme, teknoloji, doğrudan yabancı yatırımlar, reel ücretler, verimlilik ve cinsiyet konularıyla ele alınmıştır.

3.4.1. Ekonomik Büyüme

Ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması için mal ve hizmet üretmesi gerekmektedir. Bu nedenle ülkeler emeğe ihtiyaç duymaktadırlar. Ülke içerisindeki vatandaşlar tarafından belirli bir zaman diliminde üretilip ortaya konulan bütün mal ve hizmetin parasal olgu olarak ifade edilmesine GSYİH denirken, GSYİH'nin artmasına da ekonomik büyüme denir. GSYİH istihdamı etkileyen ilk faktördür (Muratoğlu, 2011: 167).

Bir ülkenin ekonomik açıdan temel amaçları, mal ve hizmet miktarını artırarak ekonomik büyümesini gerçekleştirmek ve mal ve hizmet üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin hepsinin bir bütün olarak kullanılarak, hiçbir üretim faktörünün atıl kalmadan tam istihdamda olmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda ülkeler istikrarlı bir şekilde büyüyen ekonomi isterken, istihdamın da yüksek olmasını talep etmektedirler. Ülkenin refah seviyesinin yükselmesi ve ülke ekonomisinin kalkınması için ekonomik büyüme aracılığıyla istihdam artırılmalıdır (Çondur, Erol ve Göcekli, 2016: 1065-1066).

Ekonomik büyümeyle istihdam arasında pozitif bir ilişki olduğu ve dolayısıyla ekonomik büyümenin istihdam yaratacağı fikri ekonomistler arasında genel olarak kabul görmüş bir durumdur. Bu görüşe göre; ekonomik yönden büyümeyen bir ülkede istihdam da artmamaktadır. Buna rağmen son yıllarda bunun aksine ekonomik büyümenin istihdam yaratmadığı ve bununla birlikte işsizlik oranlarında azalma yerine aksine artış olduğu görülmüştür (Murat ve Yılmaz Eser, 2013).

Ülkelerin ekonomik yönden büyümeleri için istihdamı artırarak üretim yapmaları gerekmektedir. Kısa dönemde üretim faktörlerinden olan teknoloji ve sermaye sabitken, emek değişkendir. Bu sebeple kısa dönemde ülkeler üretimlerini artırmak için emek talep ederek istihdamı artırır. Uzun dönemde ise, üretim faktörlerinin hepsi değişken olduğu için üretim sadece emek faktörüne bağlı değildir ve kısa dönemin aksine istihdamda bir azalma görülür. Bunun nedeni, üretimde kullanılan teknolojik ilerlemeler sayesinde emek faktörüne kısa dönemdeki gibi gerek duyulmamasıdır. Dolayısıyla dünyada hızla yayılan teknolojik gelişmeler sonucunda da üretim artsa dahi istihdam yaratmamaktadır (Bodur, 2020: 474).

3.4.2. Teknoloji

Ülkelerin teknoloji açısından gelişmesi mal ve hizmet üretimini etkilediği için istihdamı artırmakta ve bu durumda da piyasadaki işgücü talebi artmaktadır. Teknolojik ilerlemeyle birlikte işgücü talebinde de değişkenlikler görülmekte ve doğal işsizlikle karşı karşıya kalınmaktadır. Dolayısıyla teknolojik gelişmeden önce daha çok insan gücüne gerek duyan üretim yapısı yerini daha nitelikli, eğitilmiş ve vasıflı olan beyaz yakalıya bırakmıştır. Bu nedenle ülkelerdeki teknolojik gelişmeyle birlikte bireylere verilen mesleki eğitimin önemi artmıştır (Aydın, 2018: 464).

Ülkelerdeki teknolojik gelişimle birlikte emek gücü yerine daha çok sermaye talep edilmektedir ve bunun sonucunda teknolojik işsizlik ortaya çıkmaktadır. Teknolojinin yenilik yarattığı ve kullanıldığı piyasalarda teknoloji sayesinde üretim artarken işsizlikte artmaktadır. Teknoloji artışı görülen bu piyasalarda kısa dönemde istihdam edilemeyen kesim, uzun dönemde teknolojik gelişmelerden dolayı yeni çalışma alanları ortaya çıktığı için bu durum oluşan işsizliği iyileştirerek yeni istihdam alanları yaratmaktadır (Kökocak, Yılmaz ve Demirci, 2015: 110).

Teknolojik gelişim yaşlı insanlar için yeni bir öğreti gerektireceğinden bu çalışan kesim istihdam edilmeme durumuyla karşılaşmaktadır. Bunun nedeni, teknolojiyle birlikte iş düzeni, işlerin yapılışı ve söz konusu olan işlerin karşılaştıkları talepler değişir. Gençlere göre yaşlı insanların teknolojik gelişime alışması ve öğrenmesi daha zordur. Birçok yaşlı teknolojinin getirdiği yeniliklerle birlikte bu sebeplerden dolayı işsiz kalmaktadır. Buna rağmen, teknolojik gelişim kol gücüne duyulan ihtiyacı azaltıp evden esnek bir şekilde çalışma fırsatı yarattığı için yaşlı bireylerin istihdam edilmesini artırabilir (Czaja ve Moen, 2004).

3.4.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ev sahibi ülkedeki istihdamı artırması beklenmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişki ev sahibi ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımın türü, yatırımın yapıldığı sektör veya yatırım yapılan ülkenin beşeri sermayesi gibi birçok faktöre bağlıdır. Yapılan yabancı yatırımların emek ya da sermaye açısından hangi sektörlerle yapıldığı da ev sahibi ülkenin istihdamı açısından önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımların emeğin çok olduğu sektöre yapılması yatırım yapılan ülke açısından istihdamı artırıcı bir etki yaratmaktadır. Ancak bazen de yabancı yatırımcı, gereken işgücünü kendi ülkesinden getirerek istihdamın arttığı bu durumu olumsuz yönde etkilemektedir (Uğur ve Çetin, 2022).

Ev sahibi ülkeye yapılan yabancı yatırımlar, söz konusu ülkeye sermaye kazandıracağı için yatırım alan sektörlerde istihdama olan talebi artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların hangi sektöre ne şekilde yatırım yaptığı istihdam yaratma konusunda önemli bir faktördür. Şirketlerin birleşme ya da satın alma aracılığıyla istihdam yaratması kısa dönemde mümkün değildir ve istihdamı azaltmaktadır. Bu durumun aksine ev sahibi ülkeye yapılan yeni yabancı yatırımlar aracılığıyla, üretim kapasitesini artıran yeni üretim tesisleri oluşturulacak ve dolayısıyla istihdama olan talep artacaktır. Emek yerine sermaye odaklı yapılan yabancı yatırımlarda teknoloji ön plana çıktığı için bireylerin yerine teknolojik yenilikler kullanılarak üretim maliyetlerinin düşürülmesi hedeflenir ve böylelikle az işçiyle üretim yapılır. Bu nedenle sermayenin yoğun olduğu yabancı yatırımlarda, istihdam olumsuz yönde etkilenirken bununla birlikte işsizlik ortaya çıkmaktadır (Görmezöz, 2007).

3.4.4. Reel Ücretler

Para birimi olarak tanımlanan ve işçinin eline geçen para miktarına nominal ücret denir. Reel ücret ise, işçinin eline geçen para miktarıyla ülkede o zamanda ne kadar mal ve hizmet satın alabileceğini ifade eder. İşçiye verilmiş olan ücretin mal ve hizmeti satın alma gücüne denir yani reel ücret nominal ücretin enflasyonsuz halidir (Gürtan, 1961: 27).

Bireylerin satın alma gücünü gösteren reel ücretlerin istihdamla olan ilişkisinde iktisatçılar arasında fikir ayrılıkları mevcuttur. Neoklasik iktisatçıların düşüncelerine göre; piyasada hâkim olan görünmez el aracılığıyla ekonomide her şey kusursuz bir düzende işlemektedir ve müdahaleye gerek yoktur. İşgücünün değişmesi ve piyasalarda görülen karmaşıklık ve belirsizliklere karşı emek piyasasında ücret esnekliği sağlanır. Bu durumun sonucunda emek talebi ve emek arzı eşitlenerek tam istihdama ulaşır. Emek piyasasında uygulanan ücret esnekliğiyle birlikte ücretler düşürüldüğünde iş aramasına rağmen iş bulamayan bireyler, rahatlıkla iş bulabilecek ve istihdam edilmeleri sağlanacaktır. Bu yüzden piyasada görülen bir işsizlik varsa bunun nedeni ücretlerin esnek olmamasıdır. Dolayısıyla Neoklasik iktisatçılar, işsizliği gidermek ve istihdamı artırmak için reel ücretlerin önemini vurgulamaktadır (Özata ve Esen, 2010: 56).

Keynesyen iktisatçılar, bu durumun tam tersi bir şekilde işlediğini söyler ve onlara göre; ücretlerin düşürülmesi toplam talebin azalmasına yol açacak ve böylelikle üretim azalacaktır. Bu durum işsizliğin azalmasına hiçbir katkı sağlamayacaktır. Ekonominin durgun olduğu dönemlerde, ücretlere müdahale edilmeden sabit bir şekilde bırakılması durumunda toplam talep olumlu yönde etkilenir. Keynes'e göre, efektif talepteki artış, istihdamın artmasıyla karşılanacak ve azalan verimler kanununa göre ücretler düşecektir. Böylece Keynes'e göre; istihdamdan reel ücretlere doğru bir nedensellik ilişkisi vardır ve istihdamın temel belirleyicisi efektif taleptir (Özata ve Esen, 2010: 57).

3.4.5. Verimlilik

OECD tanımına göre verimlilik; bir ekonomide belirli düzeyde üretim faktörlerinden olan emek ve sermaye gibi girdilerin, çıktı ortaya koyabilmek için bu üretim faktörlerini ne ölçüde verimli olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Yani

verimlilik, çıktı hacminin üretim faktörlerine (girdi hacmine) olan oranıdır (OECD, 2023).

Klasik iktisatçılara göre, emekteki verimlilik ne kadar artarsa emeğin marjinal ürününe bağlı olarak istihdam da o derece artmaktadır. Dolayısıyla verimlilikte görülen artışla birlikte daha kaliteli, farklı özellikli ürünler üretildiği için bu durum yeni pazarların ve yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasına yardımcı olur ve böylelikle emekteki verimlilik artışıyla birlikte yeni mallara olan talebin artması emek talebini artırarak istihdama olumlu yönde katkı sağlar (Ağazade ve Eştürk, 2019: 238).

Bir diğer görüşe göre; istihdam ve emek verimliliği arasında negatif bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Bu durumun birinci nedeni, üretim faktörlerinden olan emek, üretimde daha fazla kullanıldığında diğer durumlar sabitken üretimde kullanılan sermaye miktarı azalacaktır ve bunun sonucunda üretimde ortaya çıkan çıktı miktarı azalacaktır. Dolayısıyla talep edilen ek emek miktarı sonucunda üretilen çıktı artacağı yerde azalmaktadır. Bunun nedeni ise, emeğin azalan marjinal verimliliğinden kaynaklanmaktadır. İkinci nedeni ise, işçilerin yeteneklerinin aynı olmamasıdır. Marjinal emek olarak üretime katılan işçinin beceri olarak emeği, üretimdeki diğer işçilerden daha düşüktür. Çünkü becerisi daha yüksek olan vasıflı işçiler öncelikli olarak talep edilir. Niteliğin düşük olduğu işlerde vasıfsız işçilere talep artarken ve bunun sonucunda işgücündeki verimlilik düşerken, işçi ücretlerindeki artışla birlikte de düşük vasıf sahibi işçilere talep azalır ve bunun sonucunda da işgücü verimliliği olumlu etkilenerken artış gösterir (Cavelaars, 2005: 46). Dolayısıyla işgücü verimliliği artıyorsa, vasıflı işçi talebi artar, düşük vasıflı işçi talebi azalır denilebilir.

Ülkelerin ve ülke insanların refah seviyelerinin artması için üretimdeki verimliliğin ve istihdamın artırılması önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerin seviyelerine ulaşmak isteyen gelişmekte olan ülkeler, verimliliklerini artırırken bir yandan da istihdam seviyelerini de artırmaya çalışmaktadır. Ancak buna rağmen bazı ülkelerde artan verimlilikle birlikte karşılaşılan ekonomik büyüme, istihdam seviyesine yansımadağı için istihdamsız büyüme ortaya çıkmaktadır ve bu durumdan verimlilik artışı sorumlu tutulmaktadır. Verimlilikteki artış ya da azalmanın istihdam düzeyine yansması makro ve mikro düzeyde incelenebilir. Mikro açıdan bakıldığında; verimliliğin artış gösterdiği ve teknolojik gelişmelerinde etkisiyle bazı sektörlerde

istihdam artmaktadır. Bu durum diğer sektörlerin küçülmesine neden olurken istihdam kayıplarına yol açmaktadır. Makro düzeyde ise; tüm üretim faktörlerinin tam olarak kullanıldığı tam istihdam durumu ile çalışanlara ödenen ücret düzeyiyle verimlilik arasındaki etkileşim incelenebilir (Uzay, 2008: 2-3).

3.4.6. Cinsiyet

Çalışma hayatında kadın ve erkek ayrı tutularak her ikisine de farklı roller verilmiştir. Bunun en büyük nedeni, ataerkil toplum yapısıdır. Ataerkil düşünceye sahip olan bu toplumlarda, ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenen ve ücretsiz bir şekilde evde çalışan kadın, işgücünde eşitsizliğe maruz kalmıştır. Sanayileşmeyle birlikte kadınların işgücüne katılımı artmıştır ama buna rağmen erkeklere göre daha düşük ücretli, esnek zamanlı ve enformel sektörlerde çalışmaktadırlar. Kadın istihdamı gün geçtikçe artsa bile toplumda erkeğe ve kadına biçilen rol yüzünden erkek istihdamıyla aynı düzeye ulaşamamıştır (Sar, 2021).

Kadınların son yıllarda istihdama dahil olmalarında artış görülse bile meslek olarak cinsiyet ayrımcılığı devam etmektedir. Toplumdaki kadın işi ve erkek işi düşüncesi nedeniyle kadınlar, ev içindeki durumlarıyla eşleşmiş olan işlerde düşük statü ve düşük ücrete maruz bırakılmaktadırlar. Kadınlar “Genellikle öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerde ve hizmet sektöründe idari işlerde ve sekreterlik, garsonluk, tezgâhtarlık, kuaförlük, hizmetçilik türü işlerde çalışabilmektedirler.” (Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, 2001: 19).

Küreselleşmeyle birlikte üretim esnek bir hal aldığı için, işletmeler, daha çok yarı zamanlı ve geçici işçi çalıştırmaya başlamışlardır. Bu nedenle hane içi sorumluluğundan dolayı tam zamanlı olarak çalışma hayatına giremeyen kadınların işgücüne katılım oranlarında artış yaşanmıştır. Yapılmış olan araştırmalar sonucunda 1990’lı yıllarda Türkiye’de üç kadından sadece birinin istihdam edildiği ortaya çıkmıştır. 2000’li yıllarda ise Türkiye’de her dört kadından birinin istihdamda yer aldığı görülmektedir. Bu iki sonuç bize kadın istihdamının işgücü piyasasında geri kaldığını göstermektedir. Çünkü yıllar geçse de kadın istihdamında çok fazla değişiklik görülmemiştir. Kadınların kırsal alanlarda çalışmaları ve kayıt dışı istihdam edilmeleri bu sonuçları destekler niteliktedir (Erdoğan ve Yaşar, 2018: 22-23).

2000’li yıllarda görülen kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüş eğiliminin diğer nedenlerinden biri de gençlerin öğrenimde geçirdiği sürenin artmasıdır. Üniversitelerde geçmiş yıllara göre okuyan kadın sayının çoğalması ve eğitimde geçen sürecin artmasıyla birlikte kadınların işgücü piyasalarına girmeleri gecikmiştir. Toplumsal sınırlandırmalar kadınların işgücü piyasalarına girmelerini etkilemiş ve bu durum kadınların çalışma hayatına dahil olmalarında yıllar itibariyle değişiklikler göstermiştir (Gündoğdu, 2018).

Ülkemizde tarım sektöründe istihdam edilen kadınlar daha çok ücretsiz aile işçisi konumundadır. Kırsal alanlarda kadın neredeyse tarımın her aşamasında yer alırken bir yandan da çocuklarının bakım sorumluluğunu üstlenmektedir. Kentlerde kadınlar daha çok ev içinde ücretsiz bir şekilde çalışırlar ya da evlerinde gelir getiren işler yapmaktadırlar. Bunlarla birlikte yine kentte yaşayan kadınlar hizmet ve sanayi sektörlerinde ücretli olarak çalışmaktadır. Sanayi ve hizmet sektörlerinin yanında küçük bir paya da sahip olsa kentlerde girişimci olarak kendi işlerini yapan kadınlarda yer almaktadır (Berber ve Eser, 2008: 6).

Sanayi sektöründe kadın çalışan oranı erkek çalışan oranına göre daha azdır. Bu sektörde kadınlar emek-yoğun işlerde istihdam edilmektedir ya da nitelik gerektirmeyen vasıfsız işlerde çalışmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde kadın işgücü daha çok tekstil ve gıda sanayisinde yer alırken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ise fabrikaya getirilmeden evden kayıt dışı istihdam edilen kadınların yaygın olduğu bilinmektedir (Güler, 1991: 67). Hizmet sektörünün zamanla gelişmesiyle kadın çalışanların bu sektördeki istihdamı artmıştır. Özellikle toplumda görülen geleneksel düşünceler kadınları daha çok eğitim, sosyal hizmet, sağlık gibi sektörlerle yönlendirmiştir (Zeren ve Savrul, 2017: 88). Bu sektörlerde kadın istihdamının yoğun bir şekilde görülmesinin nedeni, adı geçen sektörlerdeki çalışma koşulları ya da kadınların yapı olarak bu işlere daha uygun oldukları düşüncesidir (Hacıoğlu Deniz ve Haykır Hobikoğlu, 2012: 127).

Kırsal alanda eğitim düzeyi düşük olan kadınlar çoğunlukla tarım sektöründe düşük ücretlerle ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar. Ülkemizde tarım sektöründe istihdamın azalması, eğitim düzeyi düşük olan kadınları olumsuz etkilemektedir ve kırdan kente göç ettiklerinde bu kadınlar istihdama dahil olamazlar. Bu yüzden ülkemizde kadınların işgücüne katılabilmeleri için eğitim durumu en önemli

unsurdur. Kadınların medeni durumu ne olursa olsun eğitim düzeyleri yükseldikçe istihdamda aktif olarak bulunacaklardır (Kızılgöl, 2012). Gelişen dünyayla birlikte fiziksel güç önemini yitirmekte, bilgiye dayalı olan güç ve insana odaklanan üretim ön plana çıkmaktadır. Bu durum kadınların istihdama katılmalarını kolaylaştırırken eğitimin önemini de vurgulamaktadır (Keskin, 2018: 5).

3.5. Kadın İstihdamının Önemi

Günümüzde geleneksel düşüncenin aksine kadınlar, kendilerini sadece ev içi hizmetten ibaret gören düşünceye karşı çıkmaktadır. Ataerkil düşünceye göre evin geçim sorumluluğu erkeğe yüklenmiştir. Buna rağmen kadınlar iş hayatına girerek erkeğe yüklenen sorumluluğu paylaşmak istemektedir. Günümüzdeki ekonomik koşullar altında kadının da iş hayatına dahil olması bir zorunluluk olarak düşünülebilir. Kadın kendi ekonomik özgürlüğünü sağlamayı amaçlarken, ailesine de destek olmak istemektedir. Gelişen teknoloji, kadına yüklenen ev içi işleri kolaylaştırmıştır. Kendi ekonomik özgürlüğünü elde eden kadın kendini daha mutlu hissettiğinden dolayı çalışma hayatının içinde bulunmak istemektedir (Konca, 2016: 32).

Kadın istihdamının artırılması ülke ekonomilerinin kalkınması ve büyümesi için gerekli görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma için kadınların işgücüne dahil olmaları önemli bir unsurdur. Kadınların işgücünde olmaları dolayısıyla ekonomik hayata kabul edilmeleri sonucunda tüm ülke kazanç sağlamaktadır ve bu durum ülkelerin kalkınma ve büyümeden daha fazla pay almalarına neden olmaktadır (Özdemir, Noyan Yalman ve Bayrakdar, 2012: 115).

Eğitim düzeyinin ve refah seviyesinin yüksek olduğu ülkeler, kadınların ekonomide ve sosyal hayatta dinamik olarak bulunduğu ülkelerdir. Bu durum bir tesadüf değildir. Çünkü bir ülkeye gelişmiş ülke demek için kadınlarında erkeklerle eşit düzeyde ekonomik ve sosyal hayata katılması gerekmektedir. Bu da kadının istihdamda olmasıyla geçerli olacaktır. Bazı ülkeler bu konuda çeşitli politikalar uygulamaya koymuştur. Kadınların çalışmaları onlar için para kazanmanın ötesindedir. Kadınların iş hayatında aktif halde bulunmaları kimseye muhtaç hissetmeden kendi ayaklarının üzerinde durarak kendilerine güven duymalarını sağlamaktadır. Bunlarla birlikte, dünyadaki tüm gelişmiş ülkelerde kadın istihdamı yüzde altmışlara ulaşmış olmasına rağmen, Türkiye'deki orana baktığımızda istenilen düzeylerde değildir. Bu yüzden

kadın istihdamı önündeki engeller için geliştirilecek çözüm önerileri büyük önem arz etmektedir (Metin ve Kariman, 2013).

Türkiye’de evin geçiminden erkek sorumludur düşüncesi büyük ölçüde hala geçerlidir. Bu düşünce tek kazananlı ataerkil aile modelidir. Ekonomide görülen krizler vb. gibi olumsuzluklar sebebiyle erkeğin işsiz kalması, tek kazananlı haneleri yoksullaştırmaktadır. Yoksulluğu önlemek ve yoksullukla mücadele için tüm dünyada tek kazananlı ataerkil aile modelinin yerine çift kazananlı aile modeline geçilmesi teşvik edilmektedir. Çift kazananlı hane modeli olabilmesi için kadının da istihdama katılması gerekmektedir. Kadının istihdama katılmasıyla birlikte hem yoksulluk riski azalır hem de hanenin geliri yükselir. Kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanabilmeleri için istihdama katılmaları şarttır. Kadınların iş yaşamında olması erken evlilik, ev içi şiddet, erken anne olma, ekonomik bağımlılık gibi durumların üstesinden gelmelerinde yardımcı olmaktadır. Ev işleriyle birlikte hayatları rutin bir hâl alan kadınlar, çalışma hayatıyla birlikte kaybettikleri özgüvenlerini geri kazanarak, kendi potansiyellerini ortaya çıkarma fırsatı bulurlar (Karabıyık, 2012: 240).

Tarihsel süreç incelendiğinde, kadının işgücüne katılmasının nedenleri arasında gelişen teknoloji ve modernleşmeyle birlikte azalan doğumlar, sadece kadının üstüne vazife olarak görülen ev işlerinin kolaylaşması, kadınların eskiye oranla artan eğitim oranları gibi gelişmelerin yaşanması ve yaşam koşullarının sadece erkeğin çalışınca ev geçimini karşılayamayacağı oranda pahalılaşması kadınların istihdama girmelerini artırmıştır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 110). Ayrıca kadının işgücüne katılımı aile içi şiddeti önleme noktasında da önemli bir yere sahiptir. Kadının çalışmasıyla birlikte kendi ekonomik özgürlüğünü elde etmesi sonucunda kocasından bağımsız bir hale gelerek şiddet gördüğü ilişkisini bitirme durumu yükselecektir. Kadınların ev ekonomisine gelir sağlaması ev içerisindeki ekonomik stresi azaltacak ve böylelikle kadına uygulanan şiddeti engelleyecektir (İpek ve Kızılgöl, 2019: 461).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI

Bu bölümde önce dünya, sonra da Türkiye özelinde, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve kadın istihdamının tarihsel gelişimi incelenecektir.

1. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI

Bu başlık altında, dünya ülkeleri açısından doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve kadın istihdamının tarihi olarak gelişiminden bahsedilecek ve yıllar içerisindeki verilerdeki gelişim ve değişimler yorumlanarak incelenecektir.

1.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

18. yüzyılda İngiltere’de başlamış olan sanayi devrimi sonrasında çok uluslu şirketlerle birlikte ülke sınırları dışına sermaye akışları başlamıştır. İngiltere gibi güçlü konumda olan devletler, kendi faydaları için sömürgesi durumunda olan ülkelere gerekli yatırımları yaparak yabancı yatırımların başlamasına sebep olmuşlardır. 1914 yılında başlamış olan I. Dünya Savaşı ve devletlerin ortak bir parasal düzen yarattığı Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte ülkeler arasında yapılan ticarete, doğrudan yatırım, portföy yatırımı gibi sermaye hareketlerine birtakım engeller konulmuştur. II. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle birlikte uluslararası ticarete olumlu yönde gelişmeler yaşanmıştır ve bunun sonucunda doğrudan yabancı yatırımlar artmaya başlamıştır (Yaşar, 2015).

I. ve II. Dünya Savaşları arasında yaşanan süreçte ülkeler arasındaki ticaret durgunlaşsa da (Dunning, 1988: 78) II. Dünya Savaşı bitmesinden sonra neredeyse 1990’lara kadar yapılmış olan doğrudan yabancı yatırımlara yönelik düşünce, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkeler, doğrudan yabancı yatırımlara olumlu yönde bakmaktadır. Dolayısıyla ülkelere doğrudan yabancı yatırımların gelmesi için teşvik uygulamaları gibi çeşitli uğraşlar vermişlerdir. Bu ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkeler, ülkelere yapılacak olan doğrudan yabancı yatırımları, kendi yerli firmaları için tehdit olarak algılamış ve yabancı yatırımlara sömürgecilik gözüyle bakarak kısıtlamalar getirmişlerdir. Bu düşünce ilerleyen süreçte tam tersi bir hâl almıştır ve gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımların kendi

lkelerine gelmesi için aralarında yarışa girmişlerdir (DPT, 2000: 3). 1938-1960 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarısından çoğu ABD tarafından yapılmaktadır. Sonraki süreçte ABD yatırımlarının yanında Avrupalı lkeler, Japonya ve bazı nc Dünya lkeleri de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmişlerdir. 1914'te doğrudan yabancı yatırımlar yapılırken en çok gelişmekte olan ülkeler tercih edilirken, 1938-1960 yılları arasında bu oran giderek azalmıştır (Dunning, 1988: 79-80).

II. Dünya Savaşı başlamadan önce doğrudan yabancı sermaye yatırımları çoğunlukla İngiltere ve ABD tarafından yapılmıştır. Bu yatırımlar yüksek nitelikli mallar üreten merkez ülkelerin ihracatının fazla yapıldığı sektörlerde gerçekleşirken, düşük nitelikli malların üretildiği evre ülkelerde doğal kaynaklar üzerine yoğunlaşmıştır. Savaş sonrasında ise, uluslararası şirketler g kazanarak sermaye talep eden gelişmekte olan ülkelere yönelmişler ve böylelikle doğrudan yabancı yatırımlarını artırmışlardır. IMF'ye göre, 1960-1980 yılları arasında geçen süreçte gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayelerinde 8 milyar dolar kadar bir artış gözlemlenmiştir. Ayrıca bu süreçte ABD şirketleri yatırımlarını Avrupa'ya yöneltmiş olsa da 1970-1980 yılları arasında Avrupa lkelerindeki işçi maliyetlerinin artış göstermesi, Avrupa'daki ülke paralarının dolar karşısında revalüasyona uğraması sonucunda, ABD tarafından Avrupa'ya yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında azalma görülmüş ve şirketler yeni yapacağı yabancı yatırımlar için farklı ülke arayışlarına girmişlerdir. Bu durumun sonucunda gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmak için talep artmıştır (Bulut ve Coşkun, 2015: 3).

Üretilen mal ve hizmetin uluslararası düzeyde serbestçe dolaşabilmesini sağlayan, 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ortaya çıkmasıyla birlikte (<https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105>, 2023) uluslararası ticarete uygulamaya konulan gümrük tarifesi, Amerika'nın doğrudan yabancı sermaye akışlarını Avrupa'ya yönlendirmesine neden olmuştur. Ayrıca Avrupa lkelerinin yanında az gelişmiş ülkeler de doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmişlerdir. Bu yatırımların en büyük nedeni, o ülkelerde bulunan doğal kaynaklardır. 1973 yılında petrol krizinin yaşanmasıyla birlikte doğrudan yabancı yatırımlarda azalmalar görülmüştür (Koçtürk ve Eker, 2012: 37).

Tablo 2.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (1970-1980) (Milyon, ABD Doları)

	Dünya	Gelişmekte olan ekonomiler	Gelişmekte olan ekonomiler / Dünya (%)	Gelişmiş ekonomiler	Gelişmiş ekonomiler / Dünya (%)
1970	13.257	3.700	27.91	9.557	72.09
1971	14.241	3.549	24.92	10.693	75.09
1972	14.760	2.756	18.67	12.004	81.33
1973	20.366	4.894	24.03	15.472	75.97
1974	23.871	2.211	9.26	21.660	90.74
1975	26.392	9.532	36.12	16.860	63.88
1976	21.931	6.395	29.16	15.536	70.84
1977	27.044	6.774	25.05	20.270	74.95
1978	34.244	8.707	25.43	25.537	74.57
1979	41.887	7.936	18.95	33.951	81.05
1980	54.396	7.348	13.51	47.047	86.49

Kaynak: UNCTAD'ın doğrudan yabancı yatırım verilerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.1'de 1970-1980 yılları arasında dünyadaki doğrudan yabancı yatırım girişlerinin gelişmekte olan ekonomiler ve gelişmiş ekonomiler arasındaki dağılımları verilmiştir. Doğrudan yabancı yatırım girişleri 1970-1980 yılları arasında daha çok gelişmiş ülkelere olmuştur. Dünyadaki doğrudan yabancı yatırımlarda 1970 yılından 1976 yılına kadar artış görülürken, 1976 yılında azalma yaşanmıştır. Sonraki yıllarda ise artış göstermiştir. 1970'te gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar %27,91 seviyesindeyken 1980'e gelindiğinde bu oran %13,51'e düşmüştür. Gelişmiş ülkelere olan doğrudan yabancı yatırım girişleri ise 1970'ten 1980 yılına kadar olan aralıkta birkaç yıl azalma görülse de genel olarak artış göstermiştir. 1975 yılında gelişmekte olan ülkelere yapılan yabancı yatırım girişi bu yıllar arasında en yüksek seviyeye ulaşarak %36,12'yi bulmuştur. 1974 yılında ise, neredeyse yabancı yatırım girişlerinin tamamı gelişmiş ekonomilere yapılmıştır ve bu oran %90,74 olmuştur.

1960'lı yılların bitişine yakın doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası şirketlerde artış görülmüştür. Bu durum 1970'lerde ABD ve İngiltere'de azalma gösterirken, Almanya, Japonya ve İsviçre'de artış göstermiştir (Dunning, 1988: 82). 1970'li yıllarda Amerika'dan Avrupa'ya yapılan yatırımların azalmasının aksine, Avrupa ülkelerinin doğrudan yabancı yatırımları Amerikan şirketlerine yönelmiştir ve

1980’li yılların bitimine doğru Amerika’da yatırım yapan Avrupa şirketlerinin doğrudan yabancı yatırımları, Amerikan şirketlerinin Avrupa ülkelerindeki yabancı yatırımlarını geçmiştir (Seyidoğlu, 2020: 680).

1997’deki Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Dünya Yatırım Raporu’na göre doğrudan yabancı yatırımlar, 1979-1981, 1986-1990 ve 1995 yılı sonrası olmak üzere üç ayrı döneme ayrılmıştır ve bu dönemler doğrudan yabancı yatırımlar için üç ayrı dönemdeki patlamalar olarak adlandırılmıştır.

- 1979-1981 dönemi incelendiğinde, 1979-1980 arasında ikinci petrol krizi yaşanmıştır ve bu kriz doğrultusunda petrol üreticisi olan Suudi Arabistan’a olan doğrudan yabancı yatırımlarda artış gözlenirken ABD’den sonra yabancı yatırım alıcısı olarak ikinci ülke konumuna gelmiştir. Doğrudan yabancı yatırım çıkışları ise en çok, Hollanda, Birleşik Krallık ve ABD’de görülmüştür. Bu dönemde yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının oranları küçüktür ve 1995 yılındaki yatırımların neredeyse yarısından daha azdır.
- 1986-1990 döneminde, birçok ülkenin yanında özellikle Japonya’nın doğrudan yabancı yatırımları, yaşanan teknolojik gelişmelerden, gelişme sürecindeki ülkelerin ekonomik büyümelerinden, yatırımların serbestleşmesinden ve korumacı politikalara tepki verilmesinden dolayı artış göstermiştir. Bu dönemde şirket birleşmeleri ve şirket satın almaları yaygın yatırımlardandır. Ayrıca Çin bu süreçte doğrudan yabancı yatırım için önemli bir alıcı ülkedir.
- 1995 ve sonrası dönemde, bu sürece kadar ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlarda artış görülse bile, ABD ve Çin bu yatırımların hepsinin üçte birini kendi ülkelerine çekerek toplam yatırımların üçte birine sahip olmuşlardır. ABD ve Birleşik Krallık tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ise, toplam yatırımların %40’ını oluşturuyordu.

1980’lerden sonra artış gösteren doğrudan yabancı yatırımlar, 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla, hem buradaki ülkelere hem de Doğu Avrupa’daki ülkelere doğru yönelim göstermiştir. Ayrıca aynı dönemde yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Çin, işgücünün ucuz ve fazla olması sebebiyle diğer ülkeler için tercih edilen ülkelerden biri olmuştur (Koçtürk ve Eker, 2012: 37).

Gelişmekte olan ülkelerin gelecek olan yabancı yatırımcıya karşı güvensizlikleri 1980'lerin sonlarına doğru azalmıştır ve bu nedenle bu ülkeler yabancı yatırımcıyı kendi ülkelerine çekmek için çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemeler yapılacak olan yatırımlara %94,2 oranında fayda sağlamıştır (Karagöz, 2007: 932).

Tablo 2.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (1990-2001) (Milyon, ABD Doları)

	Dünya	Gelişmekte olan ekonomiler	Gelişmekte olan ekonomiler / Dünya (%)	Gelişmiş ekonomiler	Gelişmiş ekonomiler / Dünya (%)
1990-1995	225.321	74.288	32.97	145.019	64.36
1996	386.140	152.685	39.54	219.908	56.95
1997	478.082	191.022	39.96	267.947	56.05
1998	694.457	187.611	27.02	484.239	69.73
1999	1.088.263	225.140	20.69	837.761	76.98
2000	1.491.934	237.894	15.95	1.227.476	82.27
2001	735.146	204.801	27.86	503.144	68.44

Kaynak: (UNCTAD, 2002: 303).

Tablo 2.2’de, 1990-2001 yılları arasında yapılan doğrudan yabancı yatırım girişlerinin gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki dağılımları verilmiştir. Dünyadaki doğrudan yabancı yatırım girişleri 1990-2000 yılları arasında artış gösterirken 2001 yılında bir önceki yıla göre %50,73 oranında azalma görülmüştür. 1980’lerde gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar azalma gösterse de (%13,51) bu oran 1990’larda neredeyse %40 düzeyine ulaşmıştır. 1990-2000 aralığında yapılan yabancı yatırımlar incelendiğinde, 2000 yılında gelişmiş ekonomiler %82,27 oranında en yüksek yabancı yatırım girişiyle karşılaşırken, gelişmekte olan ekonomiler de ise en yüksek yabancı yatırım oranıyla 1997 yılında karşılaşmıştır ve bu oran %39,96’dır. 2001 yılında yapılmış olan doğrudan yabancı yatırımların toplamında bir düşüş yaşanmıştır. 2001 yılında gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar %68,44 iken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran %27,86’dır. 2001 yılında görülen bu azalmanın bir nedeni 11 Eylül’de yaşanan olaylar olduğu tahmin edilmektedir (UNCTAD, 2002: 4).

Tablo 2.3. Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (2002-2022) (Milyon, ABD Doları)

	Dünya	Gelişmekte olan ekonomiler	Gelişmekte olan ekonomiler / Dünya (%)	Gelişmiş ekonomiler	Gelişmiş ekonomiler / Dünya (%)
2002	590.311	165.395	28.02	424.916	71.98
2003	549.571	194.038	35.31	355.532	64.69
2004	699.234	258.028	36.90	441.207	63.10
2005	954.073	322.835	33.84	631.237	66.16
2006	1.413.371	403.790	28.57	1.009.581	71.43
2007	1.906.638	524.045	27.49	1.382.594	72.51
2008	1.488.308	587.841	39.50	900.466	60.50
2009	1.173.741	473.144	40.31	700.598	59.69
2010	1.393.041	632.619	45.41	760.395	54.59
2011	1.613.465	681.887	42.26	931.578	57.74
2012	1.469.073	679.883	46.28	789.190	53.72
2013	1.468.367	668.951	45.56	799.416	54.44
2014	1.411.830	693.598	49.13	718.232	50.87
2015	2.056.416	746.277	36.29	1.130.140	54.96
2016	2.003.454	659.850	32.94	1.343.604	67.06
2017	1.644.872	701.705	42.66	943.166	57.34
2018	1.375.437	697.237	50.69	678.200	49.31
2019	1.707.830	709.114	41.52	998.716	58.48
2020	961.983	646.522	67.21	315.461	32.79
2021	1.478.137	880.894	59.59	597.243	40.41
2022	1.294.738	916.418	70.78	378.320	29.22

Kaynak: UNCTAD'ın doğrudan yabancı yatırım verilerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.3'te 2002-2022 yılları arasında yapılan doğrudan yabancı yatırım girişlerinin gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki dağılımları verilmiştir. 2008'de görülen küresel finans krizine kadar geçen süreçte gelişmekte olan ekonomiler ve gelişmiş ekonomilerdeki doğrudan yabancı yatırımlarda genel olarak bir artış gözlemlenmektedir. Yaşanan krizin etkisiyle 2009 yılında doğrudan yabancı yatırımlarda bir azalma görülmüştür. Kriz sonrasında gelişmiş ülkeler en yüksek yatırımını %67,06 oranı ile 2016 yılında alırken gelişmekte olan ekonomiler ise en yüksek doğrudan yabancı yatırımını %70,78 oranı ile 2022 yılında almıştır. Küresel Covid salgının etkisiyle 2020 yılında gelişmiş ekonomilerdeki doğrudan yabancı yatırımlarda bir düşüş görülmüştür.

1.2. Dünyada İhracatın Gelişimi

Avrupa’da 16. yüzyılda ortaya çıkan Merkantilizm, ticaret yaparken para yerine altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi, ellerinde ne kadar çok değerli maden bulunuyorsa devlet o kadar güçlüdür anlayışıdır. O dönemde ortaya çıkan masrafların tümü altın ve gümüşle karşılandığı gibi dış ticaret de bu kıymetli madenlerle yapılmıştır. Merkantilistlere göre sömürgecilik, bir güç belirtisiydi. Bu yüzden başka ulus veya toplulukları sömürgeleştirmek için güçlü bir orduya ihtiyaç duyuyorlardı ve ihracatın ithalattan yüksek olduğu bir dış ticaret dengesi orduyu finanse etmek için yeterliydi. Merkantilist düşüncenin hâkim olduğu bu dönemde yapılan dış ticaret de iki taraf kazanmamakta sadece yapılan ticaret sonucunda taraflardan biri kazançlı çıkmaktadır. Merkantilistler, ihracatın önemini ve kâr edebilmenin tek yolunun ihracat olduğunu vurgularken, ithalat yapılmasını savunmamaktadır. İhracat satışa hazır olan mamullerden oluşmalıdır. İthalat ise çok gerekmedikçe yapılmamalı, yapılsa dahi sadece hammadde ithalatı olmalı ve yapılan ithalatın ödemesi mal ile yapılmalıydı. Hatta kendileri tarafından üretilen malların ithalatını hoş karşılamazlardı ve bu sebeple ithalattan dolayı malların girişi yasaklanmış, oranların yüksek olduğu gümrük vergisi uygulamasına geçilmiştir. Dolayısıyla merkantilistler, ihracatın teşvik edilerek artırılması durumunda dış ticarete kazançlı bir hale geleceklerini savunuyorlardı. 18. yüzyılda farklı düşünce akımlarının ortaya çıkmasına rağmen 19. yüzyılda hala merkantilistlerin savundukları bu sistem devam etmiştir ve etkisini yitirmemiştir (Peker, 2015).

Sanayi Devrimi’nin 18. yüzyılda İngiltere’de başlamasıyla birlikte merkantilist anlayış yani ticari kapitalizm son bulmuş ve onun yerine sanayi kapitalizm de denilen klasik dış ticaret dönemi başlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte artan üretim İngiltere’yi pazar arayışına sürüklemiştir. Merkantilist anlayışın korumacı tutumundan dolayı sanayi devrimiyle ortaya çıkan fazla ürünün pazarlarda satılamaması sonucunda daha esnek olan liberalizmin savunduğu dış ticaret politikalarına başvurulmuştur. Bu anlayış etkisini günümüzde devam ettirirken yaşanan ekonomik krizlerle birlikte Neoklasik İktisat düşüncesiyle birleştirilmiştir ve böylelikle hala gündemde olan neoliberal anlayışı ortaya çıkarmıştır (Kuşat, 2015: 41).

1914-1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı dünya ülkeleri üzerinde büyük etki yaratmıştır. Savaşın ortaya çıkardığı etkiyle birlikte dış ticarete yaşanan serbestliğe ara verilmiş, sanayileşme sürecini tamamlamış devletler birbirlerinin üzerinde ticari ambargolar oluşturmuştur. Ülkeler incelendiğinde, Almanya denizaşırı ticaret gerçekleştirdiği pazarların tümünü yitirmiş, savaş sona erdiği zaman İngiltere'nin başka ülkelere sattığı sanayi mallarında daralma görülmüştür. Bu pazarlara ABD ve Japonya yerleşmiştir. Savaşla birlikte ticari serbestliğin bozulduğu Güney Amerika ve Asya'da bulunan ülkelerde sanayileşme ihracat yerine ithalata dayalı yapılmıştır (Kalaycı, 2018: 186).

1914 yılında savaşın başlamasıyla sekteye uğrayan ülkelerarası ticaret ve birbirleriyle ticaret yapan ülke paralarının altına dönüştürülmemesi nedeniyle, klasik altın standardı sistemi olumsuz etkilenerek son bulmuştur. 1920'li yıllarda düzenli bir ekonomiye sahip olmak ve ihracatta öne geçmek isteyen ülkeler tarafından altın standardına geri dönülmüştür (Akdoğan, 2020: 95). Savaş döneminde savaşta yer alan ülkelere mal tedarikinde bulunan ülkelerde zenginleşme görülürken, savaşta yer alan ülkeler fakirleşmiştir ve bu ülkeler arasındaki ödemeler altınla yapılmıştır. Avrupalı ülkeler kendi içlerinde savaştıklarından dolayı ekonomik olarak zor duruma düşmüşlerdir. Aynı dönemde, ihracattan daha çok ithalat yapmışlardır ve bu ülkelerin paraları değer yitirmiştir. ABD ise aynı dönemde yaptığı ihracat ithalatından fazla olduğu için dış ticaret fazlası vermiştir. Bu durumda Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin yaptıkları dış ticaretler arasında uçurum oluşmuştur (Parasız, 2014).

Savaş zamanında İsveç'te dış ticaret dengesi değişmiştir ve dış ticaret açığı veriyorken durum dış ticaret fazlasına dönüşmüştür. 1917'de savaştan yara alan İsveç gemileri yüzünden ticaretin seyri değişmiş, ihracatta düşüş yaşanırken ithalat aynı düzeyde kalmıştır. 1916-1918 yılına kadar geçen süreç sonunda dış ticaret hacminde %50 düşüş yaşanmıştır (Haggqvist, 2019). ABD ve Kanada'nın 1913 yılında İngiltere'ye yapmış olduğu 11,4 milyar dolar değerindeki ihracat, 1918 yılına gelindiğinde 26,4 milyar dolara ulaşmıştır. 1913 yılında ABD'nin Almanya'ya yapmış olduğu ihracat değeri 4,6 milyar dolarken bu değer 1918 yılında sıfıra düşmüştür (Jacks, 2018: 177). Dünyanın ekonomik büyümesi 1870-1913 yıllarına göre, 1913-1950'lerde

daha yavaşlamış ve Asya bölgesi ekonomik gerilemeyi diğer bölgelerden daha şiddetli yaşamıştır (Maddison, 2001: 22).

Tablo 2.4. Dünya ve Başlıca Bölgelerdeki İhracat Rakamları (1870-1950)

Bölgeler	Mal ihracat hacmindeki büyüme oranları		Bölgesel dünya ihracatı (%)		
	1870-1913	1913-1950	1870	1913	1950
Batı Avrupa	3.24	-0.14	64.4	60.2	41.1
Western Offshoots (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda)	4.71	2.27	7.5	12.9	21.3
Doğu Avrupa ve Eski SSCB	3.37	1.43	4.2	4.1	5.0
Latin Amerika	3.29	2.29	5.4	5.1	8.5
Asya	2.79	1.64	13.9	10.8	14.1
Afrika	4.37	1.90	4.6	6.9	10
Dünya	3.40	0.90	100	100	100

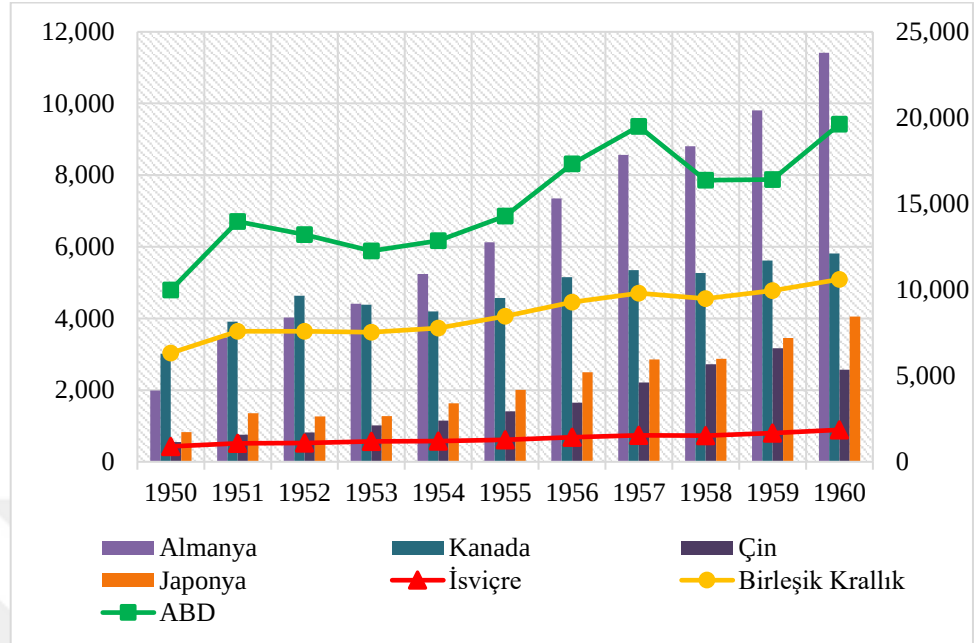
Kaynak: Maddison, 2001: 127'den derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.4'e göre, dünya ve başlıca bölgelerdeki ihracat rakamları büyüme oranı ve ihracat yüzdeleri olarak verilmiştir. 1870'lerde ihracatın yarısından fazlası (% 64,4'ü) Batı Avrupa ülkelerinde gerçekleşirken %13,9 ile Asya bölgesi ikinci sırada yer almaktadır. Doğu Avrupa ve Eski SSCB ülkeleri ise %4,20 ile en düşük ihracat oranına sahiptir. 1913 yılına gelindiğinde Batı Avrupa'daki değer %60,2'ye düşmüşken, en az ihracat yine Doğu Avrupa ve Eski SSCB ülkelerinde %4,1 oranında gerçekleşmiştir. 1870'te %13,9 olan Asya bölgesinin ihracatı 1913 yılında %10,8'e düşmüştür. 1870-1913 yılları arasında mal ihracat hacmindeki büyüme oranı en çok 4,71'le Western Offshoots (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) ülkelerinde yaşanmışken, 2,79'la en az şekilde Asya bölgesinde gerçekleşmiştir. 1913-1950 yılları arasında mal ihracat hacmindeki büyüme oranı en çok 2,29'la Latin Amerika bölgesi olmuştur. 1870-1913 yılları arasında mal ihracat hacminin 3,24 olan Batı Avrupa bölgesinin 1913-1950 yılları arasında -0,14 olduğu görülmüştür.

1920'lerde dünya ülkeleri arasında İngiltere ithalatta ilk sıradaydı ve onu Amerika Birleşik Devletleri'nin yapmış olduğu ithalat takip ediyordu. Ayrıca ABD, ihracatta da ön sıralardaydı ve bu nedenle diğer ülkeler üzerinde dominant bir ekonomik

yapıya sahipti. O yıllarda Amerika Birleşik Devletleri, yüksek gelişmişlik düzeyine sahip olan on beş ülkenin toplamda yaptığı neredeyse %40'lık ihracatı tek başına ithal ediyordu. 1929'da Dünya Ekonomik Bunalımının ortaya çıkmasıyla birlikte ABD'nin 1929-1939 yılları aralığında ihracatı azalmıştır ve ithalatı %70 oranında geriye gitmiştir. Yaşanan ekonomik bunalıma karşı korumacı bir tavır sergilenmiş ve ithal ikameci sanayileşmeye geçilmiştir. Bu uygulama sonrası dış borçlanma azalmıştır ve Latin Amerika'daki dış borçlanma durumu sömürgeciliğe yönlendirilmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004). Ekonomik bunalımın yarattığı etkilerden kurtulmak için neredeyse bütün ülkeler ithalatlarına kısıtlama koymuşlardır ve ihracatlarını artırmaya çalışmışlardır. 1930'larda altın standardından vazgeçen ülkeler bu süreçte ortak bir para sistemi oluşturamamışlardır. Dolayısıyla sterlin, dolar ve altın olmak üzere üç ayrı blok ortaya çıkmıştır (Çetiner ve Sever, 2019: 336).

II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte ülkelerarası ticareti serbestleştirmek için çalışmalar başlatılmıştır. 1944 yılında Amerika'da savaş nedeniyle bozulan ülke ekonomilerini düzeltmek, dünya ülkeleri arasındaki ekonomik-mali yapıyı oluşturmak ve ortak bir para sistemi kurmak amacıyla Bretton Woods görüşmeleri savaş henüz sürerken başlamıştır. İngiltere ve Amerika öncülüğünde iki plan oluşturulmuştur ve görüşmeler sonucunda 1944 yılında 44 ülkenin katılımıyla IMF ve Dünya Bankası'nın temelleri atılmıştır (Şanlı, 2004: 161). İhracat ve ithalat üzerindeki kontrolcü sistem 1947 yılına kadar dış ticaret fazlasına yol açmıştır. 1947 yılından sonra ise ithalattaki artış nedeniyle dış ticarete açık meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da üretimin azalmasına neden olduğu için 1948-1952 yılları aralığını kapsayan ABD tarafından hazırlanan Marshall Planı sayesinde Avrupa ülkeleri yapılan ekonomik yardımlardan yararlanmıştır (Manisalı, 1970: 106). 1948 yılında 23 ülkenin imzasıyla yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), ülkelerin birbirleriyle olan ihracat ve ithalatlarında serbestliği ve dış ticaretteki vergileri azaltmayı amaçlanmıştır. GATT, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne dönüşmüştür. (Çetinkaya ve Muratoğlu, 2019: 251).

Grafik 2.1. Mal Ticareti İhracat Değeri (1950-1960) (Milyon, ABD Doları)

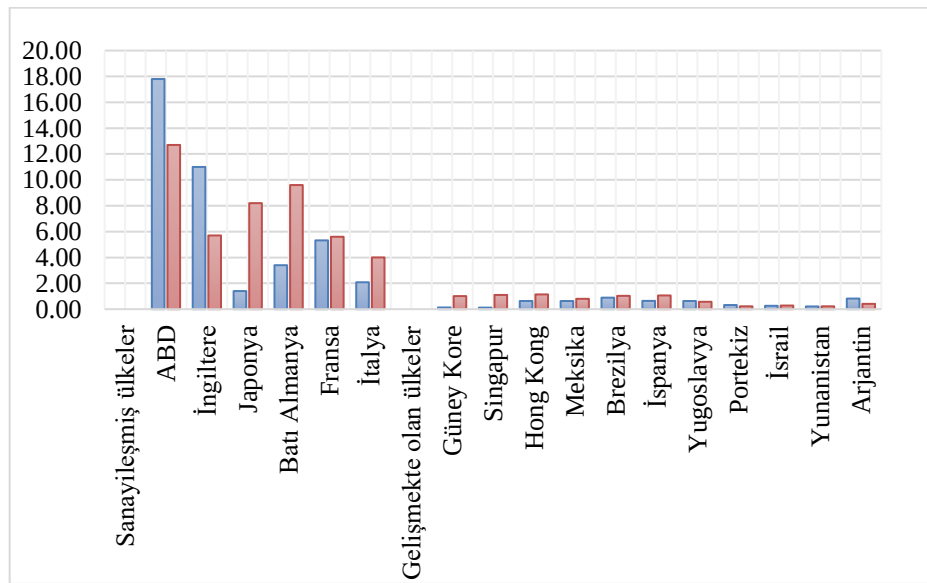
Kaynak: IMF, Uluslararası Finansal İstatistiklerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.1’de 1950-1960 yılları aralığında seçilmiş ülkelerin mal ticareti ihracat değerleri ABD doları cinsinden verilmiştir. 1950 yılında seçili ülkeler arasında 550 bin dolarla en düşük ihracata sahip olan Çin, 1959 yılında 3 milyon 172 bin dolara ulaşmıştır. 1960 yılında ise bu rakam 2 milyon 571 bin dolara düşmüştür. ABD’nin ihracatı 1953 ve 1958 yıllarında düşüş göstermiştir. ABD, Birleşik Krallık ve Kanada 1950 yılında en yüksek ihracat rakamlarına sahip olan ülkelerdir. Buna rağmen 1960 yılında ise, ABD 19 milyon 626 bin dolar, Birleşik Krallık 10 milyon 609 bin dolar ve Almanya 11 milyon 416 bin dolarla diğer ülkeler arasında ihracat rakamları ilk üçtedir.

1950 yılında Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) kurulmuştur ve bu birlik aracılığıyla savaş sonrasında ülkeler arasında ticaretin gelişmemesini ve yaşanan döviz kıtlığını gidererek 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü (OEEC) üyelerinin dış ticaretlerini dengeye getirerek üyeler arasındaki ihracat artırımını sağlamak ve üye ülkelerin diğer ülkelere ve özellikle ABD’ye olan bağımlılıklarını gidermeyi amaçlamıştır. Avrupa Ödemeler Birliği kuruluşundan itibaren geçen 20 yıllık süreçte dünya ülkeleri arasında yapılan ticaret yıllık %8 büyümeye göstermiştir. Bu başarının sonucu olarak 1961 yılında OECC, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) olarak genişleme göstermiştir ve bu genişlemeye ABD, Kanada, Japonya ve Avustralya dahil olmuştur (Güran, 2004: 180).

1950’li yıllarda dünyadaki dış ticaret iki kat artmıştır ve bu artış devam ederek 1960’larda üç, 1979 yılının sonuna gelindiğinde ise neredeyse altı katına çıkmıştır. Dünya ithalat ve ihracatının 1970’li yıllarda artış göstermesinin nedeni petrol ve mal fiyatlarındaki yükselmelerdir. Petrol krizinin görüldüğü yıllarda petrol ihraç eden ve sanayileşmiş ülkeler karşılaştırıldığında, petrol ihracı yapan ülkelerin ithalat ve ihracatları daha çok artış göstermiştir. Yıllık ortalama dış ticaret değerlerine bakıldığında, sanayileşmiş ülke ihracatı %19,4 artış gösterirken, petrol ihraç eden ülkelerin ihracat değeri %39,3 artmıştır. Sanayileşmiş ülkelerin yine aynı dönemde yaptığı ithalat gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. Sanayileşmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yaptığı ithalat, 1950’lerde %28,6, 1960’larda %19,6, 1970’lerde %14,5 ve 1970’lerin sonuna gelindiğinde ise %14,4’e düşüş göstermiştir (TCMB, 1981: 19).

1970-1980 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin ihracat hacimlerinin ve ihracat fiyatlarının olumsuz etkilenmesinin nedenleri; kendilerinin oluşturduğu ekonomik politikalar ve küresel durgunluklar veya petrol krizi gibi dış etkenlerdir. Ayrıca petrol dışı gelişmekte olan ülkelerin ithalat yapma yetenekleri de azalmıştır. Bu duruma rağmen, gelişmekte olan ülkeler hızlı sanayileşme stratejisi izlemiştir ve bunu yaparken de ihtiyaç duyduğu malları finanse edebilmek için yaptığı ihracatın yanında rezervlere ve dış borçlanmaya başvurmuştur (Adelman, 1984: 937).

Grafik 2.2. Ülkelerin Dünya İhracatının İçindeki Payları (1950-1981)

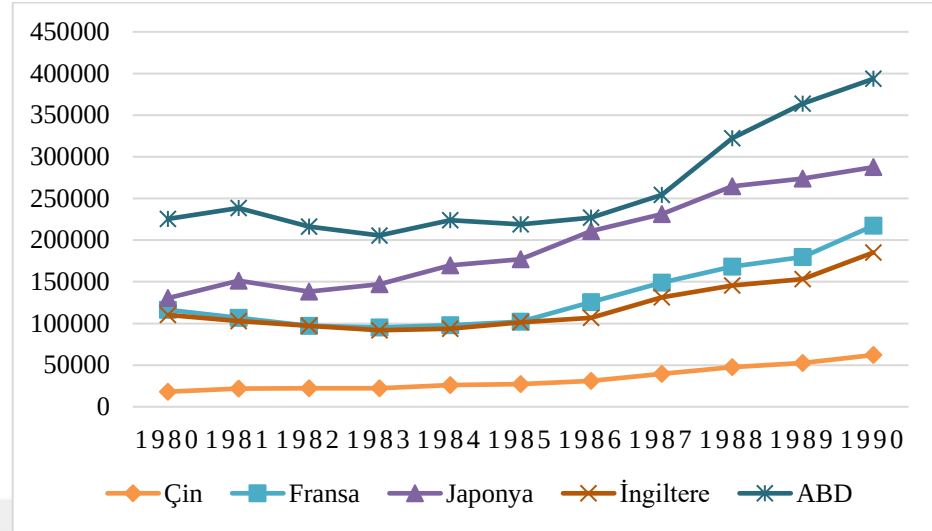
*Sanayileşmiş ülke payları 1950-1981 yıllarını gösterirken, gelişmekte olan ülke payları 1966-1981 yıllarını göstermektedir.

Kaynak: (İyibozkurt, 1983: 27).

Grafik 2.2’de 1950 ve 1981 yıllarında sanayileşmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ihracatının içindeki payları verilmiştir. 1950 ve 1981 yılları karşılaştırıldığında, 1950 yılında sanayileşmiş ülkelere bakacak olursak ABD’nin ihracat payı %17,8, İngiltere’nin %11,0, Japonya’nın %1,4, Batı Almanya’nın %3,4, Fransa’nın %5,32 ve İtalya’nın ise %2,08’dir. 1981 yılına gelindiğinde ise ABD ve İngiltere’nin ihracat payları düşerken, Japonya, Batı Almanya, Fransa ve İtalya’nın ihracat payları artmıştır. 1966 yılında gelişmekte olan ülkelerin dünya ihracatı içindeki paylarına bakacak olursak Güney Kore %0,13, Singapur %0,12, Hong Kong %0,63, Meksika %0,63, Brezilya %0,89, İspanya %0,64, Yugoslavya %0,63, Portekiz %0,32, İsrail %0,26, Yunanistan %0,21 ve Arjantin %0,82 paya sahiptir. 1981 yılında ise Güney Kore, Singapur, Hong Kong, Meksika, Brezilya, İspanya, İsrail ve Yunanistan’ın dünya ihracatı içindeki payları artış göstermiştir.

1980 sonrası ülkelerde yaşanan küreselleşme anlayışı ve artan liberal politikalar sayesinde ticarete artış görülmüş ve buna bağlı olarak ülkelerde üretim artışı yaşanmıştır. Bu olumlu gelişme rekabetin de artmasına neden olmuştur. 1980 sonrası ülkelerarası görüşmelerle oluşturulan ekonomik birlik ve teşkilatlar, ortak ticaret anlaşmaları gibi birliktelikler, ülkelerin birbirleriyle olan ticari ilişkilerini kolaylaştırmış, gelişim ve güçlenmesine yardımcı olmuştur. 1995 yılında kurulan ve 164 ülkeyi bünyesinde toplayan, Türkiye’nin de içinde bulunduğu Dünya Ticaret Örgütü bu birlikteliklerden biridir (Balcı ve Göcen, 2017: 15).

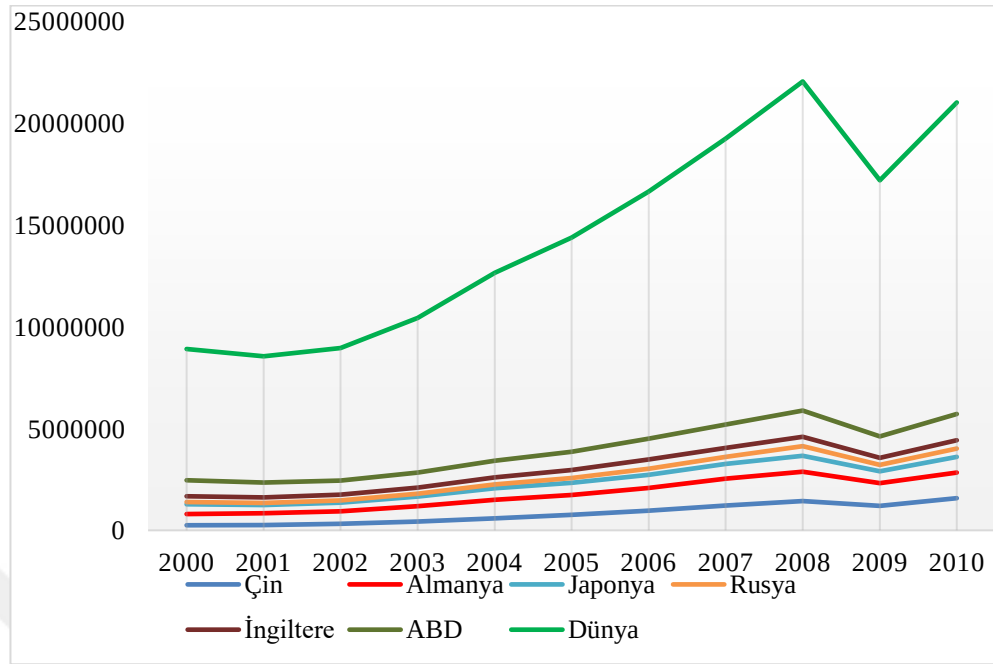
Dünya ülkelerinin yapmış olduğu toplam ihracatın dünya GSYİH oranı 1970’lerde düzenli bir biçimde artış gösterirken, 1980’li yılların ortasında bu oranın büyümesi sektöre uğramış ve yine 1990’lı yılların ortalarında hızlı bir büyüme sağlamıştır. Bu oran 2000’li yıllara yaklaşırken neredeyse dört katına çıkmıştır (Deardorff ve Stern, 2002: 406).

Grafik 2.3. Ülkelerin Toplam Ticarettteki Mal İhracatı Payları (1980-1990)
(Milyon, ABD Doları)

Kaynak: UNCTAD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.3'te 1980-1990 yılları aralığında seçili ülkelerin toplam mal ihracatı içindeki payları ABD doları cinsinden verilmiştir. 1980 yılında verilen ülkeler arasında Çin 18 milyon 99 bin dolarla en düşük ihracata sahip ülkedir. Aynı yılda 225 milyon 566 bin dolarla ABD en yüksek ihracat payına sahipken Japonya 130 milyon 441 bin dolar, Fransa 116 milyon 423 bin ve İngiltere 110 milyon 137 bin dolarla ABD ihracatını takip etmektedir. Ülkelerin bir önceki yıla göre büyüme oranları incelendiğinde; Çin 1987 yılında %27,5, Fransa 1986 yılında %22,9, Japonya 1986 yılında %19, İngiltere 1987 yılında %22,7 ve ABD ise 1988 yılında %26,9'la en yüksek büyüme düzeyine ulaşmıştır. 1990 yılında bir önceki yıla göre, Çin %18,2, Fransa %20,8, İngiltere %20,8 büyüme yaşamıştır. Ayrıca Japonya %5, ABD ise %8,2 oranlarıyla en küçük büyümeyi yaşayan ülkelerdir.

Grafik 2.4. Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (2000-2010)
(Milyon, ABD Doları)

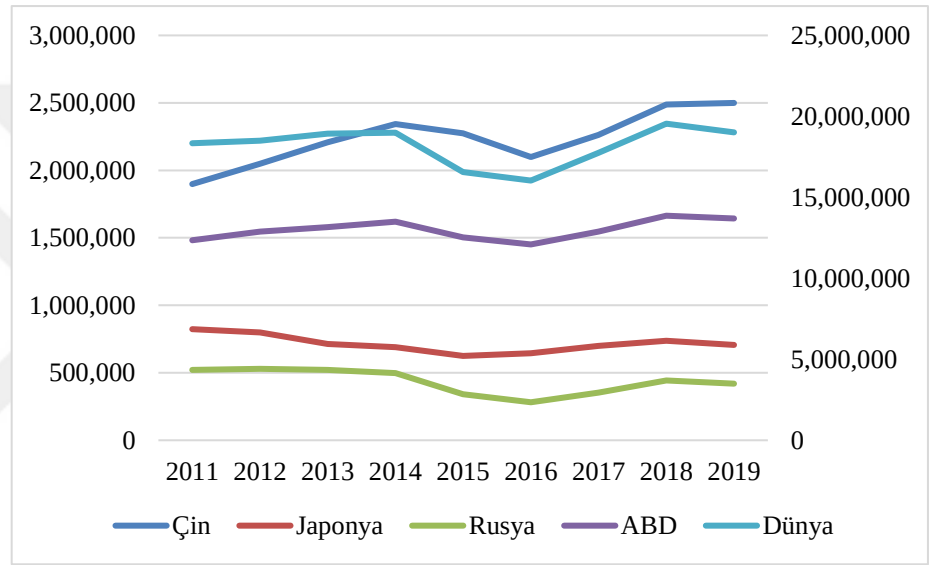
Kaynak: UNCTAD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.4'te 2000-2010 yılları arasında seçili ülkelerin toplam ticaretteki mal ihracatı payları ABD doları cinsinden verilmiştir. 2000 yılında ülkelerin yapmış oldukları ihracat rakamlarına bakıldığında ABD 781 milyon 918 bin dolar, Almanya 550 milyon 447 bin dolar ve Japonya 479 milyon 296 bin dolarla ilk üçte yer almaktadır. 2008 krizi tüm dünya ülkelerinin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Dünya ihracatı kriz nedeniyle %22 küçülme göstermiştir. Ülkelerin ihracatlarına bakıldığında ABD %18, İngiltere %23, Rusya %36, Japonya %26, Almanya %23 ve Çin'de ise %16 azalma yaşanmıştır. 2009 yılında en çok düşüş gösteren ülke ise Rusya'dır. 2008 yılında 471 milyon 606 bin dolar olan Rusya'nın ihracat rakamı 2009 yılında 303 milyon 388 bin dolara gerilemiştir.

2008 yılında ABD'de ortaya çıkan kriz, başta ABD olmak üzere birçok dünya ülkesinin ticaretini etkilemiştir. ABD, Çin ve Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerden birçoğu dış ticaret hacmindeki ihracat payını artırmak ve krizin ülkeler üzerinde yarattığı ekonomik durgunluğun sona ermesi için çözüm olarak devalüasyonu kullanmışlardır. Ayrıca izlenen bu politika sayesinde ülkelerin ihracatları ucuzlarken diğer ülkelere göre daha iyi konuma gelmişlerdir ve bu sayede yeni iş imkanları da oluşmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel krizle birlikte dünya ülkeleri tarafından

korumacı politikalar izlenerek kısıtlayıcı önlemler faaliyete geçirilmiştir (Çetinkaya ve Muratoğlu, 2019).

Kriz sürecinde gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinin olumsuz yönde etkilenmesi, gelişmekte olan ülkeleri de etkilemiş, ülkelerarası ticarete düşüşler yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik daralma yüzünden bu ülkelere ihracat yapamamışlar ve bu nedenle ihracatlarında da azalma olmuştur (Göçer ve Özdemir, 2012).

Grafik 2.5. Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (2011-2019)
(Milyon, ABD Doları)

Kaynak: UNCTAD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.5'te 2011-2019 yılları için seçilmiş ülkelerin toplam dünya ticaretindeki ihracat rakamları ABD doları cinsinden verilmiştir. 2011 yılında Çin 1 milyar 898 milyon dolarla ilk sıradayken ABD ise 1 milyar 482 milyon dolarla ikinci sıradadır. Japonya'nın ihracatı 2011 yılından 2016 yılına kadar azalma göstermiştir. 2011 yılında 823 milyon 183 bin dolar olan Japonya'nın ihracatı 2016 yılında bir önceki yıla göre yükselerek 645 milyon 52 bin dolara ulaşmıştır. Rusya'nın mal ihracatı 2011 yılında 522 milyon 11 bin dolar iken 2019 yılında 419 milyon 721 bin dolara gerilemiştir. 2016 yılından 2019 yılına kadar genel olarak ülkelerin ihracatları artmıştır. 2015 yılında %12,87 küçülme gösteren dünya mal ihracatı, 2018 yılında %10 oranında artış göstermiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise ülkelerin ihracatlarında düşüş yaşanırken Çin'de yapılan ihracat 2 milyar 499 milyon dolarla artış göstermiştir. Ayrıca dünya

ihracatı 2018 yılında 19 milyar 549 milyon dolar iken 2019 yılında 19 milyar 14 milyon dolar olarak %2,74 oranında küçülme göstermiştir.

Tablo 2.5. Ülkelerin Toplam Ticaretteki Mal İhracatı Payları (2020-2022) (Milyon, ABD Doları)

Ülkeler	2020	2019-2020 Değişim (%)	2021	2020-2021 Değişim (%)	2022	2021-2022 Değişim (%)
Çin	2.589.952	3.6	3.358.163	29.7	3.593.602	7.0
Güney Kore	512.498	-5.5	644.400	25.7	683.585	6.1
Hindistan	276.410	-14.8	395.426	43.1	453.481	14.7
Fransa	488.637	-14.4	585.021	19.7	617.817	5.6
Almanya	1.382.533	-7.2	1.636.742	18.4	1.655.480	1.1
İtalya	499.792	-7.1	615.635	23.2	656.925	6.7
Japonya	641.319	-9.1	756.032	17.9	746.920	-1.2
Rusya	333.374	-20.6	493.820	48.1	531.887	7.7
Güney Afrika	85.834	-4.6	123.572	44.0	122.901	-0.5
İngiltere	399.529	-13.2	470.508	17.8	529.435	12.5
ABD	1.424.935	-13.3	1.754.300	23.1	2.064.787	17.7
Dünya	17.648.374	-7.2	22.343.929	26.6	24.904.588	11.5

Kaynak: UNCTAD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.5'te 2020-2022 yılları aralığında ülkelerin ABD doları cinsinden mal ihracat değerleri verilmiştir. 2019 yılının sonlarında Çin'in Vuhan şehrinde ortaya çıkan Covid salgını nedeniyle dünya mal ihracatı 2020 yılında %7,2 azalmıştır. 2021 yılında %26,6 artış gösteren dünya ihracatı, 2022 yılında ise %11,5 oranında artmıştır. Covid salgını dünya ülkelerinin dış ticaretlerine de yansyarak ihracat rakamlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Çin, dünya üzerindeki ülkeler içinde üretim merkezi konumunda olduğundan dolayı Çin'den hammadde ithalatı yapan ülkeler, üretimlerine devam edemedikleri için dış ticaret faaliyetleri de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Çütçü, 2021: 4).

Verilen ülkeler içerisinde 2020 yılında Çin hariç diğer ülkelerin mal ihracatlarında azalmalar görülmüştür. Ancak yaşanan salgına rağmen Çin, ihracat fazlası vermeyi başarmıştır. 2020-2021 yılındaki değişim incelendiğinde, diğer ülkelere göre en olumsuz etkilenen İngiltere olmuştur. 2020 yılının üçüncü çeyreğinde aynı yılın ikinci çeyreğine göre, ihracat rakamlarında artış yaşanmıştır. Bu durum incelendiğinde, salgın yüzünden uygulanan kısıtlamaların azaltılması, insanların kısıtlamaların olduğu

zaman yaşadıkları hayatı arkada bırakarak pandemi öncesi hayatlarına dönmesi gibi nedenler gösterilebilir (Yıldırım, 2021: 285).

1.3. Dünyada Kadın İstihdamın Gelişimi

Göçebelikten yerleşik hayata geçen insanoğlu, tarımla tanışmıştır. Toplumdaki patriyarkal düşünce yapısı nedeniyle erkekler, evlerinin geçimini sağlamak için tarım ve avcılıkta görev alırken, kadınlar ev ve tarım işlerinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmışlardır (Öztürk ve Nurdoğan, 2021: 145). Sanayi devrimine kadar olan süreçte kadınlar, çalışma hayatına dahil olamamış ve toplum içinde sadece köle, çırak ya da ücretsiz ev işçisi gibi alanlarda kendilerine yer edinebilmişlerdir. Dolayısıyla kadınların çalışma hayatına girmesi 18. yüzyılın sonlarına doğru Sanayi devriminin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte makineleşen toplumlarda kas gücü ihtiyacı azaldığı için tarım alanlarından sanayiye kaymış olan kadın istihdamı hizmet sektöründe de kendini göstermiştir (Yılmaz, Bozkurt ve İzci, 2008: 91).

Sanayi devriminden sonra kadınlar daha çok tekstil sektöründe kötü şartlar altında, fazla çalışma saatlerine maruz kalarak düşük ücretle çalışmışlardır. 1841 yılında İngiltere’de üretim alanında yoğunlaşan kadın çalışma oranı %35’lerdeyken bu oran 10 yıl içinde %45’e ulaşmıştır. Ayrıca kadın işgücünün imalat sektörüne yığılmasından dolayı imalat sanayisinin yetersiz kalan istihdam alanlarının sonucu olarak istihdam edilemeyen kadın çalışanlar kentlerde temizlikçilik yapmaya başlamıştır ve bu oran kadın işgücünün %40’ını kapsamaktadır. Sanayileşmeyle birlikte tarım sektöründen sanayi sektörüne kayan kadın işgücü sadece İngiltere ve Avrupa ülkelerinde değil ABD’de kendini göstermiştir. 1820-1932 yıllarında sanayideki kadın istihdamı %9’dan %33’e artış göstermiştir (Özer ve Biçerli, 2003: 57).

Sanayi devrimiyle başlayan bu sürecin en büyük nedenlerinden biri, yetersiz ücret alan eşlerine ev geçindirme konusunda destek olma düşüncesidir. Bu dönemde kadın emeğinin erkeklere göre daha ucuz bir ücretle karşılanması işverenler tarafından kadın çalışan talebini artırmıştır. Çalışanların, özellikle kadınların emeğinin sömürüldüğü bir ortamın ortaya çıkmasıyla birlikte işçiler, haklarını savunmuşlar ve sonuçta ülkeler çalışma hayatıyla ilgili belirli önlemler almıştır. Bu önlemler sadece kadınların çalışma koşulları için değil tüm çalışanların korunması için gerçekleşen düzenlemelerdir. Ayrıca çalışan kadınların haklarını korumak için ilk defa İngiltere’de

kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Dünya savaşlarının ortaya çıkmasıyla birlikte kadınlar, erkek işgücü eksikliğini gidermeye çalışmış ve bu nedenle kadın istihdamı artış göstermiştir. Savaşların bitmesiyle büyüyen kamu ve hizmet sektörü nedeniyle kadınların çalışma alanları da farklılık göstermiştir (Deniz ve Kuloğlu, 2019: 349-350).

II. Dünya savaşı öncesinde 1929'da yaşanan Büyük Buhran sebebiyle kadın istihdamında azalma görülse de bu durum savaşın bitişiyile son bulmuştur. Yaşanan dünya savaşları nedeniyle kadınların savaşa giden erkeklerin yerine geçmelerindeki neden yedek işgücü olarak görülmeleridir (Durmaz, 2016: 39).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması özellikle gelişmiş ülke konumunda olan ABD ve İngiltere için kadın işgücünün artmasında önemli bir yer almaktadır. Savaş döneminde çalışma hayatına, savaşa katılan erkeklerin yerine rezerv konumunda tutulan kadınların giriş yapması, savaş sonrasında da devam etmiştir. Böylelikle kadın işgücü, çalışma hayatında daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar, çalışma hayatına çok fazla dahil olamamıştır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 109-110). Savaşlarla birlikte kadınların işgücüne dahil olması ve ilerleyen zamanlarda teknolojinin de gelişmesiyle kadınların omuzlarına yüklenen ücretsiz aile işçisi algısıyla oluşan ev içi görevlerini kolaylıkla yerine getirebilmeleri için çamaşır makinesi icadı gibi birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla gerçekleşen bu yenilikler kadınların çalışma hayatına girme isteklerini artırmıştır. Ayrıca 1900'lerden 1950 yılına gelene kadar kadın doğum oranlarında görülen azalma kadın işgücünün arttığının bir diğer belirtisidir (Özer ve Biçerli, 2003: 58). 1880 yılında evli kadın istihdamı neredeyse %2'di. Bu oran 1920 yılına kadar geçen süreç içerisinde geçen her on yılda ortalama %1, 1920-1950 aralığında bu oran %4,9, 1950-1990 yılları arasında ise %12,9 artış göstermiştir (Fernandez, 2013: 472).

II. Dünya Savaşı sayesinde çalışma hayatında artan kadın işgücü ABD eyaletlerinde 1940 yılında %28 iken savaş sonunda bu oran %34'ün üzerine çıkmıştır (Fernandez, Fogli ve Olivetti, 2004: 2).

Tablo 2.6. İstihdam Edilebilir Yaştaki Tüm Kadınların Yüzdesi Olarak Çalışan Kadınlar (Fransa ve Britanya: 15+ Yaş; Almanya: 15/16-60 Yaş)

Fransa	Britanya	Almanya
1886: %40	1881: %39	1882: %37.5
1901: %48	1891: %40	1895: %37.4
1911: %51	1901: %36	1907: %45.9
1921: %54	1911: %37	1925: %48.9
1931: %47	1921: %35	1933: %48
1946: %47	1931: %35	1939: %49.8
1962: %36	1951: %35	1950: %44.4

Kaynak: (Bock ve Thane, 1994: 16).

Sanayi devrimi öncesinde tarım sektöründe faaliyette olan kadın işgücü, gerçekleşen devrimle birlikte tarım sektöründen sanayi sektörüne geçiş yaşamıştır. Kadın istihdamı, küresel rekabetin artması, yaşanan ekonomik büyümeler ve gelişen teknolojiyle birlikte hizmetler sektöründe artış yaşamıştır. Tarım sektöründen hizmet sektörüne geçişin yaşandığı bu dönemde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kadınların erkekler gibi eğitim hakkından yararlanması, kentlere yapılan göçler ve her alanda kadın ve erkek arasındaki eşitliğin sağlanmaya çalışılması bu gelişmelere örnek olarak gösterilebilir (Dücan ve Atay Polat, 2017: 156).

1940 yılından sonra OECD ülkelerinde yaşayan evli kadınların çalışma hayatına girişlerinde artış yaşanmıştır ve ekonomistler bu artışın nedenini doğum oranları, ücret oranları gibi değişkenlerdeki yaşanan değişikliklerle açıklamışlardır. Batı toplumundaki görülen gelenekleşmiş düşünce yapısıyla erkek evi geçindirir, kadın ise ev işçisi olarak ücretsiz bir şekilde çalışır mantığı savunulduğu için, özellikle evli kadınların ücretli bir işte çalışması 1960'lı yıllarda ancak kabul edilebilmiştir. Kadınların yıllar geçtikçe işgücüne dahil olması, bu düşüncelerin aşınmasına yol açmıştır (Vendrik, 2003: 824).

1950 yılından itibaren 15-64 yaş aralığında kadın işgücü artış göstermiştir ve ekonomide aktif bir rol üstlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelere verilen yaş aralığındaki kadın nüfusun %50'si çalışma hayatında yer alırken bu oranın %87'si tarım faaliyetlerinde istihdam edilmiştir. Sanayileşmiş ülkelere ise kadın nüfusunun verilen yaş aralığındaki %47'lik kısmı istihdam edilirken bu oranın %47'si tarım sektöründe

yer almaktadır. 1985 yılı ve sonrasında ise ekonomide aktif olan kadınların büyük çoğunluğunun tarım harici hizmet veya sanayi sektörlerinde çalıştıkları görülmektedir. Sanayileşmenin artışı nedeniyle işgücüne ihtiyaç duyulması, kadın işgücü talebini de artırmıştır (Koray, 1992: 93).

İngiltere’de 1956 yılında gaz, elektrik, sağlık alanlarında kadın çalışanlar için eşit işe eşit ücret uygulamasına geçilmiştir. 1962 yılına gelindiğinde, çalışma hayatlarında eşit ücret ve evlilik nedeniyle işlerini bırakan kadınların tekrar işlerine dönme kolaylığı gibi konularda oluşan istekleri çerçevesinde kadınlar için bir bildirme oluşturulmuştur. 1975’te ise İngiltere’de kadınların çalışma hayatını başka bir boyuta geçiren Cinsiyet Ayrımı Karşıtı adlı yasa uygulamaya konulmuştur. Kadınların verdikleri bu mücadelelerle birlikte birçok dünya ülkesinde kadın ve erkek çalışanlar arasındaki fırsat eşitliğini sağlayan ve düzenleyen politikalar hayata geçirilmiştir (Peker ve Kubar, 2012: 174).

Tablo 2.7. Seçili Ülkelerde Sivil Kadın İstihdamı¹ (%) (1975-1986)

Ülkeler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Kanada	36.4	36.9	37.5	38.3	38.8	39.6	40.3	41.2	41.7	42	42.4	42.7
ABD	39.6	40.1	40.5	41.2	41.7	42.4	42.8	43.5	43.7	43.7	44.1	44.4
Japonya	37.4	37.5	38.1	38.5	38.6	38.7	38.7	39	39.5	39.6	39.7	39.8
Danimarka	41.6	40.9	41	41.5	43	-	44.8	45.3	45.5	45.5	45.2	45.3
Fransa	37.6	38.1	38.5	39	39.4	39.5	40	40.5	41.1	41.6	42	42.3
Almanya	38.5	38.6	38.7	38.9	39	39.2	39.4	39.5	39.5	39.4	39.5	39.6
İspanya	28.1	29.4	29.1	29	29.2	29	28.8	29	29.4	29.5	29.5	29.8
İsveç	42.3	42.8	43.5	44.2	44.6	45	45.9	46.1	46.5	46.8	47	47.6
İsviçre	34.7	34.9	35.2	35.5	35.8	36.2	36.6	36.8	36.8	37	36.9	36.6
Birleşik Krallık	38.7	38.9	39.3	39.5	40	40.2	40.6	41	41.4	41.9	42.3	42.8

Kaynak: (OECD, 1999: 20).

Tablo 2.7’de seçili ülkelerde 1975-1986 yılları arasındaki kadın istihdam verileri verilmiştir. Veriler ülke bazında incelendiğinde, Kanada’da yıllar itibariyle artış yaşanmıştır. ABD’de 1983 yılına kadar yaşanan artış 1983-1984 yıllarında %43,7’de sabit kalmıştır. 1984 yılından sonra tekrar artışa geçmiştir. Japonya’da 1980 yılına kadar

¹ Sivil istihdam: Yaşadıkları yerde işyeri olanlar, ücretsiz veya sigortasız olarak aile işletmesinde çalışanlar, ev işçisi olarak özel çalışanlar, işletmesinin girişimcisi olarak kendi işinde çalışanlar, herhangi bir yerde, bir işte ücret ya da maaş alarak çalışan işçiler sivil istihdamı içerir (Employment Development Department, 2023).

yaşanan artış 1980-1981 yıllarında 38,7'de sabit kalarak 1981'den sonra artışa geçmiştir. Birleşik Krallıkta yıllar itibariyle kadın istihdamında artış yaşanmıştır. Yıllar itibariyle ülkelerin 1975 yılından 1986 yılına kadar olan kadın istihdamının yüzdelik değişimlerine bakıldığında, Kanada %17, ABD %12, Japonya %6, Danimarka %9, Fransa %13, Almanya %3, İspanya %6, İsveç %13, İsviçre %5 ve Birleşik Krallık %11 şeklinde büyüme görülmüştür.

Sanayi Devrimi'nden 1970'li yıllara kadar izlenen Fordist² üretim sistemi, küreselleşmeyle birlikte dünya ülkeleri arasında oluşan rekabet sonucu yetersiz kalmıştır. Yaşanan krizler sonucunda bu üretim sistemi terkedilmiştir. Gelişen teknolojiyle birlikte fordist üretim yerini verimliliğe önem veren, hızlı ve kaliteli mal üretmeyi amaçlayan, ürettiği malın çeşitliliğine önem veren, üretimde esneklik sağlayan Post-Fordist üretime bırakmıştır. Post-Fordist sistemin ortaya koyduğu esnek çalışma fırsatı sağlayan işler, en çok kadınlar tarafından talep görmektedir. Bu işlerin kötü, yetersiz ücret ya da sigortasız çalışma gibi olumsuz yanlarının olduğu bazı görüşlerce savunulmaktadır (Tilev, 2018: 123-124).

Dünya Bankası 1998 yılı verilerine bakarak 1975 ve 1995 yıllarındaki Doğu Asya ülkelerinin işgücü ve imalat sanayindeki kadın istihdam payları karşılaştırıldığında, Post-Fordist sistemle birlikte ihracata dayalı sanayileşmenin benimsenmesinden sonra kadın işgücü artış göstermiştir. Aynı dönemde imalat sektöründe artış ve kadın işgücünde genel bir artış olduğu görülmektedir. Her ne kadar kadın işgücü artış gösterse de erkeklerle kadınlar arasındaki ücret farklılıkları azalmamış ve kadınlar düşük ücretlere maruz kalmıştır (Seguino, 2000: 33-34). Aynı yıllar içerisinde Latin Amerika ülkelerinde de kadın istihdamı artış göstermiştir. Ancak bu ülkelerde görülen artışlar tam zamanlı istihdamdaki artışlardır ve buna rağmen bazı ülkelerde normal çalışma saatleri dışında çalışıldığı ve bu durumun kadın istihdamı açısından yaygınlaştığı görülmüştür (Eyüboğlu, Özar ve Tanrıöver, 2000: 3-4).

² Fordist üretim sistemi, ABD'de başlayan, işçilerin verimliliği düşünülmeden, tüketim talebini karşılayabilmek adına daha fazla üretim yapabilmek için işçileri bir nevi robot gibi çalıştırarak, üretimde esneklik sağlamadan yapılan kitlesel üretim tarzına denir (Yertüm, 2017: 79).

Tablo 2.8. Kadın İşgücüne Katılım Oranları (1990 ve 2000) (15-64 Yaş)

Ülke	1990	2000	1990-2000 Değişim (%)	Ülke	1990	2000	1990-2000 Değişim (%)
Japonya	57.1	59.6	4	Avustralya	61.8	65.3	6
Güney Kore	49.9	52.1	4	Belçika	46.1	56.4	22
Lüksemburg	42.4	51.7	22	Kanada	68.4	70.4	3
Hollanda	53.1	65.2	23	Kosta Rika	35.3	41.6	18
Yeni Zelanda	63.0	67.2	7	Danimarka	77.6	75.6	-3
Norveç	70.7	76.1	8	Estonya	72.4	66.3	-9
Portekiz	57.8	63.8	10	Finlandiya	73.4	72.1	-2
İspanya	42.2	52.9	25	Fransa	58.0	62.4	7
İsveç	82.5	76.4	-7	Almanya	55.5	63.3	14
Türkiye	36.0	28.0	-22	Yunanistan	42.6	50.5	19
Birleşik Krallık	67.3	69.0	3	İrlanda	42.6	56.2	32
ABD	67.8	70.7	4	İsrail	53.2	62.5	18
OECD ülkeleri	58.1	59.2	2	İtalya	44.0	46.3	5

Kaynak: OECD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

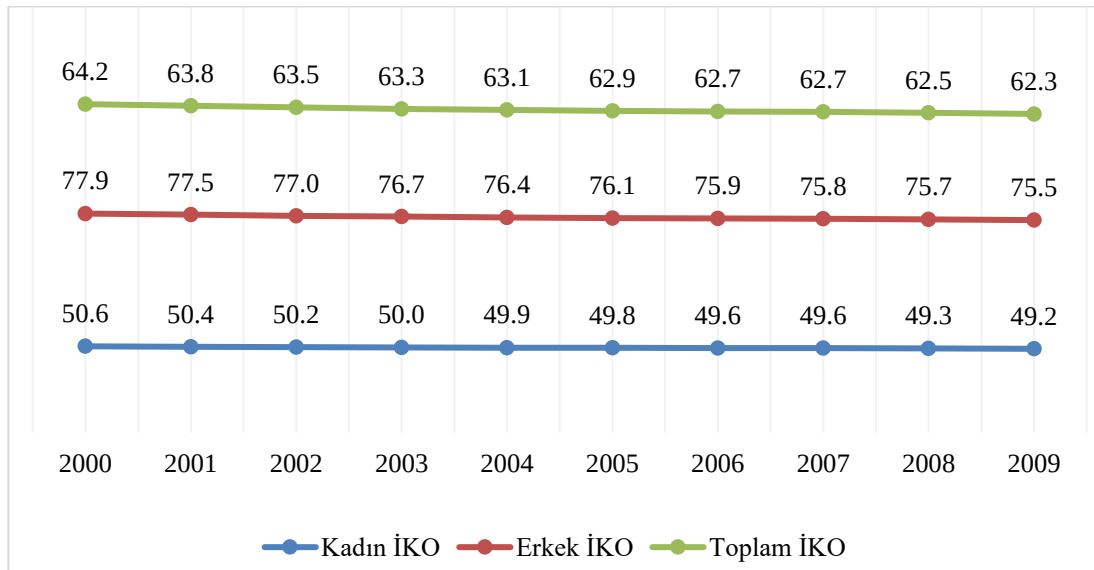
Tablo 2.8’de 15-64 yaş aralığındaki kadınların işgücüne katılım oranları 1990 ve 2000 yıllarındaki veriler karşılaştırılarak incelenmiştir. 1990 ve 2000 yıllarındaki değişime bakıldığında kadın işgücüne katılım oranlarında İsveç, Türkiye, Danimarka, Estonya, Finlandiya ülkelerinde azalma yaşanırken; Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, Belçika, Kosta Rika, Almanya, Yunanistan, İrlanda ve İsrail’de artış yaşanmıştır. OECD ülkelerinin 1990 yılında 58,10 olan kadın işgücüne katılım oranı, 2000 yılında 59,2’ye çıkarak %2’lik bir değişim göstermiştir.

1997 yılında ortaya çıkan Asya Krizi nedeniyle Asya ülkelerinin işgücü istatistiklerinde değişiklikler yaşanmıştır. 1997-1998 yıllarında Endonezya’da toplam işgücünün neredeyse yarısını çalışan kadınlar oluşturmaya rağmen %46 oranında da kadın işsiz vardı. Tayland’lı kadınların aynı dönem içerisindeki işsizlik %50-60 oranlarındaydı. Güney Kore’de işçiler arasında cesareti kırılanların³ %75’i kadın işçilerden oluşurken, bankacılık ve finans sektörlerinde işlerini kaybeden kadınlar ise %86 oranındaydı. Asya Kriziyle birlikte Güney Kore’de kadın istihdam oranı, erkek istihdam oranına göre daha fazla etkilenmiş ve düşüş yaşamıştır. Bölge bazında

³ Bireyin özellikle ekonominin durgun olduğu zamanlarda çalışmak isteyip artan işsizlik oranlarıyla birlikte kendine göre iş bulamayacağı düşüncesine kapılıp iş aramaktan vazgeçmesi durumuna cesareti (ümidi) kırılmış işçi denir (Erikli, 2021: 385).

bakıldığında, göçmen kadın işçiler kriz nedeniyle sınır dışına gönderilmiştir. Endonezya da kriz döneminde başlangıçta istihdam beklenildiği kadar olumsuz etkilenmese de değişim yaşanmıştır ve işçilerin aldığı ücret seviyesi azalmıştır (Aslanbeigui ve Summerfield, 2000).

Küreselleşmeyle birlikte dış ticaretin artış göstermesi, ülkelerin istedikleri mallara kolayca ulaşabilmeleri ve malların ülkeler arasında serbestçe dolaşımının sonucu olarak, ticaret yapan ülkeler, kendi ürettikleri mallara olan talebi artırabilmek için diğer dünya ülkeleriyle rekabete girmek zorundadırlar ve bunu mal fiyatları üzerinden yapmaktadırlar. Bunun için de malları üretirken ihtiyaç duyulan üretim faktörlerinin fiyatlarını düşük tutmak zorundadırlar. Emek yoğun olarak üretim yapılan ülkelerde bu nedenle, ucuz emek olarak görülen kadın işgücü artış göstermiştir. İhracata dayalı sanayileşmenin görüldüğü bazı Asya ülkelerinde örneğin, Çin, Endonezya gibi ülkelerde kadınlar yetersiz ücretlerle, çalışma güvenceleri olmadan çalışmaktadırlar. Bu gibi durumların yanında küreselleşmeyle birlikte haklarını arayıp, güvenceli olarak çalışma hakkını kazanan kadınlarda vardır. Örneğin, 1971’de Malezya’da ihracata yönelik üretime geçilmesiyle birlikte başlatılan sendika hareketi, 1990 yılında çoğu kadının güvenceli olarak çalışmasını sağlamıştır (Toksöz, Özkazanç ve Poyraz, 2001: 16)

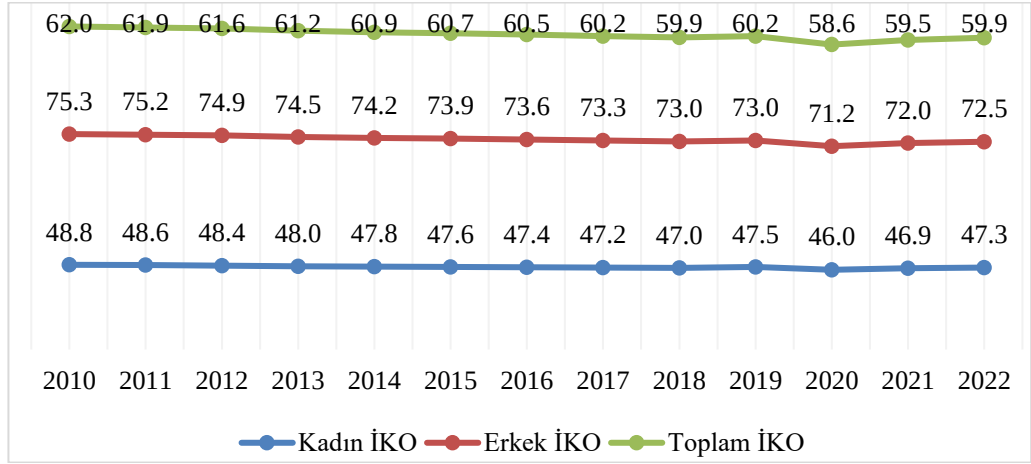
Grafik 2.6. Dünyada İşgücüne Katılım Oranları (2000-2009) (15+ Yaş)

Kaynak: The World Bank verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünyadaki işgücüne katılım oranları kadın, erkek ve toplam olmak üzere Grafik 2.6'da verilmiştir. 2000 yılında toplam işgücüne katılım oranı %64,2'yken bu durumun yıllar itibariyle azaldığı görülmektedir. 2000 yılında %77,9 olan erkek işgücüne katılım oranı 2009 yılına gelindiğinde %75,5'e kadar düşüş yaşamıştır. Kadınların işgücüne katılım oranlarına bakıldığında, 2000 yılında %50,6 olan kadın işgücü oranı 2009 yılında %49,2'ye kadar gerilemiştir.

Avrupa Birliği'ndeki ülkeler açısından bakıldığında 2008'de küresel krizin yaşanması işgücü piyasalarında kadın ve erkek üzerinde farklı etkilere neden olmuştur. Kriz öncelikli olarak sektör bazında bakıldığında imalat-inşaat, ticaret ve finans alanlarını etkilemiştir. Bu sektörlerde çalışanların çoğu erkeklerden olduğundan, erkek istihdamı olumsuz etkilenerek azalma göstermiştir ve hizmet sektörü çok etkilenmemiştir. Sonuçta yaşanan krizden önemli derecede etkilenmeyen kadınlar için erkeklerle aralarında olan istihdam farkı azalmıştır. Kriz sonrasında ülkelerin bütçe açıklarını onarmak için uygulamaya koyduğu kemer sıkma politikaları, kadın işgücünü doğrudan etkilemiştir. Hükümet harcamalarına kısıtlama getirildiği için ve kadınların çoğunun kamu sektöründe bulunması nedeniyle bu durum kadın istihdamının azalmasına yol açmıştır. Bu gibi olumsuzlukların yaşanmaması için, cinsiyetlerle eşleştirilen meslek ve sektörleri ortadan kaldırılarak bu ayrıma bir son verilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak erkek çoğunlukta olan sektör ve mesleklere kadınlar yönlendirilirken, kadınların çoğunlukta oldukları sektör ve mesleklere de erkeklerin yönlendirilmesi cinsiyet eşitliği açısından fayda sağlayabilir (Barba ve Iraizoz, 2020: 3).

Yaşanan küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte dünya ülkeleri incelendiğinde, önceleri ücretsiz aile işçisi olan kadınlar geniş çalışma alanına hitap ederek ve iş hayatının aktif işgücü olarak vasıflı, vasıfsız veya yönetici gibi işlerde yer almaya başlamışlardır. Üniversite eğitiminin artmasıyla birlikte çalışma hayatında lise ve altında eğitimini tamamlayan kadınlara göre yüksek öğrenim görmüş olan kadınların istihdamı artmıştır. 1960'ta ABD'de vasıflı veya yönetici olarak çalışanların neredeyse tamamı erkek işgücünden oluşurken günümüzde yöneticilerin 1/3'ü kadınlardan oluşmaktadır (Yorgun, 2010: 185-186)

Grafik 2.7. Dünyada İşgücüne Katılım Oranları (2010-2022) (15+ Yaş)

Kaynak: The World Bank verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.7’de dünyadaki işgücüne katılım oranları 2010-2022 yılları aralığında verilmiştir. 2010 yılında %62 olan toplam işgücüne katılım oranı 12 yıl içerisinde %3,5 küçülme göstererek %59,9’a gerilemiştir. Kadın işgücüne katılım oranı yıllar itibariyle incelendiğinde 2010 yılından 2019 yılına kadar düşüş göstermiştir. 2010 yılında %48,8 olan kadın işgücüne katılım oranı 2018 yılında %47 olmuştur. Bu oran 2019 yılında %47,5’a çıksa da 2020 yılında Covid salgınıyla ani bir düşüş yaşayarak %46’ya düşmüştür. 2021 yılında artışa geçen kadın işgücüne katılım oranı %46,9 olmuştur ve bu oran 2022 yılında %47,3’e ulaşmıştır. 2010 yılında %75,3 olan erkek işgücüne katılım oranı 2020 yılına kadar düşme eğilimi göstermiştir. 2020 yılında %71,2 olan bu oran 2021’de %72’ye, 2022’de ise %72,5’e ulaşmıştır.

Tablo 2.9. İstihdamın Nüfusa Oranı, (2017-2022) (15-64 Yaş, Kadın %)

Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Avustralya	68.2	69.2	70.0	68.6	71.2	73.8
Avusturya	68.2	68.6	69.2	68.3	68.1	70.0
Belçika	58.7	60.7	61.7	61.0	61.8	63.2
Kanada	70.5	70.9	71.7	66.9	70.5	72.8
Şili	52.8	53.2	53.3	46.6	49.0	53.1
Kolombiya	52.9	51.9	50.6	42.4	44.6	49.5
Kosta Rika	45.0	46.6	48.6	41.4	43.9	47.1
Çekya	66.2	67.6	68.1	67.1	67.1	68.5
Danimarka	70.5	71.4	72.2	71.4	72.7	74.9
Estonya	70.8	71.4	71.9	71.6	72.4	75.3
Finlandiya	68.5	70.6	71.8	70.7	71.7	73.9
Fransa	61.2	62.0	62.4	62.2	64.5	65.6
Almanya	71.5	72.1	72.8	71.8	71.9	73.1
Yunanistan	44.4	45.3	47.3	47.5	48.2	51.2
Macaristan	65.2	66.6	67.1	66.8	68.2	69.9
İzlanda	80.6	79.2	79.1	75.5	76.8	81.2

İrlanda	62.5	63.5	64.6	62.9	66.0	69.0
İsrail	65.6	66.4	66.4	64.9	65.1	67.6
İtalya	48.9	49.5	50.1	49.0	49.4	51.1
Japonya	67.4	69.6	70.9	70.6	71.3	72.4
Güney Kore	56.9	57.2	57.8	56.7	57.7	60.0
Letonya	68.4	70.1	70.7	70.2	68.0	70.2
Litvanya	70.2	71.6	72.5	71.0	71.9	73.6
Lüksemburg	62.5	63.4	63.6	63.9	66.0	67.1
Meksika	44.9	45.6	47.0	44.6	46.2	48.0
Hollanda	73.2	74.6	75.9	75.7	76.6	78.1
Yeni Zelanda	72.0	73.0	73.2	72.2	74.3	75.8
Norveç	72.4	72.6	73.1	72.7	74.3	75.4
Polonya	59.5	60.8	61.1	61.5	63.8	65.4
Portekiz	65.0	67.4	68.0	67.3	68.8	70.5
Slovak Cumhuriyeti	60.3	61.2	62.4	61.7	65.6	67.6
Slovenya	65.8	67.5	68.6	67.8	68.1	69.8
İspanya	56.5	57.8	58.8	56.6	58.9	60.5
İsveç	75.4	75.9	75.4	73.5	73.3	74.7
İsviçre	75.2	75.7	76.3	75.9	75.4	75.4
Türkiye	32.2	32.9	32.2	29.7	31.7	34.5
İngiltere	70.1	70.5	71.6	71.7	71.5	72.2
ABD	64.9	65.5	66.3	62.2	64.6	66.5

Kaynak: OECD verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.9’da 2017-2022 yılları arasında OECD ülkelerindeki kadın istihdamının nüfusa oranı verilmiştir. 2017 yılında İzlanda, İsveç, İsviçre, Hollanda ve Norveç ilk 5’te yer alırken 2018 yılında Yeni Zelanda %73 oranla Norveç’i geçmiştir ve ilk 5’teki diğer ülkeler yerlerini korumuştur. 2022 yılı kadın istihdamının nüfusa oranındaki ilk 5 ülkeye bakılacak olursa sırasıyla İzlanda, Hollanda, Yeni Zelanda, İsveç ve İsviçre olduğu görülmektedir. Türkiye ise 2017-2022 yıllarında OECD ülkeleri arasında kadın istihdamının nüfusa oranının en düşük olduğu ülkedir.

2. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI

Bu bölümde, Türkiye özelinde doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve kadın istihdamının tarihsel gelişimi anlatılacak ve yıllar içerisinde değişim gösteren veriler ayrı ayrı yorumlanarak incelenecektir.

2.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

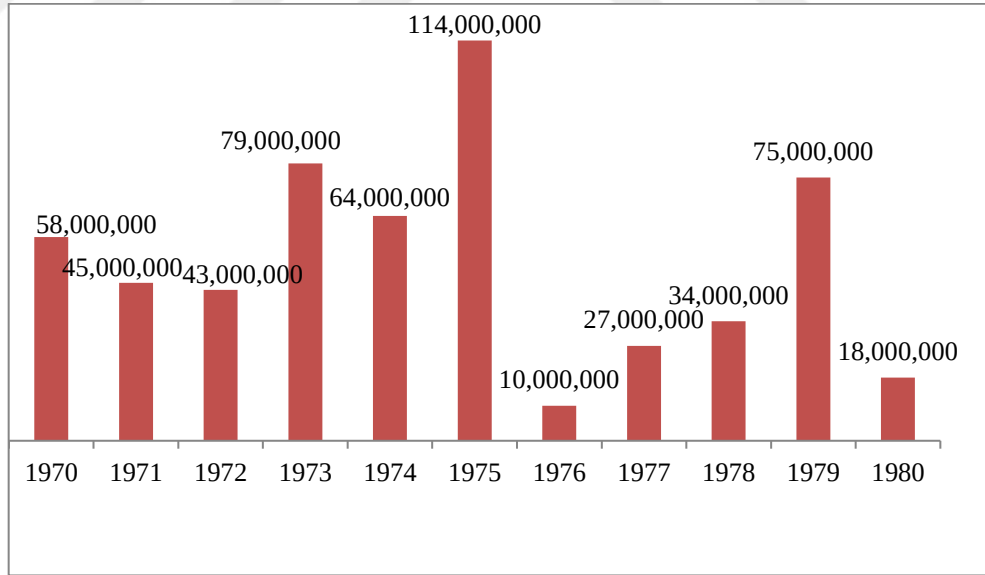
Osmanlı Devleti döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişleri 1838’de imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması ile başlamıştır fakat o dönemde çok fazla yatırım alınamamıştır (Bulut ve Coşkun, 2015: 4). 1850’li yıllardan sonra Avrupalılar

tarafından ülkeye yabancı sermaye girişleri olmuştur ve artan bu yatırımlarla kurumsal anlamda söz hakkı kazanmışlardır. Dış borçlanma haricinde Osmanlı Devleti'nde yabancı yatırımların önemli bir kısmı demiryolları şirketlerine yapılırken, kalan kısmın bir bölümü belediye hizmetlerine ve geri kalan %10'luk bir dilimi de doğrudan üretim yapılan bölümlere (tarım gibi) yönelmiştir. Dolayısıyla buradaki yabancı sermaye yatırımlarının dağılım şekline bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının diğer yatırımlara göre çok küçük pay aldığı görülmektedir. Yapılan yatırımların neredeyse hepsinin borçlar ya da dış ticaret için olduğu söylenebilir (Pamuk, 2020: 104).

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı yatırımları içeren önemli kararlar alınmıştır. Fakat 1929'da dünyada yaşanan ekonomik buhran yüzünden alınan bu kararlar uygulanamamıştır. 1930'lara gelindiğinde ise etkin olan liberal ekonomi yerini iktisadi devletçiliğe bırakmıştır (Bulut ve Coşkun, 2015: 4). 1930'larda ve sonrasında dünyada yaşanan ekonomik buhran nedeniyle ülkeler arasında yapılan yabancı yatırımlarda azalma görülmüştür ve bu durumdan Türkiye de etkilenmiştir. Dünya krizinden sonra Türkiye devlet kontrolünde olan içe dönük bir politika izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle uygulamaya konulan teşvikler bile yabancı yatırımların ülkeye gelmesine etki etmemiştir ve 1980'lere kadar bu durum devam ederken sadece tarım sektörü için az miktarda yatırım olmuştur (Aydemir, Arslan ve Uncu, 2012: 80).

1950 yılında değişen hükümetle birlikte ekonomideki devletçilik anlayışından liberal ekonomik anlayışa geçilerek ülkeye gelecek olan yabancı sermaye yatırımları olumlu düşüncelerle karşılanmıştır ve 1951 yılında bu yatırımlarla ilgili teşvik kanunu çıkarılmıştır. Türkiye'ye başka ülkelerden gelecek olan sermaye yatırımlarını teşvik için çıkarılan bu kanun istenilen olumlu sonucu vermemiştir (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 39). Bu teşvik kanunundan üç yıl sonra 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır ve bu kanun için bahsi geçen süreçte çıkarılan en liberal kanun denilebilir. 1954 yılında çıkarılan bu kanun 2003 yılında son bulmuştur. 1980'e kadar geçen süreçte ekonomi ve siyasi açıdan yaşanan olumsuzluklar, ülkedeki işgücü, altyapı ve ekonomi politikalarındaki yetersizlikler gibi durumlar, ülkeye az sayıda yabancı yatırımcının gelmesine neden olmuştur (Bal ve Göz, 2010: 458).

Türkiye 1980 öncesinde ekonomide yurtdışından ithal edilen malların yerli üretim aracılığıyla üretilmesini böylelikle ithalatın azalmasını hedefleyen ve ithalat-ihracat arasındaki makası kapatmak isteyen ithal ikameci bir yol izlemiştir. Fakat bu izlenen politika döviz darboğazına sebep olmuştur. Bunun nedeni, üretilecek olan sanayi mallarının ülkede üretilmemesi ve başka ülkelere alma ihtiyacı ithalatı daha çok artırmıştır (Yıldırım, 2006). Neredeyse 2000’li yıllara kadar ülkeye gelen yabancı yatırımcı diğer ülkelere kıyasla yetersiz kalmıştır. Doğrudan yabancı yatırım konusundaki bu başarısızlıklar için ülkedeki enflasyon sorunu, ithal ikameci yapı, özelleştirmelerin yapılamaması, ülke insanının yabancı yatırımcıya olan güvensizliği, yabancı yatırımı çekmek için yapılan çalışmaların eksik kalması ve yeterince özendirilmemesi, ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi nedenler sıralanabilir. Fakat bu durumların yanında sahip olduğu işgücünün genç olması, 1980’lerde geçilen serbest piyasa ekonomisi, ülkede hem ihracat hem de ithalatın artması gibi yabancı yatırımcının gelmesine neden olacak önemli yanları bulunmaktadır (Biniş ve İpek, 2010: 20).

Grafik 2.8. Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (1970-1980) (Bop, Cari ABD Doları)

Kaynak: The World Bank verilerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.8’de Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım girişlerinin 1970-1980 yılları arasındaki gelişimi görülmektedir. Veriler incelendiğinde ülkeye giren en yüksek doğrudan yabancı yatırım 1975 yılında 114 milyon dolardır. 1976 yılında ise 104 milyon dolar kayıpla bu rakam 10 milyon dolara düşmüştür. Liberal ekonomiye geçiş

dönemi olan 1980 yılında 18 milyon dolar net doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. 1980’den itibaren doğrudan yabancı yatırımların payı genel olarak yükselme göstermiştir. Bunun en büyük nedenleri arasında Türkiye’nin ithal ikameci politikalardan ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçmesi ve daha liberal bir model benimsemesi etkili olmuştur yorumu yapılabilir.

Türkiye’ye giriş yapan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ithal ikameci politikaları içeren 1980 öncesiyle, ihracata dayalı politikaları içeren 1980 sonrasının farklı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. 1980 yılı ve sonrasında ülkeye gelecek olan yabancı yatırımcı için yeni düzenlemeler yapılmış ve yabancı yatırımlara önem verilmiştir. Bu düzenlemelerden ilki 24 Ocak 1980 yılında alınan Ekonomik İstikrar Kararlarıdır. Dışa açıklığın önemi ve bu konuda sağlanacak güven inşası 24 Ocak’ta alınan kararlar sonucunda atılmıştır. Bu yıllar içerisinde alınan ve uygulamaya koyulan ekonomik kurallara uyulması sonucunda ülkemize gelen yabancı yatırımcı sayısında artış olmuş ve yabancı sermaye girişinde diğer yıllara göre artış yaşanmıştır (Bozdağhoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 42).

Tablo 2.10. Doğrudan Yabancı Yatırım, Net Girişler (1980-2021) (Bop, Cari ABD Doları)

Yıllar	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (BoP, cari ABD doları)	Yıllar	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler (BoP, cari ABD doları)
1980	18.000.000	2001	3.352.000.000
1981	95.000.000	2002	1.082.000.000
1982	55.000.000	2003	1.702.000.000
1983	46.000.000	2004	2.785.000.000
1984	113.000.000	2005	10.031.000.000
1985	99.000.000	2006	20.185.000.000
1986	125.000.000	2007	22.047.000.000
1987	115.000.000	2008	19.851.000.000
1988	354.000.000	2009	8.585.000.000
1989	663.000.000	2010	9.099.000.000
1990	715.000.000	2011	16.182.000.000
1991	810.000.000	2012	13.744.000.000
1992	844.000.000	2013	13.563.000.000
1993	678.000.000	2014	13.337.000.000
1994	608.000.000	2015	19.263.000.000
1995	885.000.000	2016	13.835.000.000

1996	722.000.000	2017	11.190.000.000
1997	805.000.000	2018	12.505.000.000
1998	940.000.000	2019	9.573.000.000
1999	783.000.000	2020	7.831.000.000
2000	982.000.000	2021	13.224.000.000

Kaynak: The World Bank verilerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.10’da Türkiye’ye giriş yapan doğrudan yabancı yatırım değerleri verilmiştir. 1980 yılından 2001 yılına kadar olan doğrudan yabancı yatırım net girişleri 1 milyar doları geçememiştir. 2000 yılında 982 milyon olan yabancı sermaye girişi 2001 yılında bu rakam 3 milyar 352 milyona çıkmıştır. 2001 yılındaki doğrudan yabancı yatırım girişlerinde artış olmasına rağmen 2001’de Türkiye’de yaşanan ekonomik krizle birlikte yatırımlarda düşüş görülmüştür ve bu durum yabancı yatırımcının ülkeye gelmesini engellemiştir. Kriz ortamından kurtulmak ve ekonominin iyileşmesi için oluşturulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 2001 yılında ortaya konulmuştur ve bu program makroekonomik göstergeleri olumlu etkilemiştir (Biniş ve İpek, 2010: 20).

2001 yılından 2-3 yıl sonra ise tekrardan bu rakam artarak devam etmiştir. 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu’ndaki değişiklik yerli ve yabancı sermaye arasındaki farkı kaldırmıştır ve yabancı yatırımcıya imkanlar sağlamıştır (Demir Gökyayla ve Süral, 2004: 134-135). 2005 yılında 10 milyar dolar, 2006 yılında 20 milyar dolar, 2007 yılında 22 milyar dolar seyrinde giden doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2008 yılının son aylarında küresel olarak ortaya çıkan ekonomik krizin etkisiyle 19 milyar 851 milyon seyrinde izlemiştir. Yaşanan ekonomik krizle birlikte 2009’da 8 milyar dolar civarına düşen yabancı yatırımlar 2010 yılında 9 milyar dolardır. 2011 yılında ise, bu rakam 16 milyar dolara çıkmıştır ve bu durum ekonomik krizin etkilerinin biraz da olsa azaldığını göstermektedir. 2012, 2013 ve 2014 yıllarında 13 milyar dolar civarında yaşanan doğrudan sermaye yatırımları 2015 yılında 19 milyar 263 milyona çıkarak artış göstermiştir. 17 Kasım 2019’da tüm dünyayı saran Covid Salgını nedeniyle gelişmekte olan ülkelere olan sermaye girişleri azalmıştır ve bu durumdan Türkiye’de etkilenmiştir. 2019 yılında 9 milyar 573 milyon olan doğrudan yabancı yatırımlar, 2020 yılında 7 milyar 831 milyona düşmüştür. 2021 yılında ise bu rakam 13 milyar 224 milyona çıkarak artış göstermiştir.

Tablo 2.11. Yurt Dışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'deki Doğrudan Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (2005-2022) (Milyon, ABD Doları)

Tarih	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmet (%)
2005	5	908	7.622	0.06	10.64	89.30
2006	6	2.988	14.645	0.03	16.94	83.03
2007	9	5.037	14.091	0.05	26.32	73.63
2008	41	5.187	9.520	0.28	35.17	64.55
2009	48	3.887	2.331	0.77	62.03	37.20
2010	81	2.887	3.288	1.29	46.15	52.56
2011	32	8.040	8.064	0.20	49.83	49.98
2012	43	5.480	5.238	0.40	50.92	48.68
2013	47	5.390	5.086	0.45	51.22	48.33
2014	61	4.258	4.313	0.71	49.33	49.97
2015	31	5.785	6.365	0.25	47.49	52.25
2016	38	3.120	4.421	0.50	41.17	58.33
2017	29	2.022	5.350	0.39	27.32	72.29
2018	34	2.706	3.959	0.51	40.39	59.10
2019	23	2.106	3.752	0.39	35.81	63.80
2020	17	1.188	4.586	0.29	20.51	79.19
2021	148	1.850	5.100	2.09	26.06	71.85
2022	71	2.099	4.815	1.02	30.05	68.93

Kaynak: TCMB verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.11’de doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı verilmiştir. Hizmet sektörü doğrudan yabancı yatırım açısından en fazla paya sahiptir. Tarım sektörünün payı bir önceki yıla göre 2010 ve 2021 yıllarında artış göstermiştir. 2008 yılındaki küresel finans krizinin etkisiyle 2009 yılında sanayi ve hizmet sektöründe doğrudan yabancı yatırım azalmıştır. 2020 yılında tarım ve sanayi sektörüne doğrudan yabancı yatırım girişi azalırken hizmet sektöründe artış görülmüştür. 2021 yılında tarım ve sanayi sektörlerinin payı artış gösterirken hizmetler sektörünün payı azalmıştır.

2.2. Türkiye’de İhracatın Gelişimi

1900’lü yıllarda I. Dünya Savaşından çıkan ve daha sonrasında yaşanan Kurtuluş Savaşının etkisiyle ekonomik açıdan zor duruma giren ülke ekonomisi ve Osmanlı’nın ekonomide uyguladığı politikalar sebebiyle mal üretmekte zorlanmış, bu durum ithalata dayalı bir dış ticaret yapısının oluşmasına yol açmıştır. O dönemlerde daha çok emeğin yoğun olduğu mallar üretiliyordu. Bu nedenle ekonomi tarım ve tekstil üzerine ilerlemekteydi. 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşması ve 1929’da bütün dünyayı etkisi altına alan Ekonomik Buhran sonrasında dış ticarete ihracatın zorlandığı buna rağmen

ithalatın hızla arttığı görülmüştür. 1929 yılında uygulamaya konulan politikalar sayesinde 1930-1938 yılları arasında ülke ihracatı ithalatından fazladır dolayısıyla dış açık oluşmamıştır. Bahsi geçen dönemde ihracatın fazla olmasının nedenlerinden biri, o yıllarda tarımdaki hasatın iyi olmasıdır (Özkardeş, 2015).

1934-1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, temel ihtiyaç konumunda olan malların ithal edilmesi yerine ülkede üretilmesini amaçlamaktaydı ve bu nedenle ithal ikameci bir anlayışla oluşturulmuştu. Uygulamaya konulan bu planla birlikte çeşitli sanayi tesisleri kurulmuş ve böylelikle imalat sanayi alanında başarılı olunmuştur. 1939'da başlayan II. Dünya Savaşıyla birlikte ülke yatırımlarında gerileme görülmüştür. Buna rağmen savaşın etkisiyle ihracı yapılan tarım ürünlerine olan talep artmıştır ve bu sebeple ihraç edilen ürün fiyatları yükselmiştir. 1950 yılında yaşanan iktidar değişikliğiyle birlikte liberalizm tekrar konuşulmaya başlanmıştır. Özel sektöre ağırlık veren Demokrat Partinin başa gelmesi sonucunda dış ticaret üzerinde uygulamaya konulan kısıtlamalar kaldırılmıştır ve tarımsal ürünlerin dışarıya satılması desteklenmiştir. Ana hedef olarak kalkınmanın savunulduğu bu dönemde kamu ve özel sektör yatırımları artırılmıştır (Karadağ, 1994).

Tablo 2.12. Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (1930-1939) (Bin, ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)
1930	71.380	-4.6	69.540	-43.7
1931	60.226	-15.6	59.935	-13.8
1932	47.972	-20.3	40.718	-32.1
1933	58.065	21	45.091	10.7
1934	73.007	25.7	68.761	52.5
1935	76.232	4.4	70.635	2.7
1936	93.670	22.9	73.619	4.2
1937	109.225	16.6	90.540	23
1938	115.019	5.3	118.899	31.3
1939	99.647	-13.4	92.498	-22.2

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.12'de 1930-1939 yılları arasındaki dış ticaret verileri ABD doları cinsinden verilmiştir. 1930'dan 1933 yılına kadar olan süreçte ihracat ve ithalatta azalma görülürken 1933 yılında her ikisinde de artış yaşanmıştır. 1937 yılına kadar

ihracat rakamı ithalat rakamından büyükken 1938 yılına gelindiğinde ithalat ihracatı geçmiştir. 1939 yılında ise hem ithalatta hem de ihracatta azalma görülmüştür.

1946 yılında ekonomik bir neden yokken IMF'ye girişte avantajlı olabilmek adına ve ithalatı sınırlı oranda tutmak için Türk parasının değeri düşürülmüştür. Oysaki bahsi geçen yılda dış ticaret fazlası yaşanmaktaydı. Bu karar sonucunda ihracat ve ithalatta artış yaşanırken ithalattaki artış ihracatı geçmiştir ve dış ticaret dengesinin bozularak açık vermesine neden olunmuştur. Türk Lirası'nın değerinin dolar karşısında düşük kalması ve yapılan devalüasyon sonucu yaşanan enflasyonla birlikte üretim istenildiği düzeyde gerçekleşmemiş ve devletin giderleri yükselmiştir (Altınok ve Çetinkaya, 2001: 56). 1946-1953 yılları aralığında dış ticarete görece olarak serbestlik yaşanmıştır. Fiyat ve miktar kontrollerinin ithalat ve ihracat üzerinden kaldırılmasıyla birlikte ithalat artmaya başlamıştır. 1950'lerde ithalata getirilen sınırlandırmalar yerli üretime olan talebi artırmıştır. Kore Savaşı (1950-1953) sırasında ihracat artmıştır. 1954 yılında tarımsal üretimdeki azalma ve ülke içinde satılan mal fiyatlarının ihraç edilen mal fiyatlarından yüksek olması gibi nedenlerden dolayı dış ticaret açığı oluşmuştur. Dolayısıyla bu durumun önüne geçebilmek için hükümet ikili olacak şekilde kliring anlaşmaları düzenlemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001).

1950 yılında kontrolcü mekanizmadan serbestleşmeye gidilirken, 1952 yılına gelindiğinde ihracat ve ithalat arasındaki makas artmış ve dış ticarete ihracat aleyhine olan durum iki katına çıkmıştır. Bu nedenle ithalata kısıtlama getirilmiş ve 1953 yılında ise ithalat üzerindeki serbestlik tamamen kaldırılarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1958 yılına gelindiğinde ithalat üzerindeki bu kontrollerin giderilmesi ve ülke parasını devalüe ederek ihracatı artırmak yani ödemeler dengesini düzeltebilmek adına yeni iktisadi kararlar alınarak istikrar programı ortaya çıkarılmış ve uygulamaya konulmuştur. Sonuç olarak 1959 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracatta neredeyse %50 artış yaşanmıştır (Şenkardeşler, 2018: 114-115). 1960'tan 1980 yılına kadar olan süreçte ithal ikameci politikalar uygulanmıştır. 1973 yılında petrole uygulanan ambargo krize neden olmuştur ve bu nedenle Türkiye'nin ticaret hadleri olumsuz yönde etkilenmiştir (Özel, 2011: 82).

Tablo 2.13. Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (1980-1990) (Bin, ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış ticaret dengesi
1980	2.910.122	28.7	7.909.364	56	-4.999.242
1981	4.702.934	61.6	8.933.374	12.9	-4.230.439
1982	5.745.973	22.2	8.842.665	-1	-3.096.692
1983	5.727.834	-0.3	9.235.002	4.4	-3.507.168
1984	7.133.604	24.5	10.757.032	16.5	-3.623.429
1985	7.958.010	11.6	11.343.376	5.5	-3.385.367
1986	7.456.726	-6.3	11.104.771	-2.1	-3.648.046
1987	10.190.049	36.7	14.157.807	27.5	-3.967.757
1988	11.662.024	14.4	14.335.398	1.3	-2.673.374
1989	11.624.692	-0.3	15.792.143	10.2	-4.167.451
1990	12.959.288	11.5	22.302.126	41.2	-9.342.838

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980 yılında 24 Ocak Kararlarının alınmasıyla birlikte dışa açık ihracata dayalı sanayi politikası uygulanmaya başlanarak ithal ikameci sanayileşme modelinden vazgeçilmiştir. Dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ithalat ve ihracat üzerinden alınan vergiler azaltılmış ve ihracat teşviki artırılmıştır. Bu uygulamalar sonucunda hem ihracat hem de ithalatta artış yaşanmıştır. 1980-1990 arasında ithalat daima ihracattan fazla yapılmıştır ve bu nedenle dış ticarete açıklar oluşmuştur (Tokucu ve Yüce, 2013: 50-51). 1980 yılındaki serbestleşmeyle birlikte 1981 yılında ihracattaki büyüme %61,6 oranında olmuştur. Neredeyse 1986 yılına kadar büyümesinde sıkıntı yaşamayan ihracat, 1986 yılında %6,3 oranında küçülmüştür.

Tablo 2.14. Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (2000-2010) (Bin, ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi
2000	27.774.906	4.5	54.502.821	34	-26.727.914	82.277.727
2001	31.334.216	12.8	41.399.083	-24	-10.064.867	72.733.299
2002	36.059.089	15.1	51.553.797	24.5	-15.494.708	87.612.886
2003	47.252.836	31	69.339.692	34.5	-22.086.856	116.592.528
2004	63.167.153	33.7	97.539.766	40.7	-34.372.613	160.706.919
2005	73.476.408	16.3	116.774.151	19.7	-43.297.743	190.250.559
2006	85.534.676	16.4	139.576.174	19.5	-54.041.499	225.110.850

2007	107.271.750	25.4	170.062.715	21.8	-62.790.965	277.334.464
2008	132.027.196	23.1	201.963.574	18.8	-69.936.378	333.990.770
2009	102.142.613	-22.6	140.928.421	-30.2	-38.785.809	243.071.034
2010	113.883.219	11.5	185.544.332	31.7	-71.661.113	299.427.551

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.14'te 2000-2010 yılları arasındaki dış ticaret verileri ABD doları cinsinden verilmiştir. 2000 yılından 2001 yılına geçiş sürecinde ihracat artarken ithalatta azalma görülmüştür. Türkiye'de yaşanan 2001 ekonomik krizi sonrasında dış ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır. Yaşanan krizden sonra ülke parasının devalüe edilmesi sonucu iç talepte küçülme yaşandığı için krizin etkisini atlatabilmek adına firmalar ihracata yönelmiştir (Takım, 2010: 322). 2002 yılından 2005 yılına kadar ithalatta artış yaşanırken ihracatta azalma olmuştur. 2000 yılından sonra ihracat ve ithalat arasındaki makas giderek açılmıştır. 2008 yılında meydana gelen küresel krizle birlikte 2009 yılında ihracat ve ithalat rakamları düşüş göstermiştir. 2009 yılında 102 milyar dolar olan ihracat, 2010 yılında %11,5 büyüme göstererek 113 milyara çıkmıştır. Dış ticaret dengesine bakıldığında, 2001 yılından 2009 yılına kadar negatif yönde artış göstermiştir. 2009 yılında -38 milyar dolar olan dış ticaret dengesi, 2010 yılında -71 milyar dolara ulaşmıştır.

2008 yılında yaşanan küresel krizden ABD ve Avrupa ülkeleri derinden etkilendiği için Türkiye'nin yarıdan çok ihracatının bu ülkelere yapılması otomatik olarak Türkiye ihracatını önemli oranda etkilemiştir (Göçer ve Özdemir, 2012: 197).

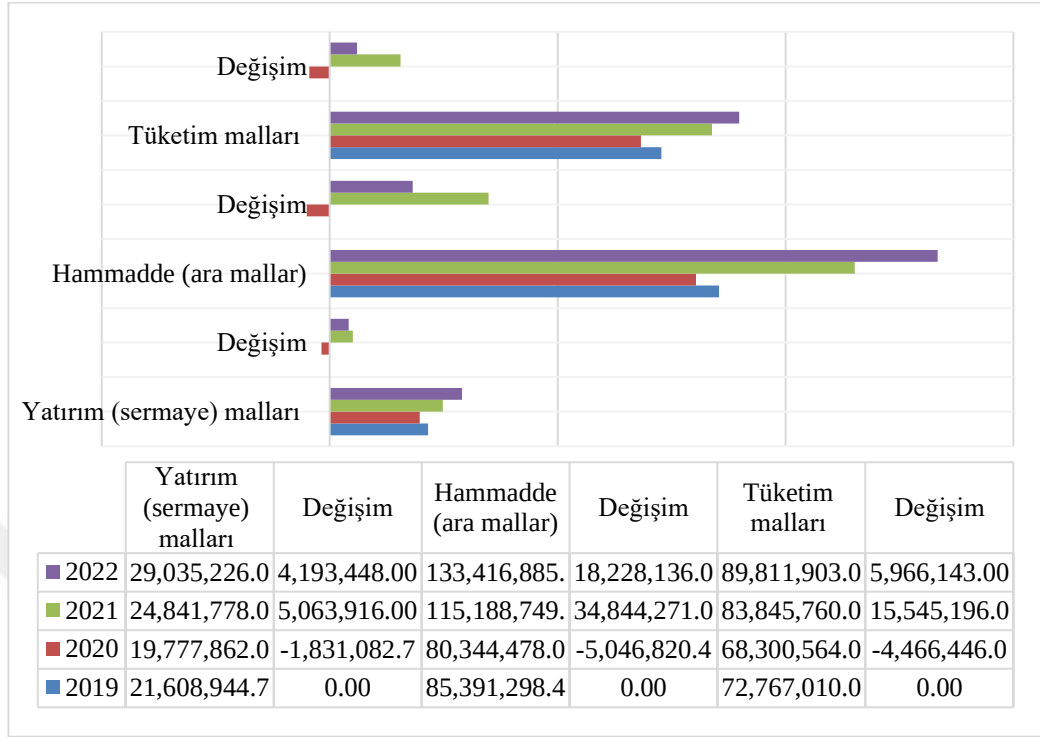
Tablo 2.15. Yıllara Göre Dış Ticaret, Özel Ticaret Sistemi (2010-2019) (Bin, ABD Doları)

Yıllar	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış ticaret dengesi
2010	113.883.219	11.5	185.544.332	31.7	-71.661.113
2011	134.906.869	18.5	240.841.676	29.8	-105.934.807
2012	152.461.737	13	236.545.141	-1.8	-84.083.404
2013	151.802.637	-0.4	251.661.250	6.4	-99.858.613
2014	157.610.158	3.8	242.177.117	-3.8	-84.566.959
2015	143.838.871	-8.7	207.234.359	-14.4	-63.395.487

2016	142.529.584	-0.9	198.618.235	-4.2	-56.088.651
2017	156.992.940	10.1	233.799.651	17.7	-76.806.711
2018	167.920.613	7	223.047.094	-4.6	-55.126.481
2019	171.464.945	2.1	202.704.320	-9.1	-31.239.375

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.15'te 2010-2019 yılları arasında dış ticaret verileri ABD doları cinsinden verilmiştir. 2010 yılında 113 milyar olan ihracat 2019 yılına kadar 171 milyar dolara ulaşmıştır. 2013, 2015 ve 2016 yıllarında ihracattaki değişim negatif yönde olmuştur. 2012 yılında 152 milyar dolarla dünya ülkeleri arasındaki ihracat sıralamasında 22'nci sıraya yerleşen Türkiye'nin payı %0,74'tür. 2015 yılına gelindiğinde dünya ile Türkiye'nin de ihracatı azalmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında özellikle ihracatın azalmasında kur ataklarının da etkisi olmuştur. Ancak genişletici para ve maliye politikası sayesinde ihracat rakamları kendini toparlamıştır. Ekonomide yaşanan kırılmalar ve devam eden kur riski ülkeye gelecek olan yabancı yatırımcıyı etkilemiş ve bu nedenle de olumsuz bir ihracat dönemi yaşanmıştır. 2013 yılından 2017 yılına kadar ihracat ile ithalat arasındaki fark azalma göstermiştir (Orkunoğlu Şahin, 2022: 87; Aygün, 2020: 656).

Grafik 2.9. Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat (2019-2022) (Bin, ABD Doları)

Kaynak: TCMB verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2.9’da 2019-2022 yıllarındaki ekonomik grupların ihracat rakamları verilmiştir. 2020 yılında Covid 19 salgınının ekonomiye etkisi nedeniyle sermaye, ara ve tüketim malları ihracat rakamlarında azalma görülmüştür. 2021 yılında ihracat rakamları bir önceki yıla göre kendini toparlamış ve artış göstermiştir. Bunun nedeni olarak salgına karşı alınan önlemlerin hafifletilmesi gösterilebilir. 2022 yılında ise gelişmekte olan ülkelerin ihracatı gibi Türkiye’nin ihracatı da Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan savaştan etkilenmiştir. 2022 yılında ihracatın büyük bir bölümünü 133 milyar 416 milyon dolar ile hammadde ihracatı oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında, ithalatın %85’den fazla bir kısmının ara ve yatırım malı ithalatı olduğu dikkat çekmektedir.

2.3. Türkiye’de Kadın İstihdamın Gelişimi

Türkiye’de kadınlar ekonomik ve aynı zamanda sosyolojik nedenlerden dolayı dünyadaki çoğu ülkenin aksine, kendilerine uygun görülen çalışma alanlarının ve kadınlara verilen geleneksel rollerin (annelik gibi) dışına çıkmakta başarısız olmuşlardır. Kadınların asıl görevinin annelik ve ev içi hizmetleri olarak görülmesi,

emek piyasalarında kadınları ikincil konuma atmıştır ve kadının harcadığı emek ailenin ihtiyaçları olarak tanımlanmıştır (İzgi ve Akdeniz, 2011: 11).

Kadınların işgücüne katılımı Türkiye açısından incelendiğinde Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde başladığı bilinmektedir ve bu durum kadınların emeklerinin karşılığında aldıkları ücretin az olması ve kötü çalışma koşullarıyla karşılık bulmuştur. Günümüzde hizmet sektöründe yoğunluk gösteren kadın istihdamı, Osmanlı döneminde tekstil ve imalat sektöründe şu anki gibi düşük ücretlerle istihdam edilmekteydi. Ayrıca erkeklerin aynı dönemde kötü çalışma koşulları altında çalışması ve çalışma saatlerinin uzunluğuna bakıldığında kadınların ve erkeklerin ücretleri konusunda eşitlik sağlanamamış ve bu durum kadınları dezavantajlı hale getirmişti. Kadın istihdamının Türkiye’de görüldüğü yıllardan bu zamana kadar geçen süreçte bazı gelişmeler yaşanmıştır. Planlı döneme geçilmesiyle birlikte kadının emeği kamuda da ciddi bir şekilde yer edinmeye başlamıştır. Bu geçen süreçte kadın çalışanları korumak için birtakım tedbirler alınmıştır. Kadınların işgücü piyasasında karşılaştıkları zorlukların farkında olan siyasi otorite yeni çıkarılan yasalarla, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan sözleşmelerle toplumda oluşan cinsiyet ayrımcılığının önüne geçmeye çalışmıştır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 112).

Kadınların çalışma hayatına dahil olmaları kronolojik olarak incelendiğinde, ekonomiye katkı sağlamasalar bile eskiden beri neredeyse erkekler kadar tarımsal işlerde çalışmışlardır. Ancak bu durumda aslında bakılması gereken, kadın emeğinin işgücü piyasasına dahil olduğu zamandır ve bu durum 1950’lerden sonra hızlı kentleşmeyle birlikte ortaya çıkmıştır. İç göç ile birlikte kent hayatına uyum sağlama ve aile bireylerindeki zihniyet değişikliklerinin ortaya çıkmasıyla kadınların toplumsal konumu ve çalışma hayatındaki yerleri değişmiştir. Yaşanan bu değişikliklerle kadınlar, kendi konumları hakkında bilinçlenmişlerdir ve hizmet sektörü başta olmak üzere farklı sektörlerde de kendilerine yer bulmuşlardır. Ancak toplumdaki ataerkil düşünce kadınların çalışma hayatına dahil olmalarına sınırlar getirmiştir (Tutar ve Şahin, 2017: 48).

1955-1965 yılları arasında kadınların işgücüne katılma oranlarına bakıldığında, kentleşmeyle birlikte bu oran negatif bir ilişki ortaya koymuştur. Kırdan kente göç ile birlikte, ücretsiz aile işçisi olarak tarım kesiminde yer alan kadınlar, kentlerde işgücü

dışında kalmıştır. Kadınların yetersiz kalan eğitim ve nitelikleri kentteki iktisadi faaliyetlerin dışında kalmalarına neden olmuştur ve bu durum kadınları ev kadınlığına itmiştir. Bu yüzden kırdan kente olan iç göçlerle kadınların işgücüne katılım oranları düşmüştür (Makal, 2001: 122-123).

Kırdan kente yaşanan göçlerle birlikte kadın işgücü daha çok enformel sektörde yoğunluk göstermiştir. Ataerkil toplum anlayışında kadının öncelikli görevinin ev işleri ve annelik olarak görülmesi durumu nedeniyle çalışma hayatına girmek isteyen kadınlar esnek çalışma imkânı veren enformel sektöre yönelmişlerdir (İpekyolu Kalkınma Ajansı, 2011: 3). Ülkemizde 1960 yılı itibariyle yeni bir planlı döneme geçilmiştir. Yaşanılan ekonomik sorunlardan dolayı istihdam ve kadın istihdamı çok fazla önemsenmemiş ve sadece bu konularla ilgili iyi dileklerde bulunulmuştur. Kadın istihdamıyla ilgili ilk ifade 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kullanılmıştır ve kadın istihdamı olanaklarının artırılacağına değinilmiş, kadınların eğitim ve sağlık olanaklarından faydalanacakları ifade edilmiştir (Küçükcalay, 1998: 40).

1970'lerin sonlarında enflasyon ve ödemeler bilançosunda açıklar ortaya çıkmıştır ve bu yüzden ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Bu durum tarıma yapılan karşılıksız yardımların azaltılmasına neden olmuştur. Yapılan bu değişiklikler kadınların işgücüne katılmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımda bulunan kadın işgücü düşerken, sanayi ve hizmet sektöründe de kadın işgücü artmamıştır (Palaz ve Çolak, 2011: 103). Bu nedenle sektörlerde görülen kadın istihdamında artış yaşanmamıştır. İç göçlerin artmasıyla birlikte şehir hayatında kadınların istihdama katılımında 1970 yılı sonrasında artış yaşanmıştır. 1980 yılından sonra ise iş hayatına girmekte istekli olan kadınlar, sanayi sektörünün yetersiz olduğunu görmüştür. Hizmet sektöründe önemli gelişmeler yaşanmasıyla bu sektördeki kadın çalışan oranı artmaya başlamıştır (Ortaç, 2019: 82).

Tablo 2.16. Kurumsal Olmayan Kadın Nüfusunun Dönemlere Göre İşgücü Durumu (1988-1999) (15+ Yaş)

Yıllar	İşgücüne katılma oranı %	İşsizlik oranı %	İstihdam oranı %	Eksik istihdam oranı %
1988	34.3	10.6	30.6	2.2
1989	36.1	9.5	32.7	2.7
1990	34.1	8.5	31.2	1.9

1991	34.1	7.1	31.7	2.4
1992	32.7	7.7	30.2	3.6
1993	26.8	9.3	24.3	3.2
1994	31.3	8.0	28.8	4.2
1995	30.9	7.3	28.7	3.7
1996	30.6	5.9	28.7	3.3
1997	28.8	7.7	26.6	2.4
1998	29.3	6.8	27.3	2.2
1999	30.0	7.6	27.7	3.4

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de 1988-1999 yıllarındaki 15 yaş ve üstü kadın işgücünün durumu tablo 2.16’da verilmiştir. 1988’de kadınların işgücüne katılım oranı %34,3 iken bu oran 1989’da %36,1’e çıkmıştır. Fakat bu oran 1994’e kadar olan süreçte azalarak devam etmiştir. 1994 yılında kadınların işgücüne katılım oranı artış göstererek %31,3 olmuştur. 1999 yılında ise bu oran bir önceki yıla göre artış göstererek %30’a ulaşmıştır. Kadın istihdam oranı 1988’de %30,6, 1989’da %32,7 ve 1999 yılında ise %27,7’dir. 1988 yılında kadın işsizlik oranı %10,6 iken bu oran 1999 yılında %7,6 olmuştur.

1980’li yıllardan günümüze, yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler sonucunda kadınların iş piyasasında sektörel katılımlarında değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklere bakıldığında tarım istihdamında yaşanan küçülme, iç göçler, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi, yaşanan ekonomik krizler, hızlı kentleşme gibi nedenler bu değişimi açıklar niteliktedir. Bu değişimlerin temel nedeni olarak tarımsal istihdam gösterilebilir. Çalışan kadınların tarım sektörüne ait istatistiklerine bakıldığında, TÜİK verilerine göre, 1988 yılında %76,8, 1998 yılında %67,7, 2008 yılında %32 ve 2018 yılında %17 ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla tarım sektöründeki kadın çalışan sayısında sürekli bir düşüş görülmüştür (Mert ve Sefer, 2019).

Küreselleşme ile birlikte üretim esnek bir hal aldığı için işletmeler yarı zamanlı ve geçici işçi daha çok çalıştırmaya başlamışlardır. Bu nedenle hane içi sorumluluğundan dolayı tam zamanlı olarak çalışma hayatına giremeyen kadınların işgücüne katılım oranlarında artış yaşanmıştır. Yapılmış olan araştırmalar sonucunda 1990’lı yıllarda Türkiye’de üç kadından sadece birinin istihdam edildiği ortaya çıkmıştır. 2000’li yıllarda ise Türkiye’de her dört kadından birinin istihdamda yer aldığı görülmektedir. Bu iki sonuç bize kadın istihdamının işgücü piyasasında geri kaldığını

göstermektedir. Çünkü yıllar geçse de kadın istihdamında çok fazla değişiklik görülmemiştir. Kadınların kırsal alanlarda çalışmaları ve kayıt dışı istihdam edilmeleri bu sonuçları destekler niteliktedir (Erdoğan ve Yaşar, 2018: 22-23).

2000’li yıllarda görülen kadınların işgücüne katılım oranlarındaki düşüş eğiliminin diğer nedenlerinden biri de gençlerin öğrenimde geçirdiği sürenin artmasıdır. Üniversitelerde geçmiş yıllara göre okuyan sayısının artması, okullardaki eğitim süresinin artmasıyla birlikte kadınların işgücü piyasalarına girmeleri gecikmiştir. Toplumsal sınırlandırmalar kadınların işgücü piyasalarına girmelerini etkilemiş ve bu durum kadınların çalışma hayatına dahil olmalarında yıllar itibariyle değişiklikler göstermiştir. Bu sebeple kadınların eğitim durumu, sektördeki kadın çalışan dağılımı, yaşı, kayıt dışı istihdam durumları gibi nedenler göz önüne alınarak kadın işgücü analiz edilmelidir (Gündoğdu, 2018).

1988-2007 yılları aralığındaki sektörel kadın istihdamı tarım sektöründe düşüş gösterirken, sanayi ve hizmet sektörlerinde artış göstermektedir. Buna rağmen gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında tarım sektöründe kadın istihdam payı yüksek kalırken, hizmetler ve sanayi sektöründeki kadın istihdamı düşük kalmaktadır. Kırdan kente yaşanan göçlerle birlikte tarım sektöründe azalma görülmesine rağmen, kentlerdeki istihdamı içeren hizmet ve sanayi sektörlerinde istenilen istihdam artışı yaşanmamıştır. Dolayısıyla kentleşmenin ve kente yapılan göçlerin kadın istihdamına olumlu bir etki yaratmadığı yorumu yapılabilir. Ayrıca 1988 yılından 2004 yılına kadar olan süreç içerisinde kadın işgücüne katılım oranının düşmesinin en önemli etkenlerinden biri, kırdan kente yapılan göçlerdir. Çünkü kırsaldaki kadınlar ücretsiz aile işçisi konumundayken bile işgücü ölçümlerinin içine dahil edilirken, kente göçle birlikte ev hanımı olan kadınlar işgücü ölçümlerine dahil edilmemektedirler. Bu nedenle de kentlerde yaşayıp evlerinde ücretsiz ev hanımı olarak çalışan kadınlar da işgücü verilerine dahil edilmelidir (Önder, 2013).

Tablo 2.17. Kurumsal Olmayan Kadın Nüfusunun Yıllara Göre İşgücü Durumu (2000-2013) (15+ Yaş)

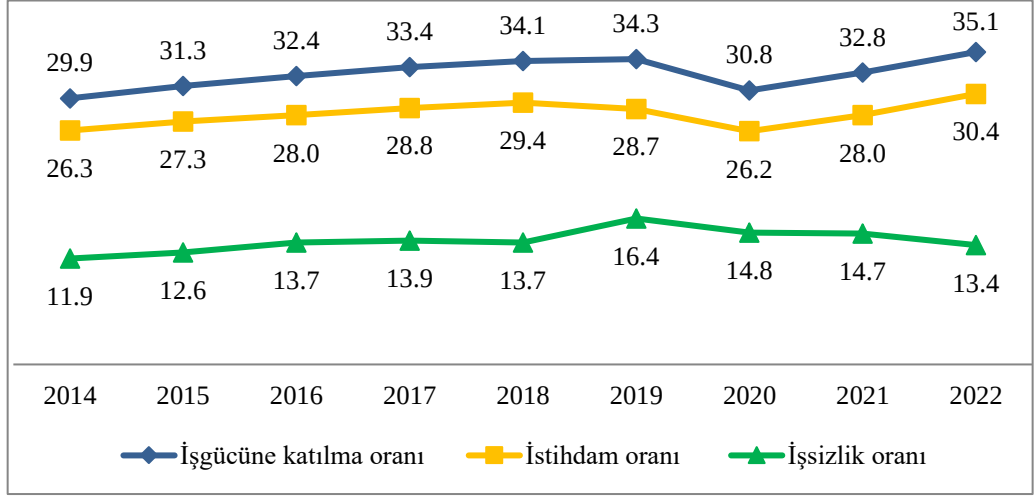
Yıllar	İşgücüne katılma oranı %	İşsizlik oranı %	İstihdam oranı %
2000	26.6	6.3	24.9
2001	27.1	7.5	25.1

2002	27.9	9.4	25.3
2003	26.6	10.1	23.9
2004	23.3	11	20.8
2005	23.3	11.2	20.7
2006	23.6	11.1	21
2007	23.6	11	21
2008	24.5	11.6	21.6
2009	26	14.3	22.3
2010	27.6	13	24
2011	28.8	11.3	25.6
2012	29.5	10.8	26.3
2013	30.8	11.9	27.1

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.17’de 2000-2013 yılları arasındaki 15 yaş ve üstü kadınların işgücü durumu verilmiştir. 2000 yılında %26,6 olan kadın işgücüne katılım oranı 2013 yılında %30,8’e çıkmıştır. 2004’te 2009 yılına kadar kadın işgücüne katılımı ortalama %23,66 oranındadır. Kadın istihdam oranı yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2000 yılında %24,9 olan kadın istihdamı 2013 yılında %27,10’a ulaşmıştır. Kadın işsizlik oranı verileri ise, yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2000 yılında %6,3 olan kadın işsizliği 2013 yılında %11,9’a çıkmıştır. 2007’de %23,6 olan kadın işgücüne katılım oranı 2013 yılına kadar artış göstermiştir ve bu durumun nedeni ise, kadınların çalışma hayatı için ortaya konulan mevzuat çalışmalarıdır (Önder, 2013: 58).

2001 krizinin yaşanmasıyla ortaya çıkan ekonomik daralma ve erkeklerin işlerinden olması durumu kadın istihdam oranında artışa neden olmuştur. Kadın çalışanlar düşük ücretlerle, güvencesiz bir şekilde ve esnek çalışma saatleriyle erkeklere göre daha kolay istihdam edilebildikleri için kriz dönemlerinde kadın istihdamında bu nedenlerle artış görülür. Çünkü bu dönemlerde işlerini kaybeden erkekler yerine ev geçimine katkı sağlamak isteyen kadınlar çalışma hayatına girerler. Dolayısıyla çalışma hayatında kriz dönemlerinde kadınlar erkeklerin ikamesi konumundadır denilebilir. Kriz dönemlerinde bu gibi nedenlerle kadın istihdam oranlarında düşüş yaşanmamıştır (Çetin ve Sevüktekin, 2014). Buna rağmen bazı verilere göre de kriz dönemlerinde ilk vazgeçilen taraf kadın çalışanlardır.

Grafik 2.10. Kadın İşgücü Göstergeleri (2014-2022) (15+ Yaş)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2023.

Grafik 2.10’da 2014-2022 yılları arasındaki 15 yaş ve üzeri kadınların temel işgücü göstergeleri verilmiştir. 2014 yılında %29,9 olan kadın işgücüne katılma oranı yıllar itibariyle artış göstermesine rağmen Covid salgınının etkisiyle birlikte 2019 yılında %34,3 olan oran 2020 yılında %30,8’e gerilemiştir. 2021 yılında %32,8, 2022 yılında ise bu oran %35,10’a yükselmiştir. Kadın istihdam oranı 2014 yılından 2018 yılına kadar artış göstermiştir. 2019 yılında %28,7’ye düşen oran 2020 yılında salgın etkisiyle %26,2’ye düşmüştür. 2022 yılında ise bu oran %30,4’e yükselmiştir. Kadınlarda yıllar içerisinde işgücüne katılma oranının artış göstermesine paralel olarak işsizlik oranı da artış göstermiştir. Fakat 2021 yılında işgücüne katılma oranı %32,8’e çıkmasına rağmen, işsizlik oranı %14,7’ye düşmüştür. 2022 yılında işgücüne katılma oranı %35,10’a yükselirken, işsizlik oranı %13,4’e gerilemiştir.

Salgın döneminde devlet tarafından yapılmış olan düzenlemeler ve uygulamalar nedeniyle kadın işsizliğinde, pandeminin yaşanmasına rağmen, gerileme görülmüştür. Covid sürecinde iş bulma konusunda ümitlerini yitiren kadınlar, iş aramaktan vazgeçtikleri için bu durum salgın dönemindeki işgücü göstergelerine yansımıştır ve kadınlar işsiz sayılmamıştır. Devlet yaşanan pandemide kadın işgücünün olumsuz etkilenmesini engellemek için aktif ve pasif politikalarla destek sağlamıştır (Tatar, 2022).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, İHRACAT VE KADIN İSTİHDAMI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın üçüncü bölümünde dünya ve Türkiye ekonomisindeki doğrudan yabancı yatırımların ve ihracatın kadın istihdamı üzerinde yarattığı etkiler yapılan çalışmalarla desteklenerek incelenecektir ve sonrasında araştırma modeli, yöntemi ele alınarak konuyla ilgili ekonometrik analiz yapılacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların inceleneceği bu bölümde Türkiye ve dünya ülkeleri için yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Literatür taraması yapıldığında doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve kadın istihdamı arasındaki ilişkiye dair çok fazla çalışma bulunamadığı için ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve istihdam arasındaki ilişkiye dair çalışmalarda incelenmiştir.

Ghiara (1999), Meksika’da 1987’den 1993’e kadar 16-64 yaş aralığındaki ücretli çalışanlar üzerinde üç aylık anketler yaparak ticari serbestleşmenin kadın çalışanların ücretlerine yansımada durumunu ve kadın istihdamındaki değişimi analiz etmiştir. Ticari serbestleşmeyle birlikte hizmet sektöründe çalışan vasıflı kadınlar için istihdam artışı yaşanırken düşük vasıflı kadınların istihdam ve ücretlerinde artış görülmemiştir.

Leichenko (2000), 1980-1991 yıllarında ihracat ile devletin ekonomik performansı arasındaki ilişkiyi incelemek için iki farklı Vektör otoregresyon (VAR) modeli kullanmıştır. Çalışma sonucunda ihracattaki artışın istihdamı azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Kucera (2001), faktör içerik analizi yöntemi kullanarak 1970 yılından 1990 yılına kadar olan süreçte Almanya ve Japonya ülkelerinde dış ticaretin imalat sektöründeki kadın ve erkek istihdamı üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonucuna göre, Japonya’daki dış ticaret artışları imalat sektöründeki kadın çalışanları erkek çalışanlara kıyasla daha olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Almanya’da ise bu durum kadın ve erkek çalışanlar arasında eşit bir etki göstermiştir.

Braunstein (2006), doğrudan yabancı yatırımlar ve çalışma hayatında karşılaşılan cinsiyet eşitsizlikleri arasındaki ilişkiyi yorumlamış ve bunu yaparken de konuyla ilgili literatür özetini sunmuştur. Araştırma sonucunda, emeğin yoğun bir şekilde kullanıldığı ihracata dayalı sektörlerde yapılan yabancı yatırımların kadın istihdamı açısından önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Tam olarak sanayileşmemiş ülkelerde ise, sanayi düzeyi yükseldikçe kadın istihdamı ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki azalmaktadır. Ülkelerin sanayileşme düzeyleri yükseldikçe rekabet ortamı arttığı için firmalar maliyetlerini azaltma yoluna giderler ve vasıfsız olarak görülen kadınları işten çıkarırlar. Buna rağmen vasıflı eleman gücü olarak görülen erkekleri kadın çalışanların yerine tercih etmektedirler.

Pradhan (2006), Hindistan ekonomisindeki yaklaşık 4000 imalat işletmesinin verilerinden yararlanarak doğrudan yabancı yatırımlar, teknoloji ve ticaretin istihdam üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemiyle incelemiştir. Anali sonucunda doğrudan yabancı yatırımlarla kadın istihdamı arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur. İhracat ve kadın istihdamı arasındaki ilişkinin ise anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Siegmann (2006), Endonezya kırsalındaki pazarları nicel ve nitel verileri birbirlerinden ayırarak ve elde edilen analiz sonuçlarının birbirleri arasındaki ilişkiyi incelemek adına üçgenleme yöntemini kullanarak doğrudan yabancı yatırımların kadın ve erkek olmak üzere cinsiyetlere dayalı işgücü üzerindeki etkisini araştırmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişi tarım sektöründeki kadın istihdamını olumlu yönde etkilerken otelcilğin bulunduğu hizmetler sektörü, imalat ve ticaret gibi sektörleri olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Braunstein ve Brenner (2007), Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımların cinsiyetler açısından ücretlere etkisini 11 il bazında 1995 ve 2002 yılları verilerini ayrı ayrı kullanarak incelemiştir. Anket üzerinden yapılan analiz için hanehalkı gelir ve tüketim harcama verilerinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda 1995 yılındaki doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde kadınlar erkeklere göre daha fazla ücret artışı yaşarken 2002 yılında ise erkekler ücret artışında avantajlı duruma geçmiştir. Ücretlerdeki bu farklılıkların nedeni olarak, kadınların erkeklere göre düşük vasıflı ve ihracata dayalı üretim yapan sektörlerde çalışması, erkeklerin ise yurt içindeki sektörlerde üretkenliğin yüksek olmasını gerektiren işlerde istihdam edilmeleri

gösterilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde sektörlerin cinsiyete göre birbirinden ayrılması demek ücret eşitsizliklerinin devam edeceğini göstermektedir yorumu yapılabilir.

Aktar, Demirci ve Öztürk (2009), Türkiye ekonomisinde 2000:1-2007:4 dönemlerini kapsayan veriler aracılığıyla doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Çalışmada VAR modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda istihdamın doğrudan yabancı yatırımlardan etkilenmediği bulunmuştur.

Vergil ve Ayas (2009), 1992-2006 yıllarında Türkiye'deki dört sektör üzerinde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada panel veri analizi ve tahmin yöntemleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı olumsuz etkilemektedir.

Polat ve Uslu (2010) çalışmasında imalat sanayinde yapılan ihracat ve ithalatın istihdam üzerindeki etkisini Türkiye özelinde incelemiştir. Üçer aylık alınan imalat sanayi verilerinin kullanıldığı çalışmada 1988:1-2007:3 dönemleri ARDL testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre kısa dönemde ihracat ve ithalattaki artış istihdamı artırmaktadır ve aralarındaki ilişki anlamlıdır. Buna rağmen uzun dönemde ihracat ve ithalat istihdam üzerinde anlamlı bir etki göstermemektedir.

Zaki (2011), Mısır'da ticaret, cinsiyet ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemek için iki model kullanmıştır. Birinci modelde 1960-2009 yıllarında ihracatın istihdam üzerindeki makroekonomik etkisini zaman serisi kullanarak incelemiştir. İkinci modelde ise ticaretin ücretler üzerindeki etkisini görmek için Probit modeli kullanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ihracatın istihdam üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. İhracat çalışan erkeklerin ücretlerini etkilerken, kadınların istihdam edilebilme olasılığını artırmaktadır.

Polat ve Uslu (2011), Türkiye'de 1992-2001 yıllarında ihracat ve ithalatın imalat sanayiindeki istihdama etkisini dinamik panel veri analizi aracılığıyla araştırmışlardır. Analizde 95 imalat sanayiinden elde edilen yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda ithalat ve ihracatın imalat sanayiindeki istihdam üzerinde analize dahil edilen veriler ve yıl aralığında önemli bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Saray (2011), 1970-2009 yıllarında Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi ARDL testi aracılığıyla incelemiştir. Analiz sonucunda

doğrudan yabancı yatırımların işsizliği azaltmadığı ve istihdamla aralarındaki ilişkinin uzun dönemli ve anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Cooray, Gaddis ve Wacker (2012), küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan doğrudan yabancı yatırım ve ticaretin kadınların işgücüne katılım oranlarına etkisini araştırırken 1980-2005 yılları verilerini kullanmışlardır. Analize dahil edilen 80 gelişmekte olan ülke sonucunda küreselleşmeyle gelişen doğrudan yabancı yatırımların ve ticaretin kadınların çalışma hayatına girmelerinde negatif bir etkisi olduğu görülmüştür. Buna rağmen sanayi sektörünün yüksek boyutta olduğu ülke ekonomilerinde kadınların işgücüne katılımı daha olumlu sonuçlar vermektedir.

Yaylı ve Değer (2012), 1991-2008 dönemleri için gelişmekte olan 27 ülkede doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Dinamik panel veri analizi kullanılarak incelenen bu ilişki sonucuna göre ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların kısa dönemde istihdamı belirlemede etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Sandalcılar (2012), Türkiye’de 1980-2011 dönemlerinde doğrudan yabancı yatırım girişleri ve istihdam arasındaki ilişkiyi zaman serisi analiziyle incelemiştir. Analize göre, doğrudan yabancı yatırımlar istihdama etki etmemektedir sonucuna ulaşılmıştır.

Polat ve Uslu (2012), Türkiye’de 1994-2010 yıllarında panel veri analizi kullanarak ihracat ve ithalatın işgücü üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Analizde imalat sanayisinden seçilmiş olan 17 sektöre ait üçer aylık veriler kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre hem ihracat hem de ithalatın işgücü üzerindeki etkisi pozitif yöndedir.

Sandalcılar ve Noyan Yalman (2012), Türkiye’de dış ticaretteki serbestleşme ve işgücü piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisini 1980-2010 yıllarına ait verilerle incelemiştir. Johansen testi ile analize konu olan değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiye bakılmıştır. Daha sonra ise, Granger ve Hsiao nedensellik testleri yapılmıştır. Dışa açıklık oranı ve istihdam arasındaki durum incelendiğinde uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır. Yapılan nedensellik analizlerine göre ise, dışa açıklık oranı yükseldikçe istihdamlaşma oranında düşüşler ortaya çıkmaktadır.

Göçer, Mercan ve Peker (2013), Türkiye’de 2000Q1-2011:Q1 dönemlerinde işsizlik üzerinde ihracatın ve doğrudan yabancı yatırımların etkisi nedir sorusuna cevap aramışlardır. Analizde ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik arasındaki ilişki sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir ve üç farklı model kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, uzun dönemde her iki değişken de işsizliği azaltmaktadır ve ihracatın etkisi doğrudan yabancı yatırımların etkisine göre daha yüksek düzeydedir.

Üçler, Kızılkaya ve Bulut (2013), 1989-2011 yıllarında Q1 dönemlerini içeren verileri kullanarak yaptıkları analizde Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada ARDL eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde olumlu bir ilişki yoktur ve dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı etkilememektedir.

Chen ve Chen (2014), 2006-2009 yıllarında dinamik panel veri modelini kullanarak ihracatın cinsiyet açısından istihdama olan etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Çin sanayisindeki işletmelerin veri tabanlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, ihracatın toplam istihdam üzerindeki etkisi pozitifken, ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkisinin negatif olduğu tespit edilmiştir.

Göçer ve Peker (2014), 1980-2011 dönemlerindeki verileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımların Türkiye, Çin, Hindistan’da istihdam üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. İki değişken arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda uzun dönemde Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişi sonucu istihdam azalırken, Çin ve Hindistan’da tam tersi bir durum vardır ve doğrudan yabancı yatırımlar bu ülkelerde istihdamı artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlardaki %10’luk bir artış Türkiye’deki istihdamı %0,3 azaltmaktadır. Buna rağmen Hindistan ve Çin’deki doğrudan yabancı yatırımlardaki %10’luk bir artış istihdamı sırasıyla %0,3 ve %0,2 oranlarında olumlu yönde etkilemektedir.

Altay ve Yılmaz (2016), Türkiye’de 2005M01-2015M09 aylık verileri kullanarak ihracat ve istihdam ilişkisini araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda ihracat istihdamı pozitif olarak etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de incelenen dönem aralığında ihracat artışları istihdam artışlarına neden olmaktadır.

Koçbulut ve Barış (2016) tarafından 1987-2014 verileri seçilerek Avrupa Birliği'nde olan 11 ülke için panel veri analizi ölçümü yapılmıştır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonucunda uzun dönemde bağımsız değişken olan ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar, bağımlı değişken olan kadın istihdamını pozitif etkilemektedir. İhracat ve doğrudan yabancı yatırımlarda ortaya çıkan 1 birimlik artış sonucunda kadın istihdamı sırasıyla 0,01 ve 0,004 düzeyinde artış göstermektedir. Dolayısıyla kadın istihdamının artması için seçilen ülkeler bazında ihracat daha güçlü bir etkiye sahiptir.

Doğan ve Can (2016), 1970-2011 yılları verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde incelemiştir. Analizde ARDL testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan ampirik bulgular, doğrudan yabancı yatırımların istihdamı negatif yönde etkilediğini yani istihdamı azalttığını göstermektedir.

Şahin (2016), doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisini araştırmak için ortaya koyduğu çalışmada, 1992-2013 yıllarını kapsayan bazı SADC ülkelerinin verilerinden yararlanarak panel veri analiz yöntemini uygulamıştır. Analiz sonucunda bulunan ampirik bulgulara göre, doğrudan yabancı yatırımlar işsizliği azaltmaktadır ve bu sonuca bağlı olarak doğrudan yabancı yatırımlar arttıkça SADC ülkelerinin istihdam seviyeleri artmaktadır.

Dalgıç, Fazlıoğlu ve Varol İyidoğan (2016), Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım girişlerinin kadınların en çok çalışmakta oldukları hizmet sektörüne yoğunlaşması kadın istihdamı üzerinde nasıl bir etki yaratır sorusuna cevap aramaktadır. Çalışmada 2003'ten 2012'ye kadar olan dönemde hizmet sektörü firmalarından elde edilen verilerden yararlanılmıştır ve iki farklı teknik kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar kadın istihdamını olumlu etkilerken özellikle yatırımların hizmetler sektörüne yapılması kadın istihdamı açısından daha iyi sonuçlar yaratmaktadır.

Çolak ve Kara (2017) tarafından Türkiye özelinde 1999:Q1-2017:Q1 aralığındaki veriler kullanılarak istihdamı etkileyeceği düşünülen makroekonomik değişkenler VAR modeli ile incelenmiştir. Analiz sonucuna göre doğrudan yabancı

yatırımlarda ortaya çıkan şokla birlikte istihdam negatif yönde etkilenmektedir ve bu etki kısa dönemde sona ermektedir. Ayrıca bu iki değişken arasında nedensellik ilişkisi yoktur sonucuna ulaşılmıştır.

Tekin ve Aktakas (2017) tarafından 2004-2012 yıllarında Türkiye’deki 10 farklı sektör üzerinde dinamik panel veri analizinin uygulandığı bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamını ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Farklı sektörler bazında yapılan analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı yatırımlar kadın istihdamını negatif yönde etkilemektedir.

Demirtaş ve Yayla (2017), 1995-2012 yılları arasında 29 OECD ülkesi ve gelişmekte olan 84 ülke olmak üzere toplam 113 ülkeyi dahil ederek küreselleşmenin kadın istihdamını nasıl etkilediğini panel veri analiziyle iki model oluşturarak incelemiştir. Yapılan analiz sonucunda OECD ülkelerinde ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar gibi küreselleşmeyi içeren değişkenlerin kadın istihdamını artırdığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın kadın istihdamını pozitif yönde etkileyerek artırdığını göstermektedir. Buna rağmen ihracatın kadın istihdamı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Turan Koyuncu (2017), Türkiye ekonomisinde 1990-2015 dönemi için doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar istihdam yaratmamaktadır ve bu nedenle aralarında nedensellik ilişkisi yoktur.

Missios (2018), 2000-2015 yılları arasındaki doğrudan yabancı yatırım girişlerini sektörler bazında inceleyerek kadın istihdamı üzerindeki etkisini gelişmiş, gelişmekte olan ülkeler çerçevesinde araştırmıştır. 69 ülkeyi dahil ettiği bu analizde, panel veri analizini kullanarak sabit etkiler modelini uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerindeki etkisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlar hizmet sektöründeki kadın istihdamını artırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde ise doğrudan yabancı yatırımlar, tarım sektöründe çalışan kadınlar için küçük miktar dahi olsa olumsuz bir sonuç ortaya koymaktadır.

Lee ve Shin (2019), gelişmekte olan 32 ülkeyi dahil ettikleri çalışmalarında, 2007 yılındaki Pew Global Attitudes Project verilerini kullanarak anket yöntemi uygulamışlardır. Çalışmada sektör farklılıkları dikkate alınmamıştır. Ampirik bulgulara göre, kadınlar erkeklere göre doğrudan yabancı yatırımları daha çok desteklemektedir ve bunun nedeni doğrudan yabancı yatırımlar hangi sektörlerde daha yoğun görülüyorsa orada kadın istihdamının daha çok olmasından kaynaklanmaktadır.

Mike ve Karlılar (2020), gelişme sürecinde olan seçilmiş 16 Asya ülkesine ait 1990-2017 yılları verilerden yararlanarak ekonomik küreselleşmenin panel veri analizi aracılığıyla kadın işgücüne etkisini araştırmıştır. Bağımlı değişken olan kadın işgücüne katılım oranı ve bağımsız değişkenler olarak seçilen doğrudan yabancı yatırımlar ve dışa açıklık oranı ile aralarında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca dışa açıklık oranı ve doğrudan yabancı yatırımlar ve bağımlı değişken olan kadın işgücüne katılım oranı arasında sırasıyla istatistiksel olarak anlamlı ve anlamsız ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demirtaş, Yıldırım ve Yıldırım (2021), Türkiye'deki sanayileşmenin kadın istihdamı üzerindeki etkisini inceledikleri bu çalışmada ARDL sınır testi uygulamışlardır. Veri olarak 1988-2018 yıllarının dahil edildiği analiz sonucunda, ihracat artışının ve Türkiye'nin sanayileşme hacmindeki büyümenin kadın istihdamını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir ve bu durum uzun dönemde gerçekleşmektedir.

Aksöz Yılmaz (2021), 2001-2019 yıllarında 28 OECD ülkesi için ihracat ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre, araştırmaya dahil edilen ülkelerdeki ihracat büyümesinin istihdam büyümesine katkısı negatif bulunmuştur.

Ballı ve Aydın (2022) tarafından 2006:Q1-2021:Q2 dönemindeki veriler kullanılarak Türkiye ekonomisi özelinde incelenen bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi ARDL testi yardımıyla araştırılmıştır. İstihdam ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için ise Toda-Yamamoto analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde

doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı pozitif yönde etkilemektedir. Kısa dönemde ise doğrudan yabancı yatırımlar istihdamı etkilemezler. Nedensellik durumuna bakıldığında ise, doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arasında çift yönlü olarak nedensellik ilişkisi olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Uğur ve Çetin (2022), 1992-2019 yıllarına ait verileri kullanarak panel eşbütünleşme yöntemiyle G-20 üyesi ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların istihdamı ne yönde etkilediğini incelemişlerdir. Analiz yapılırken G-20 ülkelerinden sadece 15'inin verilerine ulaşılmıştır ve analiz sonucunda ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımların istihdamı olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

2. VERİ SETİ VE MODEL

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 2006Q1-2022Q4 dönemi için ihracat, doğrudan yabancı yatırımların ve gayrisafi yurt içi hasılanın kadın istihdamına etkisi araştırılmaktadır. Çalışmada kullanılan ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve gayrisafi yurt içi hasıla TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) çeyrek yıllık veriler olarak elde edilmiştir. Kadın istihdamı değişkeni ise Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) mevsimsel etkiden arındırılmış şekilde çeyrek yıllık veriler olarak elde edilmiştir. Kadın istihdamı değişkeninin bir önceki döneme göre değişim oranı hesaplanmıştır. İhracat değişkeni Amerikan doları cinsinden elde edildiği için dolar kuru aracılığıyla Türk Lirası'na dönüştürülmüştür ve GSYİH'ya oranının yüzdelik hali hesaplanmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni net yükümlülük oluşumu şeklinde Amerikan doları cinsinden elde edildiği için dolar kuru aracılığıyla Türk Lirası'na dönüştürülmüştür ve GSYİH'ya oranının yüzdelik hali hesaplanmıştır. Gayrisafi yurt içi hasıla değişkeni Türk Lirası cinsinden elde edilmiştir ve bir önceki döneme göre değişim oranı hesaplanmıştır.

İhracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve gayrisafi yurt içi hasıla serileri STL Decomposition yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Tablo 3.1'de değişkenlere ait bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
KIST	Kadın istihdamı	TÜİK
IHR	İhracat	TCMB EVDS
DYY	Doğrudan yabancı yatırımlar	TCMB EVDS
GSYİH	Gayrisafi yurt içi hasıla	TCMB EVDS

Çalışmada oluşturulan modelde kadın istihdamı bağımlı değişken, ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve gayrisafi yurt içi hasıla bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Gayrisafi yurt içi hasıla kontrol değişkendir. Model denklemi 3.1’de verilmiştir.

$$KIST = \alpha_0 + \alpha_1 IHR + \alpha_2 DYY + \alpha_3 GSYIH + u_t \quad (3.1)$$

Türkiye özelinde yapılan bu çalışmada kadın istihdamı ile ihracat, doğrudan yabancı yatırım ve gayrisafi yurt içi hasıla ilişkisi incelenmektedir. Dolayısıyla bu ilişkinin tahmini için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) kullanılmıştır ve değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Denklem 3.2’de değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmin edilmesi için oluşturulan model yer almaktadır.

$$KIST_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 KIST_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_2 IHR_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_3 DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^s \beta_4 GSYIH_{t-i} + e_t \quad (3.2)$$

Denklem 3.3’te değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin tahmin edilmesi için oluşturulan hata düzeltme modeli verilmiştir.

$$\Delta KIST_t = \beta_0 + \beta_1 e_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_2 \Delta KIST_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_3 \Delta IHR_{t-i} + \sum_{i=0}^r \beta_4 \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^s \beta_5 \Delta GSYIH_{t-i} + u_t \quad (3.3)$$

3. EKONOMETRİK ANALİZ YÖNTEMLERİ

Günlük, haftalık, aylık, üç aylık (çeyrek zaman) ya da yıllık olarak zaman içerisinde oluşan verilerin toplanmasına zaman serisi denir. Zaman serisi analizini uygulayabilmek için kullanılacak olan serinin durağan olması gerekmektedir ve bu nedenle durağanlık önemli bir kavramdır. Bir serinin durağan olabilmesi için, trendin (doğrusal artış, çıkış veya durağanlık) bulunmaması ve mevsimsel dalgalanmaların ortadan kalkması gerektiği gibi varyansta da değişme olmamalıdır. Ekonometrik zaman

serilerine bakıldığında çoğu durağan değildir. Bu nedenle seriler dönüştürülerek durağanlaştırılır (Akgül, 1994: 52-53).

3.1. Durağanlık Analizi

İktisat teorisine göre, ekonomideki piyasalar kısa dönemde dengesizliklerle karşılaşabileceği gibi bu durum uzun dönemde dengeye gelir ve bireylerde bu durumu tahmin etmektedirler. Bu yüzden de gerçekleştirecekleri faaliyetleri için gelecekte yaşanabilecek dışsal şoklara karşı rasyonel tahminlerde bulunurlar. İktisat teorisi tarafından ortaya konulmuş denge üzerine kurulan ekonometrik modeller de değişkenlerin birbirleriyle anlamlı ilişkiler içerisinde olması gerekmektedir ve bu nedenle de serilerin durağan durumda olabilmesi için yaşanan şoklardan arındırılması gerekir. Ekonometrik serilerde meydana gelen şoklarda trend ve mevsimsel dalgalanma durumu yaşanmaktadır. Bu duruma göre durağan olmayan seriler trend ve mevsimsellik içermektedir denilebilir. Fakat aritmetik ortalaması ve varyansında meydana gelen bir değişiklik yoksa veya mevsimsellikten arındırılmışsa seriler durağandır (Yurdakul, 2000: 21-22). Dolayısıyla ekonomik seriler için birim kök testleri yapılarak durağanlık durumları analiz edilir.

3.2. Birim Kök Testleri

Ekonomik zaman serileri için birim kökün var olup olmadığını test etmek amacıyla Dickey ve Fuller (1979, 1981), Phillips (1987), Phillips ve Perron (1988) tarafından çeşitli birim kök test istatistikleri öne sunulmuştur. Ayrıca birim kök testleri, eşbütünleşme testlerinin temelini oluşturulmasını sağlar. Yani ekonomik zaman serileri arasındaki denge ilişkisi ya da uzun dönemli ilişki durumu birim kök testleri sayesinde araştırılmaktadır. Bu testler yapılırken birim kökün sıfır hipotezini kabul etmeme gücü (eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı durum) önemli bir husustur (Pierse ve Snell, 1995: 334).

3.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Testi ve Phillips ve Perron (PP) Testi

ADF ve PP testlerinin test istatistikleri McKinnon'a ait %1, %5 ve %10 olan kritik değerlerinden büyük olursa H_0 hipotezi kabul edilmez ve serinin durağan olduğu kabul edilir. Test istatistiği kritik değerlerden küçük olduğu durumda ise, H_0 hipotezi kabul edilir yani seri durağan değildir (Işık, 2014: 81).

Sıfır Hipotezi: $H_0: \alpha_1 = 0$ (Birim kök içermektedir, seri durağan değildir.)

Alternatif Hipotez: $H_1: \alpha_1 < 0$ (Birim kök içermez, seri durağandır.)

Dickey-Fuller testinde hata teriminin (u) korelasyonsuz olduğu varsayılmıştır. Fakat hata teriminin korelasyon içerdiği durumlar için Dickey-Fuller, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testini ortaya koymuştur. Bu test Dickey-Fuller testinin geliştirilmiş halidir (Gujarati, 2004: 817). Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) denkleminde, otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için oluşturulan denklemin sağına denkleme koyulan bağımlı değişkene en uygun olan gecikme eklenir. ADF testine ait modeller şu şekilde gösterilir:

$$\Delta X_t = \alpha_1 X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (3.4)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (3.5)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_{t-1} + \alpha_2 \text{Trend} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta X_{t-i} + u_t \quad (3.6)$$

Yukarıdaki modellerde sırasıyla sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli modeller verilmiştir. X_t ; t döneminde ele alınan zaman serisini, p; denkleme ilave edilen gecikme uzunluğunu, Δ ; serinin (birinci farkı) devresel farkını, α ve β ; katsayıları, Trend; trend değişkenini ve u_t hata terimini ifade etmektedir (Eyüboğlu ve Abdioğlu, 2019: 237). 3.5 ve 3.6 numaralı tahmin edilen denklemlerde serinin durağanlık durumunu öğrenmek için α_1 parametresi kullanılır. $\alpha_1 = 0$ olan sıfır hipotezinin kabul edilmediği düzeyde konusu geçen seri durağandır (Ceylan, 2018: 59).

Phillips ve Perron (PP) testi, modelde kullanılan hata terimlerinin daha esnek yapıda yani zayıf bağımlı ve heterojen olduğunu kabul etmektedir. ADF testinde otokorelasyon sorunu olması durumunda bağımlı değişkenin gecikmeleri kurulan denkleme açıklayıcı değişken olarak eklenirken PP testinde eklenmemektedir. Bu yüzden α_1 'e ait t istatistiği için 1987 yılında ortaya çıkan Newey-West tahmincisi kullanılmaktadır. PP testine ait modeller şu şekilde gösterilir:

$$\Delta X_t = \alpha_1 X_{t-1} + u_t \quad (3.7)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_{t-1} + u_t \quad (3.8)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_{t-1} + \alpha_2 \text{Trend} + u_t \quad (3.9)$$

Yukarıdaki modellerde sırasıyla sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli modeller verilmiştir. Birim kök testlerinde Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) serilerin durağan ya da durağan olmadıklarını belirlemek için MacKinnon (1996) ait tablo değerleri, α_1 katsayısına ait t-istatistikleriyle karşılaştırılır (Eyüboğlu ve Abdioğlu, 2019: 237).

3.3. Eşbütünleşme Analizi: ARDL (AutoRegressive Distributed Lag) Sınır Testi Yaklaşımı

Eşbütünleşme analizinde kullanılan yöntemler; Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) testleri kullanılırken modeldeki değişkenler birbirlerinden farklı derecede bütünleşik olmaması gerekmektedir. ARDL eşbütünleşme analizinde ise, Pesaran, Yongcheol ve Smith (2001) aracılığıyla ortaya çıkmış olan sınır testi yaklaşımı sayesinde bu duruma çözüm bulunmuştur. ARDL sınır testi diğer eşbütünleşme testlerine göre, serilerin farklı derecelerde durağan olmalarında sorun bulunmamaktadır. Ancak seriler I (2) (ikinci derecede durağan) olmamak kaydıyla I (0) (düzeyde) ve I (1) (birinci) derecelerde durağan olabilirler. Ayrıca ARDL sınır testinde örneklem küçük ve sınırlı olsa bile geçerli tahmin sonuçları elde edilebilmektedir (Bayır, 2019: 249). ARDL testi Engle-Granger testine kıyasla daha iyi istatistiksel sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedeni ise ARDL testi yapılırken Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (Unrestricted Error Correction Model-UECM) kullanılmasıdır (Narayan ve Smyth, 2005: 103).

Narayan ve Smyth (2006) tarafından ARDL sınır testini uygularken üç safhalı bir yaklaşım izlemiştir. İlk safhada, analizdeki değişkenlerin arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını tespit etmektir. İkinci ve üçüncü safhada ise, eğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki varsa (eşbütünleşme ilişkisi varsa) uzun ve kısa dönemdeki esneklikleri test edilmektedir (Narayan ve Smyth, 2006: 337).

İlk safhada, ARDL analizindeki eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymak için sınır testi uygulanmaktadır. Yapılan bu sınır testi aracılığıyla kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) tahmin edilmektedir. UECM aşağıda bulunan denklem şeklinde gösterilir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_2 \Delta X_{t-i} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.10)$$

3.10 olarak gösterilen denklemde m , optimum gecikme uzunluğunu, t , trend değişkenini, β_0 , sabit terimi, ΔY_t 'nin gecikmeli değerleriyle ΔX_t 'nin cari değerini ve gecikmeli değerlerini gösteren sırasıyla β_1 - β_2 katsayıları kısa dönem dinamiklerini yansıtmaktadır. β_3 - β_4 katsayıları ise uzun dönem katsayılarını ifade ederken Δ modelde bulunan değişkenlerin birinci farklarını göstermektedir. ε_t ise hata terimini ifade eder (Keskin, 2008: 225).

Oluşturulan tahminin istikrar koşulunu oluşturabilmesi öncelikle modelde yer alan optimum gecikme uzunluğunun (m) bilgi kriterleri yardımıyla bulunması gerekmektedir. Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi bilgi ölçütleriyle gecikme sayısı belirlenmektedir. Gecikme sayısı belirlenirken yararlanılan bilgi ölçütlerinde otokorelasyon problemi yaratmayan en küçük kritik değer bulunur. Eğer en küçük değerde otokorelasyon sorunu ortaya çıkıyorsa bu işlem otokorelasyon sorunu giderilene kadar bir küçük değer alınarak devam edilir (Özdamar, 2015: 85; Karagöl, Erbaykal ve Ertuğrul, 2007: 76). Uygun gecikme uzunluğuna karar verildikten sonra bağımlı ve bağımsız değişkenlerin arasındaki eşbütünleşme ilişkisine bakılır. Bu doğrultuda konusu geçen değişkenlerin (uzun dönem katsayılarının) düzey değerlerinin dönem gecikmelerine bakılarak test edilir.

$H_0: \beta_3 = \beta_4 = 0$; Eşbütünleşme ilişkisi yoktur. (Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.)

$H_1: \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$; Eşbütünleşme ilişkisi vardır. (Değişkenler arasından uzun dönemli bir ilişki vardır.)

Yukarıdaki durumdan yola çıkarak H_0 hipotezinin reddedilmesi yani H_1 hipotezinin kabul edilmesi demek, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ifade eder. Bu hipotez H_0 F istatistiği aracılığıyla sınanmaktadır. Standart F istatistiği, ARDL modelindeki bir değişkenin I (2) olması, modele dahil edilen değişken sayısı, modelin trende ya da sabit terime sahip olup olmaması, örneklem sayısı gibi durumlarda standart dağılımından çıkmaktadır. Dolayısıyla bu yüzden Pesaran vd. (2001) ve Narayan (2005)'dan kritik değerlere ulaşılır. I (0) ve I (1) kritik değerine sahip olan değişkenler için; hesaplanan F istatistiği üst kritik değerlerden büyükse, H_0 hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez olan H_1 hipotezi kabul edilirken, hesaplanan F istatistiği alt kritik değerlerden küçükse, H_0 hipotezi kabul edilir ve bu durumda

alternatif hipotez olan H_1 hipotezi reddedilmektedir. Eğer F istatistiği üst ve alt kritik değerlerinin arasında ise, değişkenlerin eşbütünleşmeleri hakkında yorum yapılamaz ve diğer eşbütünleşme yöntemleri yapılabilir (Eriçok ve Yılancı, 2013: 95-96). Eğer değişkenler arasında eşbütünleşme yani uzun dönemli bir ilişkinin varlığı söz konusuysa sırasıyla değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiye bakılır.

İkinci safhada, modele dahil olan değişkenlerin uzun dönemli ilişkisine bakılır. Bu amaçla kurulan ARDL modeli aşağıdaki denklemdeki gibi tahmin edilmektedir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_2 X_{t-i} + e_t \quad (3.11)$$

3.11 ile gösterilen ARDL modeli denkleminde p ve q, değişkenler için en uygun olan gecikme uzunluğudur. Bu gecikme uzunlukları yukarıda adı geçen bilgi kriterleri (Akaike, Schwarz gibi) aracılığıyla belirlenmektedir. Sonuç olarak ARDL (p, q) modelinin tahmini yapılarak uzun dönem katsayıları bulunur.⁴ Uzun dönem katsayıları bulunurken $(m+1)^{k5}$ olacak şekilde model belirlenir. Hesaplanarak elde edilen katsayıların istatistiki anlamlılık düzeylerine göre uzun dönem ilişkinin varlığı ya da yokluğu tahmin edilir. Üçüncü safhada ise, modele dahil olan değişkenlerin birbirleriyle kısa dönemli ilişkisi incelenir. Bu durum hata düzeltme modeli aracılığıyla incelenir. ARDL yöntemine ait olan hata düzeltme modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 e_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_2 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_3 \Delta X_{t-i} + u_t \quad (3.12)$$

3.12 no.lu ARDL hata düzeltme modelinde e_{t-1} uzun dönem denklemindeki e_t olarak adlandırılan hata teriminin bir dönem gecikmeli halidir ve hata düzeltme terimi olarak ifade edilir. Hata düzeltme terimi (e_{t-1}) katsayısı için aşağıdaki durumlara bakılır.

Hata düzeltme teriminin $-1 < e_{t-1} < 0$ aralığında bulunması ve istatistiksel olarak anlamlı olması ARDL modeline dahil olan değişkenler arasında uzun dönemde ortaya çıkabilecek bir sapmanın ne zaman tekrar dengeye geleceğini göstermesi açısından önemlidir (Keskin, 2008: 228-229).

¹ Gecikmeli bağımlı değişken katsayıları 1'den çıkarılır ve bağımsız değişkenlerin katsayılarına bölünür.

² m: en yüksek gecikme uzunluğu, k: modeldeki tüm değişkenlerin sayısını ifade etmektedir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ SONUÇLARI

Bu bölümde, öncelikle analize dahil edilen ilgili değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla birim kök testleri uygulanacaktır. Sonrasında durağanlık düzeyleri belirlenen değişkenlerin aralarındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla (Model 1) ARDL sınır testi uygulanacaktır.

4.1. Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Ekonometrik zaman serileri analizinde sonuçların güvenli ve anlamlı olması için değişkenlerin durağanlıklarına bakmak önemlidir. Dolayısıyla serilerin durağanlık koşullarının incelenmesi gerekmektedir ve bu yüzden de öncelikle birim kök testi yapılmalıdır. ARDL testi uygulanacağından dolayı da değişkenlerin durağanlık düzeylerinin I (0) ya da I (1) düzeyinde olması ve I (2) düzeyinde olmaması gerekmektedir. Bu çalışmada durağanlık analizi kapsamında Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 3.2’de ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.2. Genişletilmiş Dickey – Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testlerinin Sonuçları

	ADF				PP			
Düzyey Test İstatistiği	Sabitsiz + Trendsiz	Sabit	Sabit + Trend	Karar	Sabitsiz + Trendsiz	Sabit	Sabit + Trend	Karar
KIST	-3.6389* (1) [0.0004]	-7.5320* (0) [0.0000]	-7.4992* (0) [0.0000]	I (0)	-6.1051* (3) [0.0000]	-7.5320* (0) [0.0000]	-7.4992* (0) [0.0000]	I (0)
IHR	0.5041 (0) [0.8219]	-1.5075 (0) [0.5238]	-2.7902 (0) [0.2060]	-	0.8191 (5) [0.8864]	-1.4220 (1) [0.5665]	-2.7902 (0) [0.2060]	-
DYY	-1.5809 (2) [0.1065]	-5.4053* (0) [0.0000]	-6.5729* (0) [0.0000]	-	-1.9943** (5) [0.0449]	-5.9469* (5) [0.0000]	-7.1352* (5) [0.0000]	I (0)
GSYIH	1.0655 (4) [0.9236]	0.2975 (4) [0.9764]	-6.4871* (0) [0.0000]	-	-3.4895* (3) [0.0007]	-5.6637* (3) [0.0000]	-6.5724* (3) [0.0000]	I (0)
	ADF				PP			
1. Fark Test İstatistiği	Sabitsiz + Trendsiz	Sabit	Sabit + Trend	Karar	Sabitsiz + Trendsiz	Sabit	Sabit + Trend	Karar
KIST	-	-	-	-	-	-	-	-

IHR	-9.2538* (0) [0.0000]	-9.2710* (0) [0.0000]	-9.2163* (0) [0.0000]	I (1)	-9.3974* (4) [0.0000]	-9.5838* (5) [0.0000]	-9.5862* (5) [0.0000]	I (1)
DYY	-10.006* (1) [0.0000]	-9.9714* (1) [0.0000]	-9.9474* (1) [0.0000]	I (1)	-	-	-	-
GSYIH	-8.6676* (2) [0.0000]	-6.9022* (3) [0.0000]	-7.2295* (3) [0.0000]	I (1)	-	-	-	-

Not: ADF testine göre, parantez içerisindeki değerler Akaike Bilgi Kriterine göre hesaplanan gecikme uzunluklarıdır. Köşeli parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir. ADF testi sonuçlarına göre *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde durağanlığı ifade etmektedir. PP testine göre, parantez içerisindeki değerler Newey-West tahmincisiine göre hesaplanan gecikme uzunluklarıdır. Köşeli parantez içerisindeki değerler ise olasılık değerleridir. PP testi sonuçlarına göre *, ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde durağanlığı ifade etmektedir.

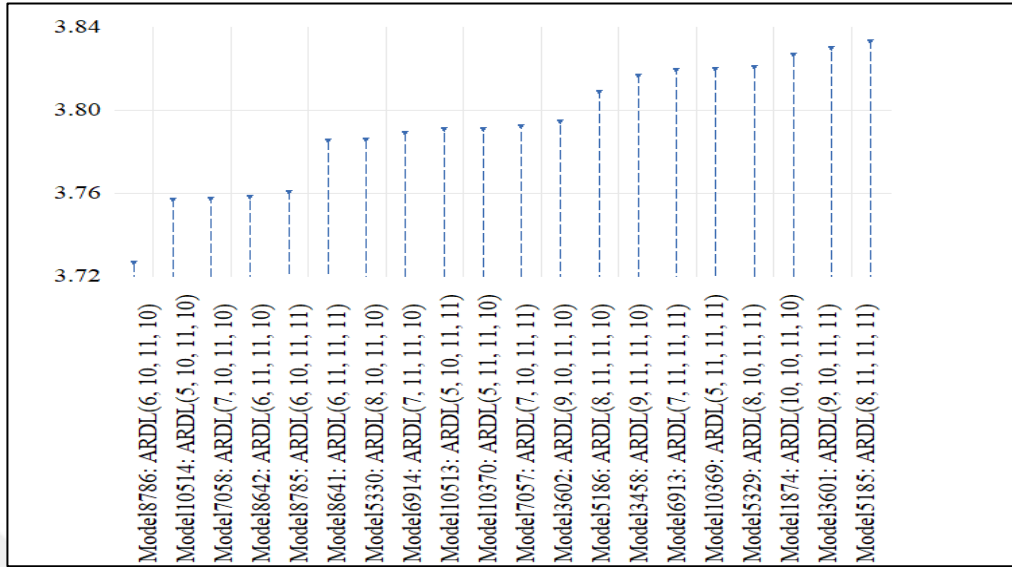
Tablo 3.2’de ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları verilmiştir. İki teste göre düzeyde durağan olmayan seriler için birinci farkları alınıp durağan olup olmadıkları kontrol edilmiştir. ADF birim kök testinde sabitsiz ve trendsiz, sabit terim ve sabit terim + trendli değişkenin olduğu üç ayrı model sonuçları yer almaktadır. ADF testinde değişkenlerin gecikme uzunluklarının belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriteri kullanılmıştır. ADF testine göre değişkenlerin durağanlıklarına bakıldığında birinci değişken olan KIST serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde düzeyde durağan I (0) çıkmıştır. İkinci değişken olan IHR serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde düzey halde birim köke sahip olduğu için birinci farkı alınmıştır. IHR serisinin birinci farkı I (1) alındığında sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde durağan hale gelmiştir. Üçüncü değişken olan DYY serisi sabitsiz ve trendsiz modelde düzeyde birim köke sahip olduğu için birinci farkı alınmıştır ve I (1)’ de durağan hale gelmiştir. Sabit ve sabit + trendli modelde düzeyde durağan I (0) çıkmıştır. Dördüncü değişken olan GSYIH serisinin durağanlık durumu ise, sabitsiz ve trendsiz ve sabit modelde düzey halde birim köke sahip olduğu için birinci farkı I (1) alınmıştır ve birinci farkta durağan çıkmıştır. Sabit + trendli modelde ise düzeyde durağan I (0) çıkmıştır. PP birim kök testinde ADF testi gibi sabitsiz ve trendsiz, sabit terim ve sabit terim + trendli değişkenin olduğu üç ayrı model sonuçları yer almaktadır. PP testinde değişkenlerin gecikme uzunluklarının belirlenmesi için Newey - West tahmincisi kullanılmıştır. Birinci değişken KIST serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde düzeyde durağan I (0) çıkmıştır. İkinci değişken olan IHR serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde düzey halde birim köke sahip olduğu için

birinci farkları alınmıştır. IHR serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit, sabit + trendli modelde birinci farkta I (1) durağan hale gelmiştir. Üçüncü değişken olan DYY serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde düzeyde durağan I (0) çıkmıştır. Dördüncü değişken olan GSYIH serisi sabitsiz ve trendsiz, sabit ve sabit + trendli modelde düzeyde durağan I (0) çıkmıştır. Bu sonuçlara göre serilerle gerçekleştirilen ADF ve PP testlerinin durağanlık analizlerinin sonuçlarına göre değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek amacıyla yapılacak olan ARDL sınır testine engel olacak bir durumla karşılaşılmemiştir. Seriler düzeyde ya da birinci farkta durağan çıkmıştır.

4.2. ARDL Analiz Sonuçları

Durağanlık testleri sonuçlarında analize dahil olacak tüm değişkenlerin I (0) ya da I (1)'inci dereceden durağan oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre tüm değişkenler yapılacak olan eşbütünleşme testi için uygundur. Dolayısıyla modeldeki değişkenler için optimum gecikme uzunluğu (m) belirlenmesi gerekmektedir. Bu durum için Schwarz bilgi kriteri ve Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır. Model için seçilmiş ve minimum bilgi kriterini verecek olan en iyi gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Ayrıca bu bilgi kriterine göre seçilen en iyi gecikme uzunluğunun otokorelasyon sorunu içermemesi gerekmektedir.

ARDL sınır testinde ilk olarak kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) tahmini yapılmaktadır. Model tahmin edildikten sonra modele dahil olan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin bir gecikmeli değerleri kontrol edilerek anlamlılığı test edilmektedir. Hesaplanmış olan istatistik değerine bakılarak mevcut olan tablo değerleri karşılaştırılır ve böylelikle eşbütünleşme var mı yok mu diye kontrol edilip karar verilmektedir. Sonraki aşamada uzun dönem katsayılarının tahmini ve hata düzeltme modeli aracılığıyla değişkenler arasındaki kısa dönemli katsayıların tahmini yapılmaktadır. En son aşamada ise, CUSUM ve CUSUMQ testlerinde parametre tahmini yapılır ve istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığına bakılmaktadır.

Şekil 3.1. Akaike Bilgi Kriterine Göre En Uygun 20 Model

İlk aşamada değişkenler için en uygun gecikme (m) belirlenir. Şekil 3.1’de tespit edilmiş olan en uygun 20 model verilmiştir. Akaike (AIC) Bilgi Kriterine göre maksimum gecikme uzunluğu 11 olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak ARDL (6,10,11,10) en uygun model olduğu tespit edilmiştir. Her bir değişkenin uygun gecikme uzunlukları KIST için 6, IHR için 10, DYY için 11 ve GSYİH için 10’dur.

Değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisini kontrol etmek amacıyla sınır testi yapılmıştır. Sınır testi sonucunda elde edilen F istatistik değeri kritik alt ve üst değerleriyle kıyaslanmıştır.

Tablo 3.3. Sınır Testi Sonuçları

k (bağımsız değişken miktarı)	F İstatistiği	Kritik Değerler		
		Önem Seviyesi	Alt Sınır	Üst Sınır
3	3.891060	%10	2.01	3.10
		%5	2.45	3.63
		%2.5	2.87	4.16
		%1	3.42	4.84

*Tablo değerleri Pesaran (2001)’den alınmıştır.

Tablo 3.3’de oluşturulan ARDL modeline göre yapılmış sınır testi sonuçları yer almaktadır. F istatistik değeri ile alt ve üst sınır değerlerini karşılaştırsak F istatistik değeri (3.891060) üst sınır değerinin %5 anlamlılık düzeyinden (3.63) büyük olduğu görülmektedir. Buna dayanarak %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığını belirten H_0 (sıfır hipotezi) reddedilmektedir.

Dolayısıyla analize dahil olan seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir. Eş bütünleşmenin var olduğu sonucuna ulaşıldığından dolayı değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkilere bakılır.

Belirlenmiş olan ARDL (6,10,11,10) modeline göre uzun dönem sonuçları hesaplanmıştır.

Tablo 3.4. ARDL (6,10,11,10) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Bağımlı Değişken: KIST			
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
IHR	-0.329020	-2.615871	0.0181**
DYY	-0.086264	-0.069738	0.9452
GSYIH	1.921036	2.148274	0.0464**
Tanısal İstatistik Test Sonuçları			
R ² ve Düzeltilmiş R ²			0.84 – 0.50
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi			0.243195 (0.9793)
Ramsey-Reset Tanımlama Hatası Testi			0.059274 (0.8107)
Jarque-Bera Normallik Testi			0.068342 (0.966406)
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi			1.016484 (0.5086)

Not: **, %5 seviyesindeki anlamlılık düzeyini belirtmektedir. Tanısal istatistik test sonuçlarında F-istatistik değerleri verilmiştir ve parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.4'te değişkenlerin katsayılarına bakıldığında IHR'nin katsayısı negatif ve anlamlı, DYY'nin katsayısı negatif ve anlamsız, GSYIH'nin katsayısı pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Uzun dönemde ihracattaki %1'lik bir artışın kadın istihdamı üzerinde %0.32 oranında negatif bir etkiye sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımların olasılık değeri istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı için kadın istihdamı üzerinde bir etkiye sahip değildir. GSYIH'deki %1'lik bir artışın kadın istihdamı üzerinde %1.92 oranında pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Ayrıca tanısal istatistik test sonuçlarına bakıldığında, olumsuz bir sonuçla karşılaşılmamıştır.

ARDL testi için yapılan uzun dönemli analizin sonuçlarını bulduktan sonra belirlenmiş olan ARDL (6,10,11,10) modeline göre değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkileri görmek için hata düzeltme modeli hesaplanmıştır.

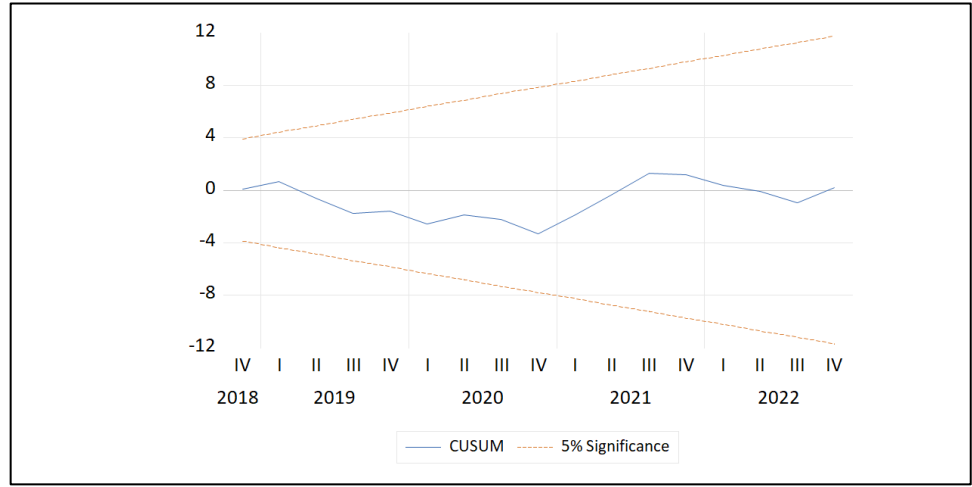
Tablo 3.5. ARDL (6,10,11,10) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları - Hata Düzeltme Modeli

Bağımlı Değişken: KIST			
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
D(IHR)	-0.129534	-0.606165	0.5524
D(IHR(-1))	0.387671	1.876648	0.0778***
D(IHR(-2))	0.034689	0.181990	0.8577
D(IHR(-3))	-0.413511	-1.783181	0.0924***
D(IHR(-4))	-0.322126	-1.440790	0.1678
D(IHR(-5))	-0.390496	-1.817309	0.0868***
D(IHR(-6))	-0.687688	-3.381558	0.0035*
D(IHR(-7))	-0.560459	-2.643866	0.0171**
D(IHR(-8))	-0.765849	-3.169765	0.0056*
D(IHR(-9))	-0.987663	-3.825560	0.0014*
D(DYY)	-0.288758	-0.464660	0.6481
D(DYY(-1))	-0.932854	-1.457421	0.1632
D(DYY(-2))	-0.535586	-0.780443	0.4459
D(DYY(-3))	0.340387	0.545955	0.5922
D(DYY(-4))	-1.047050	-1.448637	0.1656
D(DYY(-5))	-1.105933	-1.630953	0.1213
D(DYY(-6))	-1.111364	-2.288207	0.0352**
D(DYY(-7))	-1.396496	-3.202446	0.0052*
D(DYY(-8))	-1.273634	-2.984790	0.0083*
D(DYY(-9))	-0.996560	-2.585815	0.0192**
D(DYY(-10))	-0.711843	-1.116998	0.0493**
D(GSYIH)	0.288570	6.035778	0.0000*
D(GSYIH(-1))	-1.508344	-3.940300	0.0011*
D(GSYIH(-2))	-1.484011	-3.764762	0.0015*

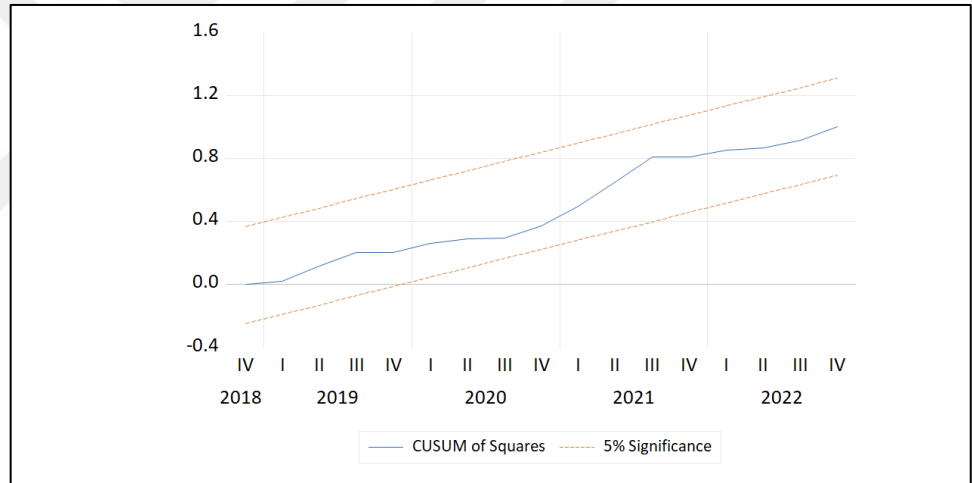
D(GSYIH(-3))	-1.267988	-3.413682	0.0033*
D(GSYIH(-4))	-1.169625	-3.458502	0.0030*
D(GSYIH(-5))	-1.202073	-3.930771	0.0011*
D(GSYIH(-6))	-1.217477	-4.484357	0.0003*
D(GSYIH(-7))	-1.073498	-4.479486	0.0003*
D(GSYIH(-8))	-0.798331	-4.064461	0.0008*
D(GSYIH(-9))	-0.478111	-4.206485	0.0006*
ECM(-1)	-0.895134	-4.279120	0.0005*

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki anlamlılık düzeylerini belirtmektedir.

Tablo 3.5'te tahmin sonuçları yer almaktadır. Kısa dönem katsayılarının çoğunun anlamlı olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayısı beklentilere uygun olarak negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu nedenle hata düzeltme katsayısının (ECM(-1)) -0.89 çıkması, kısa dönemde beklenmedik bir şekilde ortaya çıkacak olan durum karşısında bir sonraki dönemde yaklaşık olarak %89'unun tekrar dengeye geleceğini göstermektedir. Kısa dönemde ihracatta yaşanacak bir değişimin Türkiye'deki kadın istihdamı üzerindeki etkisi cari dönem için anlamsız çıkmıştır. Bir gecikmeli dönemde ise ihracatta yaşanacak %1'lik bir artış Türkiye'deki kadın istihdamını %0.38 artırmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise ihracattan Türkiye'deki kadın istihdamına doğru negatif etki olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlarda yaşanacak bir değişimin Türkiye'deki kadın istihdamı üzerindeki etkisi cari dönem için anlamsız çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların altıncı gecikmeli döneme kadar Türkiye'deki kadın istihdamı üzerindeki etkisi anlamsızdır ve sonraki dönemlerde ise anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Gayrisafi yurt içi hasıla yaşanacak bir değişimin Türkiye'deki kadın istihdamı üzerindeki etkisi cari dönem için anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise gayrisafi yurt içi hasılanın kadın istihdamı üzerindeki etkisi anlamlı ve negatif çıkmıştır.

Şekil 3.2. Tahmin Edilen ARDL (6,10,11,10) Modeline İlişkin CUSUM Testi Sonucu

Şekil 3.3. Tahmin Edilen ARDL (6,10,11,10) Modeline İlişkin CUSUMSQ Testi Sonucu

Şekil 3.2 ve 3.3'te tahmin edilen CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin sonuçları incelendiğinde parametre tahminleri %95 güven sınırı içerisinde olduğu için parametre tahmini istikrar koşulunu sağlamaktadır.

SONUÇ

Toplumda genel kabul görmüş cinsiyet tabuları nedeniyle erkekler gibi kadınlar çalışma hayatında kendilerine yeterince yer bulamamışlardır. Kadınların ev içi sorumlulukları, çocuk bakımı gibi işlerle ilgilenmeleri ve erkek evin direğidir anlayışı kadınların istihdama dahil olmalarında zorluklar ortaya çıkarmıştır. İnsanlığın var oluşundan beri verdiği emeğin karşılığını alamayan kadınlar, ücretsiz ev işçisi olarak sürekli çalışmışlardır. Küreselleşmenin ortaya çıkmasının ardından kadınlar, çalışma hayatına girmeye başlamışlardır ve artık tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın yanında sanayi ve hizmetler sektöründe de kendilerine az da olsa yer bulmuşlardır.

Küreselleşmeyle birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, uluslararası ticaretin artması ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların farklı bir boyuta gelmesine neden olmuştur. Türkiye’de 1980’de ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçilmesiyle ihracat önem kazanmıştır ve hızla artış göstermiştir. Fakat ihracatın artmasının nedeninin ithal girdilere dayanmış olduğu düşünüldüğü için ihracat artsa dahi istihdam gerektiği şekilde artış göstermemiştir. Bunun yanında zaman içerisinde ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar artış göstermiştir ve bu yatırımlar genelde şirket satın alma ve birleşmelerinden oluştuğu için beklenildiği kadar istihdam alanı yaratamamıştır. Kadınların niteliksiz iş gücü olarak görülmeleri her iki faktörde de kadın istihdamını artırmış fakat düşük ücretli şekilde zor şartlar altında çalışmalarına neden olmuştur.

Bu çalışmada, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu değişkenlerin arasındaki ilişkiler 2006Q1-2022Q4 yıllarını içeren çeyreklik veriler aracılığıyla incelenmiştir. Öncelikle değişkenlere birim kök testleri uygulanmış ve daha sonra ARDL sınır testi yapılmıştır.

Çalışmada, ARDL sınır testine geçmeden önce değişkenlerin durağanlık düzeylerinin incelenmesi amacıyla ADF ve PP birim kök testleri yapılmıştır. Birim kök testlerinin sonucunda analize dahil olacak dört değişkenin de ARDL sınır testine uygun olacak şekilde düzeyde ve birinci farkta durağan olduklarına karar verilmiştir.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelendiğinde, kadın istihdamı ile ihracat, doğrudan yabancı yatırımlar ve gayrisafi yurt içi hasıla arasındaki eşbütünleşme

ilişkisi incelendiğinde, %5 anlamlılık düzeyinde aralarında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

ARDL analizi sonucunda uzun dönemli katsayılara bakıldığında, ihracatın kadın istihdamı üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde negatif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ve ihracattaki %1’lik bir artış kadın istihdamını %0.32 azaltmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Gayrisafi yurt içi hasıla kadın istihdamı üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkiye sahiptir ve gayrisafi yurt içi hasıladaki %1’lik bir artış kadın istihdamını %1.92 artırmaktadır. Hata düzeltme modelindeki sonuçlar incelendiğinde hata düzeltme terimi, istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bulunmuştur ve bulunan bu sonuç kısa dönemde beklenmedik bir durumun ortaya çıkmasıyla oluşacak dengeden sapmaların dengeye döneceğini göstermektedir. Ayrıca değişkenlerin kısa dönem katsayıları incelendiğinde cari dönemde ihracattaki değişimin kadın istihdamı üzerindeki etkisi anlamsızdır. Bir gecikmeli dönemde ise bu ilişki anlamlı ve pozitifdir. Daha sonraki dönemlerde ise bu etki negatife dönmüştür. Cari dönemde doğrudan yabancı yatırımlardaki değişimin kadın istihdamı üzerindeki etkisi anlamsızdır. Altıncı döneme kadar bu ilişki anlamsız devam ederken, sonraki dönemlerde ise değişkenler arasında anlamlı ve negatif bir ilişki görülmüştür. Gayrisafi yurt içi hasıladaki değişimin kadın istihdamı üzerindeki etkisi incelendiğinde cari dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Sonraki dönemlerde ise bu ilişkinin etkisi anlamlı ve negatiftir.

Çalışmanın ampirik bulgularına bakıldığında uzun dönemde ihracatın kadın istihdamı üzerindeki etkisi negatiftir. Bu nedenle elde edilen sonuç, Chen ve Chen (2014) bulgularını desteklemektedir. Doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamı üzerinde uzun dönemde etkisinin olmadığı bulunmuştur. Bu nedenle elde edilen sonuç, Pradhan (2006) bulgularını desteklemektedir. Gayrisafi yurt içi hasılanın kadın istihdamı üzerindeki etkisi literatüre uygun bir şekilde uzun dönemde pozitif bulunmuştur. Ayrıca kadın istihdamı, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkinin incelendiği benzer sonuçlar veren çalışmalar kısıtlı olduğundan dolayı istihdam, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara bakıldığında, ihracatın istihdam üzerindeki etkisinin negatif olduğu çalışmalar, Leichenko (2000), Aksöz Yılmaz (2021) ait çalışmalardır. Doğrudan

yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin bulunmadığı çalışmalar ise, Aktar, Demirci ve Öztürk (2009), Saray (2011), Sandalcılar (2012), Üçler, Kızılkaya ve Bulut (2013), Turan Koyuncu (2017) ait çalışmalardır.

Türkiye özelinde yapılan bu analizde, ihracatın uzun dönemde kadın istihdamı üzerindeki etkisi anlamlı ve negatif çıkmıştır. Ülkedeki ihracatın ithal edilen ara ve yatırım mallar aracılığıyla yapılması yani ihracattaki üretimin ithalata bağımlı olması nedeniyle bu durum istihdam talebini azaltacaktır ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet algıları nedeniyle iş verenler tarafından ilk vazgeçilenlerin kadın çalışanlar olacağı düşünülmektedir. Ayrıca makine, otomotiv gibi sektörlerdeki cinsiyet algısı ve kadınların bu sektörlerde uygun görülmemeleri sonucunda kadın istihdamının olumsuz yönde etkilendiği düşünülmektedir.

Makineleşme ve gelişen teknoloji sayesinde ihracat artışının gerçekleşmesi durumunda makine ve teknolojiyi kullanabilecek beceri ve eğitime sahip olmayan vasıfsız kadın istihdamında azalma olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ihracatın üretimi artırmasıyla ortaya çıkan uzun çalışma saatlerinin sonucunda kadınların ilk görevi olarak görülen ev işleri ve çocuklarıyla ilgilenemeyeceği algısı kabul gördüğünden dolayı bu durumun kadınları çalışma hayatı dışına iteceği düşünülmektedir. İhracata dayalı üretim yapan tekstil, hazır giyim gibi sektörlerde çalışan kadınlar çoğunlukla kayıt dışı bir şekilde düşük ücretlerle ve yarı zamanlı olarak istihdam edildiklerinden dolayı bu sektörlerde ihracat artsa bile kadın istihdamı istatistiklerine yansımadağı düşünülmektedir. Ayrıca erkek istihdamının yoğun görüldüğü sektörlerde ihracat artar ve kadın istihdamının yoğun görüldüğü sektörlerde ise ihracat değişmezse ya da azalırsa kadın istihdamının yoğun olduğu sektörlerde ihracata bağılı üretim düşeceği için kadın istihdamının azaldığı düşünülebilir. Bu nedenle hangi sektörde ihracatın artış gösterdiği önemli bir durumdur.

Türkiye için yapılan bu çalışmadaki analiz sonucunda, doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde kadın istihdamı üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların ülkede var olan şirketlerle birleşmesi ya da var olan bir şirketi satın alması durumunda kadın istihdamının etkilenmediği düşünülmektedir. Çünkü ülkeye gelen doğrudan yabancı

yatırım birleştigi ya da satın aldığı şirketlerde üretimi değiştirmeyecektir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların ülkeye geliş biçimi önemli bir etkidir.

İhracatın kadın istihdamını olumlu yönde etkileyebilmesi için öncelikle ihracatın ithalata olan bağımlılığını gidermek adına yerli üretim alanlarının oluşturulması teşvik edilmeli ve bu üretim alanlarına gereken indirimler sağlanmalı, ihracat odaklı bazı sektörlerdeki kalıplaşmış cinsiyet algısının önüne geçilmeli ve kadın istihdamının teşvik edilip desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Kadınların aile içi sorumlulukları nedeniyle çalışma hayatının dışına itilmesinin önüne geçmek için uzaktan çalışma kolaylığı sağlanmalı, kreş-anaokulu gibi işlerini kolaylaştıracak seçenekler sunulmasının gerekliliği çözüm olarak düşünülmektedir. Üretimde makineleşme ve teknolojinin gelişmesiyle ihtiyaç duyulan mesleki eğitim ve beceri kadın çalışanlara kazandırılmalı ve böylelikle nitelikleri geliştirilmelidir. İhracata konu olan sektörlerdeki üretimde kayıt dışı olarak çalışan kadınlar için denetlemeler artırılmalı ve kadınların güvenceli bir şekilde istihdam edilmesinin gerektiği düşünülmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların kadın istihdamını pozitif bir şekilde etkileyebilmesi için ülkeye gelen yatırımların yeni yatırım (yeşil alan yatırımları) şeklinde olması gerekmektedir ve böylelikle ülkeye kurulacak yeni tesis ve üretim alanları sayesinde kadın istihdamını artıracakı düşünülmektedir. Yabancı yatırımcı kadın istihdamının yoğun olarak görüldüğü sektörlerle yönlendirmeli ve bu sektörlerde yatırımcının gelmesini cazip kılacak indirimler ve teşvikler uygulanmasının gerektiği düşünülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla ülkeye gelen teknolojinin kullanılabilmesi için ihtiyaç duyulan eğitim ve beceri kadın çalışanlara kazandırılarak kadın işgününün nitelikli bir hale gelmesi sağlanmalıdır. Ayrıca ülkedeki ekonomik ve siyasi istikrar ortamının oluşturulmasının doğrudan yabancı yatırımlar açısından önemli bir etken olduğu düşünülmektedir.

Ülke ekonomilerinin büyümesi ve kalkınması için toplumlardaki cinsiyet algısının değiştirilmesi ve kadınların erkeklerle eşit bir şekilde çalışma hayatında var olabilmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKALIN, S.; E. GÜL; E. YAŞAR (2006) “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 16, ss. 271-282
- ADELMAN, I. (1984) “Beyond Export-Led Growth”, **World Development**, Volume 12, Issue 9, ss. 937-949.
- AĞAZADE, S.; Ö. EŞTÜRK (2019) “Türkiye Tarım Sektöründe Emek Verimliliği ve İstihdam İlişkisinin İncelenmesi”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, ss. 237-254.
- AK, M. Z. (2009) “Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri”, Doktora Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya.
- AKDOĞAN, E. C. (2020) “Uluslararası Para Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği”, **Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 91-120.
- AKGÜL, I. (1994) “Zaman Serisi Analizi ve Öngörü Modelleri”, **Öneri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 52-69
- AKSÖZ YILMAZ, H. (2021) “İhracat ve İstihdam İlişkisi Üzerine Panel Veri Modeli Analizi: OECD Ülkeleri Örneği”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, ss. 115-139.
- AKTAR, İ.; N. DEMİRCİ; L. ÖZTÜRK (2009) “Can Unemployment Be Cured By Economic Growth And Foreign Direct Investment?”, **The Journal Of Social Economic Research**, Cilt 9, Sayı 17, ss. 452-467.
- AKYOL, M.; S. DEMEZ (2020) “İnovasyonun Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: Yeni Endüstrileşen Ülkeler İçin Panel Veri Analizi”, **Journal of Yasar University**, Cilt 15, Sayı 57, ss. 56-62.
- ALTAY, H.; A. YILMAZ (2016) “Türkiye’de İhracat Artışlarının İstihdam Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 53, Sayı 616, ss. 75-86.
- ALTIN, H.; C. SÜSLÜ (2017) “Türkiye İçin Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, ss. 105-112.
- ALTINOK, S.; M. ÇETİNKAYA (2001) “Devalüasyon ve Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları ve Sonuçları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**.

- ARIK, Ş.; A. B. AKAY; M. ZANBAK (2014) “Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, ss. 97-110.
- ASIEDU, E. (2002) “On The Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?”, **World Development**, Volume 30, Issue 1, ss. 107-119.
- ASLANBEIGUI, N.; G. SUMMERFIELD (2000) “The Asian Crisis, Gender, and the International Financial Architecture” **Feminist Economics**, Volume 6, Issue 3, ss. 81-103.
- AVDAR, R.; R. AVDAR (2021) “Yüksek Teknolojili Ürünlerin İhracat ve Ekonomik Gelişme Üzerine Etkisi; OECD ve Türkiye Değerlendirmesi”, **Sakarya İktisat Dergisi**, Cilt 10, Sayı 4, ss. 423-440.
- AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI (2023) **Avrupa Birliğinin Tarihçesi**, “Çevrimiçi” <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105> Erişim Tarihi 25/04/2023.
- AY, A.; Ş. ŞAYLAN; İ. KOÇAK (2008) “Reel Döviz Kuru ve Çıktı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2006)”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, ss. 361-374.
- AY, S. (2012) “Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, ss. 321-341.
- AYDEMİR, C.; İ. ARSLAN; F. UNCU (2012) “Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ss. 69-104.
- AYDIN, E. (2018) “Türkiye’de Teknolojik İlerleme ile İstihdam Yapısındaki Değişme Projeksiyonu: Endüstri 4.0 Bağlamında Ampirik Analiz”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt 16, Sayı 31, ss. 461-471.
- AYDOĞUŞ, İ.; G. DEMİRTAŞ (2005) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açıklık ve Ülke Riskinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, ss. 27-46.
- AYGÜN, G. (2020) “Büyüme ve İhracat İlişkisinin Türkiye için Tarihsel Ayırıştırma Yöntemi ile İncelenmesi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 22, Sayı 2, ss. 646-663.
- AZAM, M.; Y. İBRAHİM; B. BAKHTYAR (2014) “Foreign Direct Investment and Economic Growth in Asia”, **Actual Problems of Economics**, Volume 11, Issue 161, ss. 58-67.
- BAKIRTAŞ, İ.; A. TEKİNŞEN (2004) “Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 12, ss. 83-100.

- BAL, H.; D. GÖZ (2010) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, ss. 450-467.
- BAL, H.; E. E. AKÇA (2016) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Seçilmiş Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinden Ampirik Bulgular”, **Sosyoekonomi**, Cilt 24, Sayı 30, ss. 91-111.
- BALCI, M.; C. E. GÖCEN (2017) “Uluslararası Ticaret ve Üretimin Tarihsel Gelişimi ve Bu Bağlamda Türkiye’nin Politik Ekonomi Analizi”, **Uluslararası Politik Ekonomi I**, Savaş Yayınevi, Ankara.
- BALLI, P. E.; A. AYDIN (2022) “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi”, **Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, ss. 39-60.
- BARBA, I.; B. IRAIZOZ (2020) “Effect of the Great Crisis on Sectoral Female Employment in Europe: A Structural Decomposition Analysis”, **Economies**, Volume 8, Issue 3.
- BAYAR, Y.; Ö. F. ÖZTÜRK (2016) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Girişlerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Literatür İncelemesi”, **International Journal of Applied Economic and Finance Studies**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 60-85.
- BAYIR, M. (2019) “Rusya’nın Türkiye’ye Yönelik Turizm Talebi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 26, Sayı 1, ss. 239-261.
- BAYRAKDAR, S. (2019) “İşsizliğin Çözümünde Uygulanan Aktif İstihdam Politikalarının Etkinliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 33, Sayı 1, ss. 339-357.
- BERBER, M.; Y. B. ESER (2008) “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, “İş, Güç” **Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2.
- BEVAN, A. A.; S. ESTRIN (2000) “The Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies”, **Working Paper Number 342**, ss. 1-57.
- BİNİŞ, M.; E. İPEK (2010) “Küresel Krizin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi”, **Journal of Management and Economics Research**, Cilt 8, Sayı 14, ss. 15-26.
- BOCK, G.; P. THANE (1994) **Maternity and Gender Policies Women and The Rise of the European Welfare States 1880s-1950s**, 1st Edition, Routledge.
- BODUR, G. (2020) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasında Granger Nedensellik Analizi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 48, ss. 469-488.

- BOZDAĞLIOĞLU, E. Y.; U. EVLİMOĞLU (2014) “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Süreçte Gösterdiği Gelişim: Hukuksal ve Ekonomik Yansımaları”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 11, ss. 32-52.
- BRAUNSTEIN, E. (2006) “Foreign Direct Investment, Development and Gender Equity: A Review of Research and Policy” UNRISD Occasional Paper, No. 12, **United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD)**, Geneva.
- BRAUNSTEIN, E.; M. BRENNER (2007) “Foreign Direct Investment and Gendered Wages in Urban China” **Feminist Economics**, Volume 13, Issue 3-4, ss. 213-237.
- BULUT, E.; Ç. COŞKUN (2015) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 4, ss. 1-27.
- CAN, E.; H. ALAY; D. KARACA (2017) “Ticaretin Kolaylaştırılması ve İthalat-İhracat Rakamları Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Değerlendirmeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK’17)**, ss. 714-725.
- CANDAN, E.; S. ÖZALP GÜNAL (2013) “Tarımda Kadın Emeği”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, ss. 93-101.
- CANDEMİR, A. (2009) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, ss. 659-675.
- CAVELAARS, P. (2005) “Has the Tradeoff Between Productivity Gains and Job Growth Disappeared?”, **Kyklos**, Volume 58, Issue 1, ss. 45-64.
- CEYLAN, S. (2018) “Enflasyon – Özel Tasarruf İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 56-66.
- CHAKRABARTI, A. (2003) “A Theory Of The Spatial Distribution Of Foreign Direct Investment”, **International Review of Economics & Finance**, Volume 12, Issue 2, ss. 149-169.
- CHEN H.; J. CHEN (2014) “The Gender-Biased Employment Effect of Exports: Evidence from China”, **Frontiers of Economics in China, IAR, Shanghai University of Finance and Economics**, Volume 9, Issue 2, ss. 261-284.
- COORAY, A.; I. GADDIS; K. M. WACKER (2012) “Globalization and Female Labor Force Participation in Developing Countries: An Empirical (Re-) Assessment (No:129)” **Courant Research Centre: Poverty, Equity and Growth - Discussion Papers**.
- CZAJA, S. J.; P. MOEN (2004) “Technology and Employment In Technology for Adaptive Aging”, **National Academies Press (US)**.

- ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI GENELGESİ, **Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (Kadim) Projesi**, Resmi Gazete Tarihi: 04 Ekim 2006, Resmi Gazete Sayı: 26309.
- ÇETİN, İ.; M. SEVÜKTEKİN (2014) “Türkiye’de Kadın İstihdamının Geleceği”, **PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, ss. 52-83.
- ÇETİNER, M.; M. SEVER (2019) “Dünya Ekonomisi ve Türkiye’nin Yeri: Tarihsel Süreç, Ekonomik Göstergeler ve Geleceğe Yönelik Tahminler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 2, ss. 333-347.
- ÇETİNKAYA, M.; G. MURATOĞLU (2019) **Ticaret ve Kurt Savaşları Küresel Ekonomik Politika Yansımaları**, 1. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.
- ÇITAK, N.; F. KURT (2020) “İhracat Firmalarında Riskten Korunma Aracı Olarak Türev Ürünlerin Kullanımı”, **Muhasebe Enstitüsü Dergisi**, Cilt 62, ss. 11-22.
- ÇİFTÇİ, H. (2015) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım İkliminin Oluşturulmasını Belirleyen Faktörler”, **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, ss. 173-192.
- ÇİFTÇİ, H. (2018) “Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Etkileri”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, ss. 1-17.
- ÇİNKO, L. (2009) “Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, ss. 117-131.
- ÇOLAK, M.; O. KARA (2017) “Türkiye’de Makroekonomik Göstergelerin İstihdama Etkisi”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı / ISSN: 1302-6879**, Cilt 1, ss. 259-272.
- ÇONDUR, F.; H. EROL; S. G. B. GÖCEKLİ (2016) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 30, Sayı 5, ss. 1065-1079.
- COŞKUN, H.; H. EYGÜ (2020) “Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, ss. 233-242.
- ÇÜTÇÜ, İ. (2021) “Pandemi Sonrası Dünya ve Türkiye’de Dış Ticaret”, **Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 12, ss. 1-21.
- DALGIÇ, B.; B. FAZLIOĞLU; P. VAROL İYİDOĞAN (2016) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kadın İstihdamını Artırır mı? Türkiye’de Hizmetler Sektörüne Yakından Bakış”, **MPRA Paper 70790**, University Library of Munich, Germany.

- DEARDOFF, A. V.; R. M. STERN (2002) "What You Should Know About Globalization and the World Trade Organization", **Review of International Economics**, Volume 10, Issue 3, ss. 404-423.
- DELİCE, G.; Y. E. BİROL (2011) "Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 2, ss. 1-28.
- DEMİR GÖKYAYLA, C.; C. SÜRAL (2004) "4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve Getirdiği Yenilikler", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, ss. 131-167.
- DEMİRTAŞ, G.; N. YAYLA (2017) "Küresel Entegrasyonun Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir İnceleme", **Journal of Yasar University**, Cilt 12, Sayı 48, ss. 339-349.
- DEMİRTAŞ, I.; D. Ç. YILDIRIM; S. YILDIRIM (2021) "Türkiye’de Sanayileşme ve Kadın Emegi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ICOMEP Özel Sayısı, ss. 57-71.
- DENİZ, A.; D. KULOĞLU (2019) "Ekonomi Tarihinde Avrupa ve Türkiye’de Kadın Çalışanların Ekonomideki Evrimsel Süreci", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 16, ss. 345-374.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (2000) **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No: DPT:2514-ÖİK:532, Ankara.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) (2001) **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ankara: ÖİK Raporu.
- DİVRİK, B.; E. BAYKAL (2022) "Uluslararası İşletmecilik Teorilerine Kavramsal Bir Bakış", **Alanya Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 1843-1868.
- DOĞAN, B.; M. CAN (2016) "Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdamı Etkiliyor mu?: Türkiye Örneğinde ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 53, Sayı 614, ss. 9-20.
- DUNNING, J. H. (1988) **Explaining International Production**, London.
- DUNNING, J. H. (1988) "The Theory of International Production", **The International Trade Journal**, Volume 3, Issue 1, ss. 21-66.
- DUNNING, J. H. (1995) "Reappraising the Eclectic Paradigm in an Age of Alliance Capitalism", **Journal of International Business Studies**, Volume 26, Issue 3, ss. 461-491.

- DURMAZ, Ş. (2016) “İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller”, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, ss. 37-60.
- DÜCAN, E.; M. ATAY POLAT (2017) “Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Oecd Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, ss. 155-170.
- EĞİLMEZ, M. (2023) **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye, “Çevrimiçi”** <https://www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabanc-sermaye-yatrimlar-ve.html#more> Erişim tarihi 21/01/2023.
- EKODIALOG (2023) **İhracat Nedir, İhracat Çeşitleri, “Çevrimiçi”** https://www.ekodialog.com/konular/ihrac_tur.html Erişim Tarihi 18/03/2023.
- EKODIALOG (2023) **Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında İhracatın Yeri ve Önemi, “Çevrimiçi”** https://www.ekodialog.com/Makaleler/kobiler/kobiler_2.html Erişim Tarihi 19/03/2023.
- EMİR, M.; M. KUTLU (2015) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Portföy Yatırımları Volatilitesi Arasında Nedensellik İlişkisi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı 15, ss. 269-278.
- EMPLOYMENT DEVELOPMENT DEPARTMENT (EDD) (2023) **Civilian Employment vs Industry Employment Comparison, “Çevrimiçi”** <https://labormarketinfo.edd.ca.gov/data/civilian-employment-vs-industry-employment-comparison.html#:~:text=Civilian%20Employment%20counts%20the%20number,and%20wage%20and%20salary%20workers>. Erişim Tarihi 31/05/2023.
- ERDOĞAN, A. (2016) “Türkiye’nin İhracatını Etkileyen Faktörler: Çoklu Regresyon Analizi”, **Social Sciences Research Journal**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 1-8.
- ERDOĞAN, S.; S. YAŞAR (2018) “Türkiye’de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya-Karaman Örneği”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 20, Sayı 34, ss. 18-28.
- ERİÇOK, R. E.; V. YILANCI (2013) “Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, ss. 87-101.
- ERİKLİ, S. (2021) “Covid-19’un Genç İşgücünde Yaratacağı Olası Tehlike: Yara İz”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 39, ss. 380-404.
- EYÜBOĞLU, A.; Ş. ÖZAR; H. T. TANRIÖVER (2000) **Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları**, Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

- EYÜBOĞLU, S.; Z. ABDİOĞLU (2019) “Zamansal Toplumlaştırmanın Birim Kök Testleri Üzerindeki Etkisi”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı 4, ss. 233-258.
- FERNANDEZ, R. (2013) “Cultural Change as Learning: The Evolution of Female Labor Force Participation Over a Century”, **American Economic Review**, Volume 103, Issue 1, ss. 472–500.
- FERNANDEZ, R.; A. FOGLI; C. OLIVETTI (2004) “Preference Formation And The Rise of Women’s Labor Force Participation: Evidence From WWII”, **Nber Working Paper Series**, Working Paper 10589.
- GHIARA, R. (1999) “Impact of Trade Liberalisation on Female Wages in Mexico: An Econometric Analysis”, **Development Policy Review**, Volume 17, Issue 2, ss. 171-190.
- GÖÇER, İ.; A. ÖZDEMİR (2012) “2008 Küresel Krizinin Yayılma Süreci ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, ss. 191-210.
- GÖÇER, İ.; C. GEREDİ (2016) “Dış Ticaretin Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Zaman İçinde Değişen Birim Kök ve Nedensellik Testleri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, ss. 25-46.
- GÖÇER, İ.; M. MERCAN; O. PEKER (2013) “İhracat, Dolaylı Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Türkiye Örneği”, **Business and Economics Research Journal**, Cilt 4, Sayı 1, ss. 103-120.
- GÖÇER, İ.; O. PEKER (2014) “Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt 21, Sayı 1, ss. 107-123.
- GÖRMEZÖZ, K. K. (2007) “Türkiye’ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri”, Uzmanlık Tezi, **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü**, Ankara.
- GUJARATI, D. N. (2004) **Basic Econometrics**, Newyork, The McGraw-Hill Comp.
- GÜLER, D. F. (1991) “Eğitimde Kadın”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 3, ss. 63-80.
- GÜNDOĞDU, A. (2018) “Kadınların İş Gücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, **Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, S.B.E.**, Tekirdağ.
- GÜNEŞ, S.; T. AKIN (2019) “Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı: Lider Ülkeler ve Türkiye Analizi”, **Sosyoekonomi**, Cilt 27, Sayı 40, ss. 11-29.

- GÜRAN, T. (2004) **İktisat Tarihi**, 1. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisi.
- GÜRTAN, K. (1961) “Türkiye’de Ücret İstatistikleri ve Ücret Tahavvülleri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 12, ss. 17-30.
- HACIOĞLU DENİZ, M.; E. HAYKIR HOBİKOĞLU (2012) “Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye Örneği”, **Büyüme ve Gelişme**, International Conference on Eurasian Economies, ss. 123-130.
- HAGGQVIST, H. (2019) **Wartime and Post-war Economies (Sweden)**, International Encyclopedia of the First World War, Berlin, “Çevrimiçi” https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/wartime_and_post-war_economies_sweden Erişim Tarihi 15/05/2023.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (ILO) (2020) **The World Employment Programme (WEP): Past, Present and Future**.
- İŞİK, C. (2014) “Patent Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Sosyoekonomi**, Cilt 21, Sayı 21, ss. 69-86.
- İPEK, E.; A. Ö. KIZILGÖL (2019) “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Kadının İşgücüne Katılımına İlişkin Mikroekonometrik Analiz: Türkiye”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 19, Sayı 2, ss. 455-474.
- İPEK, M. (2014) “Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”, **Çalışma ve Toplum**, Cilt 1, Sayı 40, ss. 163-186.
- İPEKYOLU KALKINMA AJANSI (İKA) (2011) **Kadın İstihdamı Raporu TRC1 Bölgesi**, Gaziantep.
- İSTANBUL MADEN ve METALLER İHRACATÇI BİRLİKLERİ (İMMİB) (2023) **Bedelsiz İhracat**, “Çevrimiçi” <https://immib.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-mevzuat-bedelsiz-ihracat> Erişim Tarihi 22/03/2023.
- İSTANBUL TEKSTİL VE KONFEKSİYON İHRACATÇI BİRLİKLERİ GENEL SEKRETERLİĞİ (İTKİB) **Konsinye İhracat İşlemleri**, “Çevrimiçi” <https://www.itkib.org.tr/tr/uyelik-ve-bilgi-merkezi-dis-ticaret-konsinye-ihracat-islemleri.html#:~:text=Konsinye%20%C4%B0hracat%3A%20Kesen%20sat%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20daha,temsilciliklerine%20mal%20g%C3%B6n%20ifade%20etmektedir.> Erişim Tarihi 22/03/2023.
- İYİBOZKURT, M. E. (1983) “İhracat Politikamız”, **Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2.
- İZGİ, B. B.; S. AKDENİZ (2011) “Kadın İstihdamı Sorunsalı Nereden Doğuyor?”, **Paper presented at EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II**, Eskişehir.

- JACKS, D. (2018) **The First Great Trade Collapse: The Short- and Long-Run Effects of World War I on International Trade, In The Economics of World War I: A Centennial Perspective**, ss. 175-181, London.
- KALAYCI, İ. (2018) “Sona Erişinin 100. Yılında 1. Dünya Savaşı’nın Ekonomik Cephesine Dâir Bir İnceleme”, **Avrasya Etüdları**, Cilt 2, Sayı 54, ss. 179-210.
- KAPAROVA, E. (2019) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.
- KAR, M.; F. TATLISÖZ (2008) “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 0, Sayı 14 ss. 436-458.
- KARABIYIK, İ. (2012) “Türkiye’de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, ss. 231-260.
- KARADAĞ, A. A. (1994) “1980 Sonrası Türkiye’de İhracat ve İhracatı Teşvik Tedbirlerinin Gelişimi ile Bunların İşletmeler Üzerindeki Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KARAGÖL, E.; E. ERBAYKAL; H. M. ERTUĞRUL (2007) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”, **Doğu Üniversitesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, ss. 72-80.
- KARAGÖZ, K. (2007) “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005”, **Journal of Yasar University**, Cilt 2, Sayı 8, ss. 929-948.
- KARAKÖY, Ç. (2006) “Orta Asya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Politikaları, Stratejileri ve Teşvikler Üzerine Değerlendirme”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, ss. 251-266.
- KARLUK, R. (1977) “Çokuluslu Şirketler Üzerine Bir İnceleme”, **Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, ss. 184-259.
- KASAPOĞLU, M. M.; S. MURAT (2018) “Aktif İstihdam Politikaları ve Türkiye’de İşkur Tarafından Uygulanan Aktif İstihdam Politikalarına Güncel Bir Bakış”, **Mehmet Akif Ersoy SBE Dergisi**, Cilt 10, Sayı 25, ss. 485-502.
- KAVAS, A. (1983) “Firma İhracat Davranışını Etkileyen Faktörler ve İhracat Pazarlaması Yönetimi (Kayseri Bölgesindeki İmalatçı- İhracatçı Firmalar Üzerinde Bir Araştırma)”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 5, ss. 139-156.
- KEPENEK, Y.; N. YENTÜRK (2001) **Türkiye Ekonomisi**, 12. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.

- KESKİN, N. (2008) “Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği”, Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.
- KESKİN, S. (2018) “Türkiye’de Eğitim Düzeyine Göre Kadınların İş Hayatındaki Yeri”, **İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, ss. 1-30.
- KILIÇ, D.; S. ÖZTÜRK (2014) “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1, ss. 107-130.
- KIZILGÖL, A. Ö. (2012) “Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, ss. 88-101.
- KNICKERBOCKER, F. T. (1973) “Oligopolistic Reaction And Multinational Enterprise”, **The International Executive**, Volume 15, Issue 2, ss. 7-9.
- KOCABAŞ, F.; C. V. ÖZGÜLER (2019) “Pasif İşgücü Politikaları: İşsizlik Ödeneği ve İşsizlik Yardımı Uygulamaları”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 11, Sayı 28, ss. 266-283.
- KOÇ, K. (2014) “Türkiye’de Kadın İstihdamını Arttırmaya Yönelik Çabalar: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi, S.B.E.**, İstanbul.
- KOÇBULUT, Ö.; S. BARIŞ (2016) “Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi”, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 22-39.
- KOÇTÜRK, O. M.; M. EKER (2012) “Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 1, ss. 35-42.
- KOMIYA, R.; R. WAKASUGI (1991) “Japan’s Foreign Direct Investment”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Issue 513, ss. 48-61.
- KONCA, B. (2016) “İktisatta Feminist Bir Bakış: 2000 Sonrası Dönemde Kadın İş Gücünün Ekonomideki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, S.B.E.**, Bilecik.
- KORAY, M. (1992) “Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, ss. 93-122.
- KÖKOCAK, A.; M. YILMAZ; N. DEMİRCİ (2015) “İşsizlik Olgusu ve İstihdam Artırıcı Stratejiler”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, ss. 109-121.

- KUCERA, D. (2001) “Foreign Trade of Manufactures and Men and Women’s Employment and Earnings in Germany and Japan”, **International Review of Applied Economics**, Volume 15, Issue 2, ss. 129-149.
- KURTARAN, A. (2007) “Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, ss. 367-382.
- KUŞAT, N. (2015) “Ekonomik Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Liberal Dış Ticaret: 1980 Sonrası Türkiye Örneği”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt 14, Sayı 1, ss. 39-64.
- KUŞLUVAN, S. (1998) “A Review Of Theories Of Multinational Enterprises”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, ss. 163-180.
- KUTAL, G. (2015) “Eksik İstihdam Kavramı ve Türkiye’de Tarım Dışı Sektörlerde Eksik İstihdam Sorunu”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt 0, Sayı 1-2, ss. 275-282.
- KÜÇÜKKALAY, M. (1998) “Türkiye’de Planlı Dönemde Kadın Nüfusu ve Kadın İşgücü İstihdamındaki Gelişmeler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, ss. 35-44.
- KÜPELİ, Ö. (2014) “Pasif İşgücü Politikaları Uygulanan Kişilerin Aktif İşgücü Politikaları Yolu ile İstihdama Yönlendirilmesi: Seçilmiş Ülke Örnekleri”, Uzmanlık Tezi, **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı**, Ankara.
- LEE, C.; M. J. SHIN (2019) “Do Women Favor Foreign Direct Investment?”, **Politics & Gender**, Volume 16, Issue 2, ss. 525-551.
- LEICHENKO, R. M. (2000) “Exports, Employment, and Production: A Casual Assessment of U.S. States and Regions”, **Economic Geography**, Volume 76, Number 4, ss. 303-325
- MADDISON, A. (2001) **The World Economy: A Millennial Perspective**, Development Center Studies, Paris.
- MAKAL, A. (2001) “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Ücretli Kadın Emeline İlişkin Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 56, Sayı 2.
- MANI, S. (2000) “Exports of High Technology Products from Developing Countries: Is It Real or a Statistical Artifact”, **UNU/INTECH Discussion Paper Series 2000-01**.
- MANİSALI, E. (1970) “Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 30, Sayı 1-4.
- MERT, A. E.; K. B. SEFER (2019) **Yakın Tarihsel Süreçten Günümüze Türkiye’de Kadın İstihdamının Dönüşümü**, “Çevrimiçi” <https://kockam.ku.edu.tr/yakin->

- METİN, A.; A. R. KARİMAN (2013) **Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu**, TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları, No:12 ss. 1-190.
- MEYER, K. E. (1995) “Direct Foreign Investment in Eastern Europe: The Role of Labor Costs”, **Comparative Economic Studies**, Volume 37, Issue 4, ss. 69-88.
- MISSIOS, L. (2018) “The Impact of Foreign Direct Investment on the Composition of the Female Labor Force”, **Student Research Submissions**.
- MİKE, F.; S. KARLILAR (2020) “Ekonomik Küreselleşme Sürecinin Kadın İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi: Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri Örneği”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı 26, ss. 153-166.
- MURAT, S.; B. YILMAZ ESER (2013) “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: İstihdam Yaratmayan Büyüme Olgusunun Geçerliliği”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, ss. 92-123.
- MURATOĞLU, Y. (2011) “Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **International Conference on Eurasian Economies**, ss. 167-173.
- NARAYAN, P.; R. SMYTH (2005) “Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL Approach”, **Journal of the Asia Pacific Economy**, Volume 10, ss. 96-115.
- NARAYAN, P. K.; R. SMYTH (2006) “What Determines Migration Flows From Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001”, **Contemporary Economic Policy**, Volume 24, Issue 2 ss. 332-342.
- NUR, B. H.; İ. DİLBER (2017) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 2, ss. 15-45.
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD) (2000) **Labour Force Statistics 1978-1998**, Paris.
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD) (2008) **Oecd Benchmark Definition of Foreign Direct Investment**, OECD, 4th Edition.
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD) (2023) **Defining and Measuring Productivity**, “Çevrimiçi” <https://www.oecd.org/sdd/productivity-stats/40526851.pdf> Erişim Tarihi 18/09/2023.

- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD) (2023) **Labour Statistics**, “Çevrimiçi” <https://stats.oecd.org/> Erişim Tarihi 14/01/2023.
- ORKUNOĞLU ŞAHİN, I. F. (2022) “Türkiye’nin 1980-2021 Dönemi Dış Ticaret Gelişiminin İrdelenmesi”, **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, Cilt 9, Sayı 27, ss. 82-99.
- ORTAÇ, M. (2019) “Kadın İstihdamına Yönelik Uygulanan Sosyal Politikalar:1980 Sonrası Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi S.B.E**, Tekirdağ.
- ÖNDER, N. (2013) “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 35-61.
- ÖZAĞ, F. E. (1994) “Ev Sahibi Ülke Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt 5, Sayı 12, ss. 63-77.
- ÖZATA, E.; E. ESEN (2010) “Reel Ücretler ile İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, ss. 55-70.
- ÖZCAN, B.; A. ARI (2010) “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı 12, ss. 65-88.
- ÖZDAMAR, G. (2015) “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Geçiş Etkisi: Ardl-Sınır Testi Yaklaşımı Bulguları”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 32, ss. 66-97.
- ÖZDEMİR, Z.; İ. NOYAN YALMAN; S. BAYRAKDAR (2012) “Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği”, **SESSION 1B: Büyüme ve Gelişme I**, International Conference On Eurasian Economies.
- ÖZEL, H. A. (2011) “Türkiye’de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, ss. 73-92.
- ÖZER, M.; K. BİÇERLİ (2003) “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 55-85.
- ÖZER, M.; N. ÇİFTÇİ (2009) “Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 23, ss. 39-50.
- ÖZEN, A.; M. KIDEMLİ (2020) “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 3, ss. 643-666.

- ÖZKARDEŞ, L. (2015) “Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi”, **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, Sayı 6, ss. 25-34.
- ÖZSABUNCUOĞLU, İ. H.; T. DİREKÇİ (2012) “Şeçilmiş Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Türkiye’de Bölgesel İstihdama Etkisi”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/86**.
- ÖZTÜRK, K. N.; A. K. NURDOĞAN (2021) “İşgücü Piyasasında Kadınlara Yönelik Ayrımcılık ve Eşitsizliğin Önlenmesinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Etkisi”, **Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 141-166.
- PALAZ, S.; O. ÇOLAK (2011) “2008 Küresel Finansal Krizi ve Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı”, **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 14, Sayı 25, ss. 99-115.
- PAMUK, Ş. (2020) **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 11. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PARASIZ, İ. (2014) **İktisat Tarihi**, 1. Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları.
- PEKCAN, D. (2022) “Yeni Kurumsal İktisadın Doğrudan Yabancı Yatırım Teorilerine Katkısı”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 3, ss. 1431-1458.
- PEKER, E.; Y. KUBAR (2012) “Türkiye’de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, ss. 173-188.
- PEKER, H. S. (2015) “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 1-12.
- PESARAN, M. H.; Y. SHIN; R. J. SMITH (2001) “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, **Journal of Applied Econometrics**, Volume 16, Issue 3, ss. 289-326.
- PIERSE, R.; A. SNELL (1995) “Temporal Aggregation and The Power of Tests for A Unit Root”, **Journal of Econometrics**, Volume 65, Issue 2, ss. 333-345.
- POLAT, Ö.; E. E. USLU (2010) “Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, ss. 489-504.
- POLAT, Ö.; E. E. USLU (2011) “Impact of International Trade on Employment in Manufacturing Industry of Turkey”, **African Journal of Business Management**, Volume 5, Sayı 13, ss. 5127-5135.

- POLAT, Ö.; E. E. USLU (2012) “The Impact of Foreign Trade on the Labor Market: Evidence from Turkish Economy”, **Journal of Economic Cooperation and Development**, Volume 33, Issue 1, ss. 79-94.
- PRADHAN, J. P. (2006) “How Does Trade, Foreign Investment, and Technology Affect Employment Patterns in Organized Indian Manufacturing?”, **Indian Journal of Labour Economics**, Volume 49, Issue 2, ss. 249-272.
- SAÇIK, S. Y. (2009) “Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Dışa Açıklık”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Sayı 17, ss. 525-548.
- SANDALCILAR, A. R. (2012) “Türkiye’de Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 26, Sayı 3-4, ss. 273-285.
- SANDALCILAR, A. R.; İ. NOYAN YALMAN (2012) “Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, ss. 49-65.
- SAR, E. (2021) “Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye’de Yansımaları”, **Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, ss. 20-40.
- SARAY, M. O. (2011) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Maliye Dergisi**, Sayı 161.
- SEGUINO, S. (2000) “Accounting for Gender in Asian Economic Growth”, **Feminist Economics**, Volume 6, Issue 3, ss. 27-58.
- SEYİDOĞLU, H. (2020), **Uluslararası İktisat & Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul.
- SIEGMANN, K. A. (2006) “Globalisation, Gender, and Equity – Effects of Foreign Direct Investment on Labour Markets in Rural Indonesia”, **European Journal of Economics and Economic Policies Intervention**, Volume 3, Issue 1, ss. 113-130.
- ŞAHBAZ, A.; R. YANAR; U. ADIGÜZEL (2014) “Ar-Ge Harcamaları ve İleri Teknoloji Mal İhracatı İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, ss. 47-60.
- ŞAHİN, D. (2018) “Türkiye’de Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi”, **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 18, ss. 125-146.
- ŞAHİN, L. (2016) “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisinin Ampirik Analizi: SADC Ülkeleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, ss. 103-118.

- ŞANLI, F. B. (2004) “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, ss. 160-166.
- ŞEKER, K.; A. G. AKPOLAT (2022) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İhracat ve İthalat İlişkisi: Türkiye için NARDL Yaklaşımı ile Örnek Bir Uygulama”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Sayı 3, ss. 268-299.
- ŞENKARDEŞLER, R. A. (2018) “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi”, **Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies**, Cilt 4, Sayı 1, ss. 108-129.
- ŞENTÜRK, E. (2017) “İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Trakya Üniversitesi, S.B.E.**, Edirne.
- ŞİMŞEK, M.; C. KADILAR (2010) “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, ss. 115-140.
- TAKIM, A. (2010) “Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, ss. 315-330.
- TARI, R.; D. Ç. YILDIRIM (2009) “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, ss. 95-105.
- TAŞTAN, H. (2010) “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 87-98.
- TATAR, M. (2022) “Covid-19 Salgınının Türkiye’de Kadın İşsizliği Üzerindeki Etkileri”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**, Cilt 9, Sayı 1, ss. 379-393.
- TEKİN, İ.; B. G. AKTAKAS (2017) “Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamına Etkisi”, **Kadın/Woman 2000**, Cilt 18, Sayı 1, ss. 23-40.
- THE WORLD BANK (2014) **World Development Indicators**, Washington DC, “Çevrimiçi”
<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/8fc28be8-aedb-599f-a20d-50a32d0423c5/content> Erişim Tarihi 13/06/2023.
- THE WORLD BANK (2023) **World Development Indicators**, Data Bank, “Çevrimiçi”
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> Erişim Tarihi 13/06/2023.
- TİLEV, F. (2018) “Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı”, **Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, ss. 121-150.

- TİMUR, C.; Z. DOĞAN (2015) “İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi”, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, ss. 231-247.
- TOKSÖZ, G.; A. ÖZKAZANÇ; B. POYRAZ (2001) **Kadınlar, Kalkınma ve Sosyal Adalet**, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- TOKUCU, E.; A. YÜCE (2013) “Türkiye’nin İhracat Performansının 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve İhracatın Artırılmasında Uluslararası Pazarlama İnovasyonunun Rolü”, **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 47-75.
- TURAN KOYUNCU, F. (2017) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015)”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt 17, Sayı 2, ss. 17-24.
- TUTAR, K. F.; H. ŞAHİN (2017) “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Kadın İstihdamının Analizi”, **Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2, ss. 40-57.
- TÜRK DİL KURUMU (2023) **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, “Çevrimiçi” <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 22/01/2023.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI (1981) **Yıllık Rapor 1980**, “Çevrimiçi” https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ae5e6bbf-e867-4a58-80f6-7391622214fa/1980_Yillik_Rapor.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-ae5e6bbf-e867-4a58-80f6-7391622214fa-mh5xGbt Erişim Tarihi 16/05/2023.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI ELEKTRONİK VERİ DAĞITIM SİSTEMİ, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri**, Erişim Tarihi 20/11/2023.
- TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI ELEKTRONİK VERİ DAĞITIM SİSTEMİ, **Ulusal Hesaplar**, Erişim Tarihi 20/11/2023.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ TİCARET BAKANLIĞI, **İhracat Yönetmeliği**, Resmi Gazete Tarihi:06.06.2006, Resmi Gazete Sayı: 26190.
- TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ (TİM) (2023) **İhracat Rehberi**, “Çevrimiçi” <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-ihracat-turleri#:~:text=B%2D%20%C3%96n%20%C4%B0zne%20Ba%C4%9Fl%C4%B1%20%C4%B0hracat,mevzuat%C4%B1%20h%C3%BCk%C3%BCmleri%20uygulanmak%20suretiyle%20yap%C4%B1lmaktad%C4%B1r.> Erişim Tarihi 22/03/2023.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2023) **Dış Ticaret İstatistikleri**, İstatistik Veri Portalı, Erişim Tarihi 20/11/2023.

- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2023) **İşgücü İstatistikleri**, İstatistik Veri Portalı, Erişim Tarihi 20/11/2023.
- UÇAN, A. (2016) “Aktif İstihdam Politikalarının İşsizlikle Mücadelesi”, Yüksek Lisans Tezi, **Namık Kemal Üniversitesi S.B.E.**, Tekirdağ.
- UĞUR, B.; R. ÇETİN (2022) “Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdam Üzerine Etkileri: G-20 Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 72, ss. 109-123.
- UNCTAD (1997) **World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure and Competition Policy**, United Nations Conference on Trade and Development, New York.
- UNCTAD (2002) **World Investment Report 2002 Transnational Corporations and Export Competitiveness**, United Nations Conference On Trade And Development, New York.
- UNCTAD (2005) **World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D**, United Nations Publication, New York.
- UNCTAD (2023) **Data Centre**, “Çevrimiçi” <https://unctadstat.unctad.org> Erişim Tarihi 17/09/2023.
- USLU, H. (2018) “Türkiye’de Döviz Kuru ve Faiz Oranının Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz”, **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, ss. 311-334.
- UZAY, N. (2008) “Verimlilik Artışlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri: Teorik ve Ampirik Bulgular”, **Verimlilik Dergisi**, Sayı 2.
- ÜÇLER, G.; O. KIZILKAYA; Ü. BULUT (2013) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile İstihdam Arasındaki İlişki: 1989-2011 Dönemi İçin Türkiye Örneği”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 17-30.
- VENDRIK, C. M. M. (2003) “Dynamics of a Household Norm in Female Labour Supply”, **Journal Of Economic Dynamics & Control**, Volume 27, Issue 5, ss. 823-841.
- VERGİL, H.; N. AYAS (2009) “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt 24, Sayı 275, ss. 89-114.
- YANICI ERDAL, İ. Ö. (2019) “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 8, Sayı 16, ss. 225-246.
- YAŞAR, E. (2015) “Finansal Liberalizasyon ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Global Trendi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 29.

- YAYLI, Ş.; M. K. DEĞER (2012) “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İstihdam Arası İlişkiler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Dinamik Panel Veri Nedensellik Analizleri (1991-2008)”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt 49, Sayı 568.
- YERTÜM, U. (2017) “Küreselleşmenin Fordist-Kitlesel Üretim Tarzına Etkisi”, Fırat Üniversitesi, **İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 67-88.
- YILDIRIM, A. (2015) “İstihdam Politikaları ve İŞKUR: Gaziantep İli Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Hasan Kalyoncu Üniversitesi S.B.E.**, Gaziantep.
- YILDIRIM, S. (2006) “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1.
- YILDIRIM, U. (2021) “COVID-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: İstatistiksel Bir Yaklaşım”, **Fiscaoeconomia**, Cilt 5, Sayı 1, ss. 280-295.
- YILDIZ, Z. (2011) “Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, ss. 54-71.
- YILMAZ, A.; Y. BOZKURT; F. İZCİ (2008) “Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İşgörenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, ss. 89-114.
- YORGUN, S. (2010) “Sömürü, Koruma ve Pozitif Ayrımcılıktan Çalışma Hayatının Egemen Gücü Olmaya Doğru Kadınlar: 21. Yüzyıl ve Pembeleşen Çalışma Hayatı”, **Sosyoekonomi**, Cilt 11, Sayı 11, ss. 167-190.
- YURDAKUL, F. (2000) “Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim-Kök Testleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, ss. 21-34.
- ZAKI, C. (2011) “On Trade, Employment and Gender: Evidence from Egypt”, Trade, Jobs and Inclusive Development in Africa ICITE 3rd Regional Conference, **African Development Bank and Organisation for Economic Co-operation and Development**, Tunisia.
- ZEREN, F.; K. B. SAVRUL (2017) “Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt 15, Sayı 30, ss. 87-103.

